

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**ABD’NİN DEMOKRASİ ÖZENDİRME POLİTİKASI:
KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Anar SOMUNCUOĞLU

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**ABD’NİN DEMOKRASİ ÖZENDİRME POLİTİKASI:
KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Anar SOMUNCUOĞLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa AYDIN

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

ABD'İN DEMOKRASİ ÖZENDİRME POLİTİKASI:
KAZAKİSTAN ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa AYDIN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Mustafa Aydın
Prof. Dr. ERSİN ONURERAN
Prof. Dr. Gâfîr Ermen
Doç. Dr. Emel Tellal
Doç. Dr. Artay Tansuvar

İmzası

E. Tellal

Tez Sınavı Tarihi 05/05/2029

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.05..1..05..12009.)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Anar Somuncuoğlu

İmzası

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM:	
DEMOKRATİK BARİŞ YAKLAŞIMI VE ELEŞTİRİLERİ	21
Giriş.....	21
1.1 Demokratik Barış Yaklaşımının Fikri Altyapısı.....	24
1.2 Demokratik Barış Yaklaşımının Temel Savları.....	27
1.3 Demokratik Barış Mekanizması.....	33
1.3.1 Kurumsal Açıklama.....	34
1.3.2 Normatif Açıklama.....	36
1.3.3 Sistemsel Açıklama.....	38
1.4 “Demokratik Barış” Yaklaşımının Eleştirileri.....	45
1.4.1 “Demokratik Barış Yoktur”.....	46
1.4.2 Sebep-Sonuç İlişkisi.....	53
1.4.3 Demokratik Barış Açıklamalarına Yönelik Eleştiriler.....	58
1.4.4 Meşruiyet Aracı Olarak “Demokratik Barış”.....	62
1.5 Demokratik Barıştan Liberal Barışa.....	65
Sonuç.....	75
2. BÖLÜM:	
KÜRESEL DEMOKRASİ ÖZENDİRME POLİTİKASININ	
BAŞLANGICI	79
Giriş.....	79
2.1 Demokrasi Özendirme Politikasının Temelleri.....	87
2.1.1 1980’lerden Önceki Uygulamalar.....	87
2.1.2 Reagan Doktrini ve Demokrasi Özendirme Politikası.....	93
2.1.3 “Demokrasi Bürokrasisinin” Oluşturulması.....	100
2.2 “Tarihin Sonu”.....	105
2.2.1 Çevrelemenin Ardılı Olarak Demokrasi Özendirme Politikası.....	105
2.2.2. Baker’in Şartları.....	109
2.2.3 Sovyet Döneminde Kazakistan’da Siyasi Serbestleşme.....	112
2.2.4 “Reformcu” Kazakistan.....	119
2.2.5 Demokratik Geçişte Rusya’ya Biçilen Rol.....	122
2.3 ABD ve Kazakistan Arasında “Demokratik Ortaklığın” Kurulması.....	126
2.3.1 Kazakistan’ın ABD ile Yakın İşbirliği Kurma Çabası.....	127
2.3.2 ABD-Kazakistan Ekonomik İşbirliğinin Başlangıcı.....	133
2.3.3 Kazakistan’a Demokratik Yardımın Başlatılması.....	134
2.4 İlk Reformların Değerlendirilmesi.....	141
2.4.1 Geçiş Modeli.....	141
2.4.2 Geçiş Modelinin Kazakistan’da Karşılaştığı İlk Zorluklar.....	147
2.4.3 Ekonomik Reformun Siyasi Reforma Önceliği.....	154
Sonuç.....	159

3. BÖLÜM:	
LİBERAL GENİŞLEME	165
Giriş.....	165
3.1 Orta Asya’da Öncelik Belirleme Dönemi (1995-1996).....	174
3.1.1 Rusya’nın “Çevresine” Verilen Önemin Artması.....	174
3.1.2 ABD-Kazakistan “Demokratik İşbirliği”nde İlk Sorunlar.....	180
3.1.3 Kazakistan’da “Oligarşik Kapitalizm”in Temellerinin Atılmasında ABD’nin Rolü.....	185
3.2 Güvenlik ve Demokrasi Önceliklerinin Çatışması (1997-2000).....	191
3.2.1 “Önce Rusya”dan Kesin Kopuş.....	192
3.2.2 Ekonomik Reformların Siyasi Sonucu.....	202
3.2.3 1999 Devlet Başkanlığı Seçimleri.....	208
3.2.4 1999 Parlamento Seçimleri.....	215
3.2.5 Demokratikleşme Baskısının Yoğunlaşması.....	222
3.3 Demokratikleşme Modelinin Kazakistan’a Uygulanması.....	232
3.3.1 ABD Yatırımları ve Demokratikleşme.....	232
3.3.2 Kazakistan’ın Ekonomik Dönüşümünde ABD’nin Rolü.....	241
3.3.3 1995-2000 Döneminde Kazakistan’a Yapılan ABD Demokratik Yardımı.....	248
3.3.3.1 Demokratik Yardımları Dağıtım Mekanizması.....	248
3.3.3.2 STK ve Medyaya Resmi ABD Yardımı.....	254
3.3.3.3 Eğitim Alanında Resmi ABD Yardımı.....	258
3.3.3.4 Siyasi Alanda Demokratik Yardımın Başlatılması.....	262
3.3.3.5 Demokratik Yardımın Çoktaraflılığı.....	267
Sonuç.....	273

4. BÖLÜM:	
GÜVENLİK POLİTİKASI OLARAK DEMOKRASİYİ ÖZENDİRME	280
Giriş.....	280
4.1 Rejim Değişikliği Dönemi.....	290
4.1.1 11 Eylül’den Sonra ABD’nin Orta Asya Güvenliğine Yaklaşımı.....	291
4.1.1.1 Bölgenin Güvenlik Garantörü Olarak ABD.....	291
4.1.1.2 Güvenlik Politikası Olarak Rejim Değişikliği Yaklaşımının Gelişmesi.....	295
4.1.1.3 Güvenlik İşbirliğinin Demokrasi Özendirme Politikasına Etkisi.....	301
4.1.2 Kazakistan’da Ekonomik Çıkar Çatışmasının Şiddetlenmesi.....	308
4.1.2.1 2000’lerin Başında Ekonomik Çıkar Çatışması, Uluslararası Politika ve Demokrasi.....	308
4.1.2.2 Kazakistan’daki İç Siyasi Mücadelede Medya.....	313
4.1.2.3 Kazakistan Elitinin Parçalanması.....	317
4.1.2.4 “Jön Türklerin” Dışlanma Sürecinde ABD.....	320

4.1.3 Kazakistan İ Siyasetini Doğrudan İlgilendiren ABD Demokratik Yardımı.....	326
4.1.3.1 Medyanın Desteklenmesi.....	326
4.1.3.2 Demokratik Yardım Programlarında Bölgeselleşme.....	330
4.1.3.3 Kazakistan İ Politikasında ABD Etkisinin Artması.....	336
4.1.3.4 Kazakistan’da Demokrasi Konusu ve Kongre.....	343
4.1.4 2004 Kazakistan Parlamento Seçimleri.....	352
4.1.5 “Renkli Devrimlerin” Kazakistan’a Yansımaları.....	357
4.1.5.1 “Renkli Devrimler” Dalgası.....	357
4.1.5.2 “Renkli Devrimi” Önleme alışmaları.....	362
4.2 Andican’dan Sonra.....	368
4.2.1 Demokrasi Özendirme Politikasının Yeniden Değerlendirilmesi.....	369
4.2.2 Kazakistan’a Bölgenin Dönüştürücüsü Rolünün Biilmesi.....	376
4.2.3 Yeni ABD Yaklaşımının Örnekleri.....	384
4.2.3.1 2005-2006 Kazakistan İç Siyasi alkantılarında ABD’nin Tutumu.....	385
4.2.3.2 2007 Anayasa Reformu ve Parlamento Seçimleri.....	392
4.2.3.3 Kazakistan’ın AGİT Başkanlığı Girişimi.....	401
4.2.4 2005’den Sonra Kazakistan’a Yönelik ABD’nin Resmi Yardım Politikası.....	409
Sonuç.....	416
SONUÇ.....	423
KAYNAKÇA.....	443

KISALTMALAR:

ABA/CEELI	: American Bar Association Central European and Eurasia Law Initiative
ACTR/ACCELS	: American Councils for International Education
ADB	: Asian Development Bank (Asya Kalkınma Bankası)
AFL-CIO	: American Federation of Labor- Congress of Industrial Organizations
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE - Organization for Security and Cooperation in Europe)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BG	: British Gas
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı
CIA	: Central Intelligence Agency
CIPE	: Center for International Private Enterprise
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBRD	: European Bank for Reconstruction and Development
FCF	: Free Congress Foundation
FTUI	: Free Trade Union Institute
GPO	: Government Printing Office
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova forumu
HBK	: Hazar Boruhattı Konsorsiyumu (CPC : Caspian Pipeline Consortium)

ICMA	: International City/County Management Association
ICNL	: International Center for Not-for-Profit Law
IFES	: International Foundation for Electoral Systems
IIE	: Institute of International Education
IMF	: International Monetary Fund
IPPNW	: International Physicians for the Prevention of Nuclear War
IREX	: International Researches and Exchanges Board
IRI	: International Republican Institute
IWEP	: The Institute of World Economy and Policy at the First Kazakhstan President Foundation
KCHP	: Kazakistan Cumhuriyet Halk Partisi
KDS	: Kazakistan'ın Demokratik Seçimi Hareketi
KGA	: Kolektif Güvenlik Anlaşması
KİSİ	: Kazahstanskiy Institut Strategiçeskih İssledovaniy (Kazakistan Stratejik Araştırma Enstitüsü)
KKP	: Kazakistan Komünist Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NDI	: National Democratic Institute for International Affairs
NED	: National Endowment for Democracy
NSC	: National Security Council
NSS	: National Security Strategy
RFE/RL	: Radio Free Europe/Radio Liberty
RSNN	: <i>Respublikanskaya Set' Nezavisimih Nablüdateley</i> (Bağımsız Gölzemcilerin Ulusal Ağı)

STK	: Sivil Toplum Kuruluğu
ŐİÖ	: Őangay İŞbirliği Örgütü
TACIS	: Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States
UNDP	: United Nations Development Program
USAID	: United States Agency for International Development
USIA	: United States Information Agency
U.S. GAO	: United States Government Accountability Office
ÜPA	: Ürün Paylaşım Anlaşması
YBD	: Yeni Bağımsız Devletler (NIS - New Independent States)

1. BÖLÜM: DEMOKRATİK BARIŞ YAKLAŞIMI VE ELEŞTİRİLERİ

Giriş

Uluslararası İlişkiler ayrı bir bilim dalı olarak gelişmeye başladığından beri, ABD merkezli gelişmiştir. Her ne kadar Uluslararası İlişkiler literatürü genel olarak uluslararası ilişkilerin doğasını araştırmayı amaç edinse de, pratikte hâkim olan paradigmlar büyük devletlerin nasıl davrandığı veya nasıl davranması gerektiği konusunda yoğunlaşmıştır. Hatta ABD açısından pratik içeriği olmayan yaklaşımlar alternatif ve radikal olarak yaftalanmıştır. Bu süreçte Uluslararası İlişkiler literatürü, Amerikan dış politikasıyla iç içe geçmiş ve Amerikan dış politikasındaki gelişmelere paralel gelişim göstermiştir. Realizmin “yükseliş” ve “düşüşü”, bu yaklaşımın açıklayıcılık gücüne bağlansa da, büyük ölçüde ABD dış politikası açısından uygulanabilirliğiyle bağlantılı olmuştur. Bunun gibi, Soğuk Savaş yıllarında realizme göre daha sınırlı uygulama alanı bulan liberal uluslararasıcı yaklaşım da, ABD’nin dış politikasında demokratikleştirmenin önem kazanmasıyla meşruiyet aracı olarak geçerliliğini kaybeden realizmin yerini doldurmaya başlamıştır.

Aslında demokratikleştirme politikası veya demokrasi özendirme politikasının (*democracy promotion policy*) teorik temelini oluşturacak liberal uluslararasıcı çalışmalar, II. Dünya Savaşı’nda hemen sonra gelişmiştir. Fakat Soğuk Savaş

şartlarında liberal uluslararası yaklaşım sadece Batı bloğundaki devletlere yönelik ABD dış politikasına yansiyabilmişti.¹ II. Dünya Savaşı'ndan sonra Uluslararası İlişkiler disiplinindeki liberal yaklaşım, uluslararası ticaret ve işbirliği, karşılıklı bağımlılık, uluslararası rejimler, uluslararası ilişkiler ve bütünleşme gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştı. O dönemki liberal uluslararasılık, serbest ticaretin ve uluslararası ilişkilerin işbirliği ortamını yaratıcı etkisi konusundaki liberal düşünceden ilham almıştı. 1970'lerin sonunda uluslararası ticaretin gelişmesine paralel olarak ABD ve İngiltere'de Yeni Sağ'ın yükselişiyle birlikte ekonomide neoliberal veya neoklasik ekonomik yaklaşımlar uygulanmaya başlanmıştı.² Uluslararası işbirliğinin en önemli tezahürü olan uluslararası ticaret ve uluslararası ekonomideki bu gelişmelerin, Uluslararası İlişkiler disiplinini etkilememesi mümkün değildi. Böylece dünya ekonomisindeki eğilimler, Uluslararası İlişkiler literatüründe de işbirliğine dayalı teorilerin gelişimine hız kazandırdı.

Karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme çalışmaları, demokratik ülkelerdeki şahsi özgürlükler ve çoğulculuğun, işbirliği ortamının oluşturulması üzerindeki etkilere vurgu yapıyordu. Söz konusu çalışmalar devletlerarasındaki işbirliği ve uluslararası ilişkilerden hareketle barış ortamının ortaya çıktığını kaydetse de, bu çalışmalar ya Avrupa'daki bütünleşme örneğine yoğunlaşmış ya da genel olarak bütün dünya devletleri üzerindeki etkilerini incelemişti. Genel olarak II. Dünya Savaşı sonrasında işbirliği üzerine odaklanan uluslararası ilişkiler yaklaşımları, güç politikalarının ve güvenlik ikileminin

¹ G. John Ikenberry, "America's Liberal Grand Strategy: Democracy and National Security in the Post-War Era", Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 109-124.

² Scott Burchill, "Liberal Internationalism", Scott Burchill, Andrew Linklater ve diğerleri (der.), **Theories of International Relations**, New York, St. Martin's Press, 1996, s. 54.

mevcut olduğunu kabul ediyor, fakat değişik mekanizmalar sayesinde devletler arasında daha barışçıl bir ortamın kurulabileceğini savunuyordu.

Bizzat demokrasinin barıştırmacı etkisine ve buna bağlantılı olarak demokratik Batı ülkeleri arasındaki istikrarlı barış ortamına vurgu yapan çalışmalar ise 1970’lerde azdı. 1980’li yıllarda bu yönde çalışmaların çıkmaya başlamasının ABD’nin ekonomik ve siyasi reformlar yoluyla bazı ülkeleri aktif olarak dönüştürme çabalarına denk gelmesi tesadüfî değildi. Batı tarzı liberal demokrasinin ideolojik zaferinin kutlandığı Soğuk Savaş sonrası dönemde demokrasinin hızla tüm dünyaya yayılacağı düşüncesi hâkimdi. Demokrasinin yayılmasıyla istikrarlı dünya barışının kurulacağını iddia eden ve “ebedi barış” teorisi üzerine kurgulanmaya başlayan liberal uluslararasılıktaki yeni yaklaşım (cumhuriyetçi liberalizm³, milli güvenlik liberalizmi⁴) Soğuk Savaş sona yaklaşırken misyon arayışına giren ABD’nin dünya politikasındaki liberal söylemini güçlendiriyordu.

³ Mark W. Zacher ve Richard A. Matthew, “Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands”, Charles W. Kegley Jr. (der.), **Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge**, New York, St. Martin’s Press, 1995, s. 122-124.

⁴ Tony Smith, “National Security Liberalism and American Foreign Policy”, Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 85-102.

1.1 Demokratik Barış Yaklaşımının Fikri Altyapısı

Soğuk Savaş sona yaklaşırken, klasik liberalizmin savaş ve barış ile ilgili savlarının haksız bir şekilde göz ardı edildiğini düşünen araştırmacılar, Immanuel Kant başta olmak üzere 18.-19. yüzyıl cumhuriyetçi yazarlarının ve 19. yüzyıl liberal düşünürlerinin görüşlerini tekrar yorumlamak gerektiğini öne sürdüler.⁵ Böylece uluslararası ilişkileri tanımlayabilmek ve barışa giden yolları ortaya koyabilmek için liberal düşüncenin birikiminden farklı bir şekilde yararlanma yoluna gidildi.

Liberal dünya görüşüne göre barış normal bir durumdur ve hatta bazı şartlar altında barış ebedi bile olabilir. Doğa kanunları insanlar arasında güvensizliği ve çatışmayı değil, işbirliği ve uyumu gerektirir. Bu durumda çatışmayı “doğal durum” olarak gören realist bakış açısından farklı olarak liberaller, savaş ve çatışmayı doğal ve rasyonel olmayan bir durum olarak görürler. Buna göre özünde iyi ve daha da geliştirilebilir olan insanlar arasındaki çatışma durumu insan doğasından kaynaklanmaz, belirli şartlar altında ve belirli grupların faaliyetleri sonucu ortaya çıkar.⁶ Dolayısıyla devletler arasındaki çatışma kaçınılmaz bir durum değildir ve barış ortamının hâkim olduğu bir dünya mümkündür.

Daha 17.-18. yüzyılın düşünürleri, devletler arasında kurulacak bir “topluluğun” veya “konfederatif cumhuriyetin” çatışmaları sona erdirebileceği fikrini ortaya atmışlardı. Jean-Jacques Rousseau cumhuriyetlerin bulunduğu bir dünyanın barışçıl bir dünya olacağını belirtse de, Rousseau dâhil olmak üzere dönemin düşünürleri, devletler

⁵ Daniel Deudney, “Publius Before Kant: Federal-Republican Security and Democratic Peace”, **European Journal of International Relations**, 2004, C. 10, S. 3, s. 315-318.

⁶ Burchill, “Liberal Internationalism”, s. 31.

arasında barışçıl bir ortam tesis edilmesi konusunda karamsardı ve devletler arasındaki ilişkilerde çıkarların ve gücün hüküm sürmeye devam edeceğini düşünüyorlardı.⁷ Devletler arasındaki ilişkilerde bir ilerlemenin mümkün olduğu konusunda daha iyimser fikirler 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılda ortaya atılmaya başladı. Savaşların aristokratik rejimler ve merkantilist politikalar sonucu ortaya çıktığını savunan cumhuriyetçi düşünürler, serbest ticaretin yayılmasıyla bu sorunların ortadan kalkabileceğini iddia etmeye başladılar. Bu düşünürler içerisinde en kapsamlı analizi 1795’de kaleme aldığı “Ebedi Barış” eserinde Immanuel Kant yaptı.⁸ Devletler arası ilişkileri barışa ulaştırabilecek yol konusundaki fikirlerini ifade eden Kant, özellikle kendi halkını temsil eden cumhuriyetçi yönetimler arasında kalıcı barışın mümkün olduğunu öne sürdü. Bu noktada Kant’ın fikirlerinin birçok 19. yüzyıl liberal düşünürün fikirlerinden farklılaştığı ve Kant’ın barışa götüreceği belirleyici bir etken olarak serbest ticaretin yanı sıra, ülkelerin iç siyasi yapısını da gösterdiği söylenebilir.⁹ Kant’ın fikirleri arasında özellikle bu husus, 1980’li yıllarda Michael Doyle “önderliğindeki” demokratik barış savunucuları tarafından öne çıkarılmaya başlandı.

1983’de Doyle’un Kant’ın mirası ve demokratik barış konusunda ses getiren çalışmasından¹⁰ önce uluslararası ilişkiler literatürünü etkileyen liberal uluslararası görüş, serbest ticaretin barıştırıcı etkisini öne çıkaran görüş olmuştur. Gerçekten de Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik liberallerin fikirleri uluslararası ilişkiler

⁷ Zacher ve Matthew, “Liberal International Theory”, s. 111-112.

⁸ Ibid, s. 112-113.

⁹ Michael Doyle, “Peace, Liberty and Democracy: Realists and Liberals Contest a Legacy”, Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 21-40.

¹⁰ Michael W. Doyle, “Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs”, **Philosophy and Public Affairs**, 1983, C. 20, S. 3, s. 205-235.

disiplinindeki birçok yaklaşımı etkilemişti. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında uluslararası ilişkiler konusuna daha yoğun bir şekilde eğilmeye başlayan liberal düşünürler, barışa götürebilecek en önemli etken olarak serbest ticareti göstermeye devam ettiler. Örneğin Norman Angell'in 1912'de yayınlanan Büyük Yanılgı ("*The Great Illusion*") çalışmasında, yüksek ekonomik karşılıklı bağımlılık durumunda uluslararası çatışmanın pek muhtemel olmadığı öne sürülmüştü.¹¹ Fakat bu çalışmanın yayınlanmasından sadece iki yıl sonra I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi barış konusundaki liberal fikirlerin inandırıcılığını kaybetmesine yol açtı. Buna rağmen uluslararası ilişkiler konusunda liberal yazarların bıraktıkları fikri miras bir sonraki nesil araştırmacıları önemli ölçüde etkiledi ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise liberal fikirler uluslararası ilişkiler camiasında olmasa bile, genel olarak Batılı ülkelerdeki elitler arasında dominant bir ideoloji haline gelmeye başladı.¹²

Sadece serbest ticaret üzerinde odaklanmak yerine, kapitalizm ve demokrasi arasındaki etkileşimi ve bu ikisinin birlikte barış ortamını tesis edici etkileri hakkında 20. yüzyılın ilk çalışmalardan birisi aslında 1919'da Joseph Schumpeter tarafından gerçekleştirilmişti. "Emperyalizmin Sosyolojisi" başlıklı çalışmasında Schumpeter, monarşilerin savaş yanlısı güdülleri ve kapalı piyasaların, emperyalist genişlemeye meydan hazırladığını iddia eder.¹³ Buna karşılık Schumpeter'e göre kapitalizm ve demokrasi barışı sağlayabilecek güçlerdir. Schumpeter'in liberal barış açıklaması,

¹¹ Bkz. Norman Angel, **The Great Illusion**, Alcester, Warwickshire, Obscure Press, 2005.

¹² Katherine Barbieri ve Gerald Schneider, "Globalization and Peace: Assessing New Directions in the Study of Trade and Conflict", **Journal of Peace Research**, 1999, C. 36, S. 4, s. 389; Charles A. Kupchan ve Peter Trubowitz, "Dead Center: The Demise of Liberal Internationalism in the United States", **International Security**, Sonbahar 2007, C. 32, S. 2, s. 10-15.

¹³ Bkz. Joseph Schumpeter, **The Economics and Sociology of Capitalism**, Princeton N.J, Princeton University Press, 1991, s. 141-219.

demokratik yönetim şartlarında savaştan zararlı çıkacak vatandaşların dış politika üzerinde etkili olmaları ve serbest ticaret şartları altında emperyalist genişlemeye zaten ihtiyacın duyulmaması üzerinde kuruludur.¹⁴ Nasıl serbest piyasada şahsi bencil isteklerden yola çıkarak herkesi bir optimumda buluşturan ortak fiyat oluşuyorsa, piyasa kapitalizmi ve demokratik yönetimde şahsi maddi bencillik sosyal pasifizme dönüşür ve böylece demokratik kapitalizm barışa yol açar.¹⁵ Schumpeter'in görüşleri daha sonra bazı liberal uluslararasılar tarafından materyalist tekçilik (*materialistic monism*) açısından eleştirilse de, liberal ve demokratik barış konusundaki neoliberal çalışmalar üzerine önemli ölçüde etkili olmuştur.¹⁶

1.2 Demokratik Barış Yaklaşımının Temel Savları

Liberal uluslararasıılığın demokratik barış çalışmalarına ayrıntılı olarak geçmeden önce, liberal uluslararasııcıların uluslararası ilişkilerin doğasına bakış açılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1) Devletler yekpare aktörler değildir.
- 2) Uluslararası ilişkilerin aktörleri sadece devletler değildir. Bireyler, uluslararası kuruluşlar, uluslarüstü yapılar, şirketler, dini otoriteler gibi ulus dışı önemli aktörler de vardır.

¹⁴ Ibid, s. 141-219.

¹⁵ Michael W. Doyle, "Liberalism and World Politics Revisited", Charles W. Kegley Jr. (der.), **Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge**, New York, St. Martin's Press, 1995, s. 84-86.

¹⁶ Ibid, s. 84-86.

- 3) Devletler birbirlerinden farklıdır. Dolayısıyla devletlerin davranışları da birbirinden farklıdır.
- 4) Uluslararası ilişkiler sadece çıkarıya dayalı değildir. Bu ilişkilerde de ahlak vardır. Devletlerin amacı çıkarın korunması ile sınırlı değildir, insan hakları gibi ideallerin korunması ve yerleştirilmesi de devletin amacı olabilir.
- 5) Devletlerin davranışları üzerinde uluslararası sistem tek başına etkili değildir. Devletlerin davranışlarını iç siyasi, ekonomik ve sosyal yapıları da belirler.
- 6) Uluslararası anarşi mevcuttur, fakat ülkeler arasında işbirliği de mümkündür.

1970'lerin sonlarından başlayarak liberal yazarlar, demokrasilerin birbirleriyle savaşmadıklarını ve dolayısıyla “ebedi barışın” dünyanın bu ülkeleri arasında denenip ispatlandığını, “demokratik barış” olarak adlandırdıkları kısmi bir dünya barışının kurulmuş olduğunu daha sık bir şekilde öne sürmeye başladılar.¹⁷ Demokrasi ve uluslararası barış arasında bağlantı kuran liberal uluslararası yaklaşım Uluslararası İlişkiler literatüründe “demokratik barış teorisi” adını aldı. Fakat, yaklaşımın karşıtlarına göre ona “demokratik barış önermesi” demek daha doğrudur.

Demokratik barış literatürünün ana savları şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Demokratik barış vardır, yani tarih içerisinde demokrasiler birbirleriyle (neredeyse veya hiç) savaşmamışlardır.
- 2) Demokratik ülkeler arasındaki barışın sebebi, söz konusu ülkelerin liberal demokratik rejimleridir.

¹⁷ Erol Henderson'a göre, aslında demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmadıklarını öne süren ilk ampirik çalışma 1964'de D. Babst tarafından yapılmıştı. Erol A. Henderson, “Neoidealism and the Democratic Peace”, **Journal of Peace Research**, 1999, C. 36, S. 2, s. 203. Bkz. D. Babst, “Elective Governments- A Force for Peace”, **The Wisconsin Sociologist**, 1964, S. 3, s. 9-14.

Bu savlara birçok demokratik barış çalışmasında ele alınmayan, ancak zımnen kabul edilen ve çalışmamızı en çok ilgilendiren şu sav da eklenebilir: dünyada demokratik devletlerin artmasıyla demokratik barış alanı genişler ve bütün devletlerin demokrasi olmasıyla dünyada barış ortamı tesis edilir.

1990'lı yıllarda liberal uluslararasıçılar sadece demokrasinin barıştırıcı etkisi üzerinde durmakla kalmadılar, 19.-20. yüzyıllarda savaş ve silahlı çatışmalar konusunda olup biten her şeyi öncelikle ülkelerin siyasi sistemlerine bağlama eğiliminde oldular. Mesela Zeev Maoz'a göre, demokratik ülkeler diğer ülkelere müdahalede bulunabilse de, demokratik olmayan ülkelere nazaran bu yola daha az başvurmakta ve aynı zamanda daha az oranda silahlı müdahaleye maruz kalmaktadırlar.¹⁸ Bazı realistler tarafından da desteklenen diğer bir görüşe göre ise demokrasilerin genellikle girdikleri savaştan galip çıkmaları iç yapılarına bağlı bir olgudur.¹⁹

Liberal demokrasilerin tarih içerisinde birbirleriyle savaşmadıkları iddiasına ek olarak, demokrasilerin genel anlamda barışsever oldukları konusunda da iddialar ortaya atılmıştır. R.J. Rummel'e göre her ne kadar demokrasilerde savaş açma ve şiddete başvurma olayları yaşandıysa da, demokrasiler diğer ülkelere göre daha az şiddete başvurmuşlardır.²⁰ Rummel, demokrasilerin daha barışsever olduğuna karşı çıkanların,

¹⁸ Zeev Maoz, "The Controversy over the Democratic Peace, Rearguard Action or Cracks in the Wall?", **International Security**, Yaz 1997, C. 22, S. 1, s. 179.

¹⁹ David A. Lake, "Powerful Pacifists: Democratic States and War", **The American Political Science Review**, Mart 1992, C. 86, S. 1, s. 24-37; Dan Reiter ve Allan C. Stam III, "Democracy and Battlefield Military Effectiveness", **Journal of Conflict Resolution**, Ocak 1998, C. 42, S. 3, s. 259-277; Marc F. Plattner, "Demokrasi Anı", Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, (çeviren belirtilmemiştir), Ankara, Yetkin Yayınları, 1995, s. 58-59.

²⁰ R.J.Rummel, "Libertarianism and International Violence", **Journal of Conflict Resolution**, Mart 1983, C. 27, S. 1, s. 27-71.

bütün savaşları şiddet yönünden eşitleyip karşılaştırma yaptıklarını ve bunun da hatalı sonuçlara yol açtığını belirtmiştir. 20. yüzyılda devletlerin şiddet olaylarını inceleyen Rummel, liberal demokratik devletlerin sadece uluslararası ilişkilerde değil, kendi vatandaşlarına karşı da düşük yoğunluklu şiddet yanlısı olduğunu savunuyordu. Yazar, 19. ve 20. yüzyıllar boyunca birçok otoriter ve totaliter devletin kendi vatandaşlarının kırımıyla sonuçlanan suçlar işlediğini, buna karşılık liberal demokrasilerin bu tip suçlara hiç karışmayıp, vatandaşlarının hayatlarıyla ilgili son derece hassas davrandıklarını vurguluyordu. Rummel'e göre genel olarak Uluslararası İlişkiler literatüründe realist ve özel olarak barış çalışmalarında Marksist görüşün hakim olmasının sonucu, demokrasinin barışçıl yanı ihmal edilmiştir.²¹

1990'ların başında demokratik barışı savunan ve sorgulayan çalışmalar arttıkça, liberal demokrasilerin genel olarak barışsever oldukları iddiası gölgeye çekildi. Zira bu iddianın doğru olmadığını ispatlayan tarihi kanıtlar çok açık ve fazlaydı. Özellikle demokratik ülkelerin emperyalizm geçmişi demokratik devletlerin genel olarak barışsever oldukları savını zayıflatıyordu. Öyle ki, birçok demokratik barış savunucusu bile bu sava karşı çıktı.²² Mesela demokratik barış teorisinin kurucularından biri olarak kabul edilen Michael Doyle, gerçekte demokratik devletlerin demokratik olmayan devletlerle ilişkilerinde her hükümet veya toplum çeşidi kadar saldırgan ve savaş yanlısı

²¹ R.J.Rummel, "A Democratic Peace: A New Idea?", W.Scott Thompson ve Kenneth M. Jensen (der.), **Approaches to Peace, An Intellectual Map**, Washington DC, The United States Institute of Peace, 1991 içinde, s.347-370.

²² Liberal devletlerin emperyalizmi ve askeri müdahale örnekleri konusunda bkz. mesela Bueno de Mesquita, James D. Morrow, Randolph Siverson ve Alastair Smith, "An Institutional Explanation of the Democratic Peace", **American Political Science Review**, 1999, S. 93, www.yale.edu/plsc506a/dempeace.PDF, erişim tarihi 20 Eylül 2006.

olduğunu belirtir.²³ Ne var ki, demokratik ülkelerin neden sadece birbirleriyle ilişkilerinde barışçıl oldukları iddiası (*dyadic peace*- karşılıklı veya ikili barış) da eleştirilerden kurtulamadı ve zaman içerisinde demokratik ülkelerin genel barışçıl karakteri konusundaki görüş tekrar ağırlık kazandı. Karşılıklı (ikili) demokratik barışın etkili savunucularından Bruce Russett zamanla bu konudaki fikrini değiştirerek, demokrasilerin sadece demokrasilere karşı değil, genel olarak bütün ülkelere karşı barışçıl olduğu iddiasını savunmaya başladı. Demokratik barış savunucularına göre bu değişikliğin sebebi, demokratik barış konusundaki çalışmaların çatışmanın varlığı ve sıklığına değil, çatışmanın arkasındaki sebeplere eğilmesi oldu.²⁴

Liberal uluslararasılar genel olarak uluslararası ilişkilerde realistlerin tasvir ettikleri anarşinin bulunduğunu ve güvenlik ikileminin işlediğini kabul ederler. Fakat bu görüşe göre demokratik devletler arasındaki ilişkilerin niteliği daha farklıdır: tarih içerisinde liberal devletler birbirleriyle savaşmamıştır. Demokratik barış teorisine göre bu kısmi barış ortamı söz konusu devletlerin demokratik yapılarından kaynaklanmıştır. Bazı demokratik barış yazarları demokratik ülkelerin zaman zaman çatışma eşiğine geldiklerini ve hatta çatıştıklarını kabul eder. Demokratik ülkelerin çatışmalarından örnek veren Doyle, bu olayların istisna olduğunu ispatlamak için her bir örnek için açıklama getirir. Bu olayların yeni demokrasilerde veya otoriterleşen demokrasilerde meydana geldiğini anlatan Doyle, genel olarak ise demokrasilerin birbirleriyle ilişkilerinde uzlaşmacı ve barışsever olduklarını savunmuştur.²⁵

²³ Doyle, "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", s.225.

²⁴ John MacMillan, "Beyond the Separate Democratic Peace", **Journal of Peace Research**, 2003, C. 40, S. 2, s. 235.

²⁵ Doyle, "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", s. 213, 232-234.

Demokratik barış yaklaşımında “demokrasi”den ne kastedildiği ifade edilecek olursa, genel olarak Robert A. Dahl’ın poliarşi olarak tanımladığı liberal demokratik yönetim özelliklerinin öne çıktığı belirtilmelidir. “Çok kişinin yönetmesi” olarak çevrilebilecek poliarşi kavramını ortaya atan Dahl, aşağıdaki altı kuruma sahip siyasi sistemleri demokratik poliarşi olarak adlandırmıştır:²⁶

- 1) Seçimle belirlenmiş yönetim
- 2) Özgür, adil ve sık aralıklarla yapılan seçimler
- 3) İfade özgürlüğü
- 4) Alternatif bilgilenme kaynakları
- 5) Kurumsal özerklik
- 6) Vatandaşların siyasi sürece dâhil edilmesi (siyasi katılım).

Bu özelliklere ek olarak Dahl, poliarşik demokrasilerin sadece ve sadece “dominant bir kapitalist piyasa ekonomisine sahip olan ülkelerde” mevcut olduğunu ve dolayısıyla piyasa kapitalizminin demokrasi için uygun sosyal ve siyasi ortam oluşturduğunu da savunmuştur.²⁷

Demokratik ülkelerin tarihte birbirleriyle savaşmadıklarını kanıtlamak amacıyla bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Realist yazarlardan gelen eleştiriler üzerine birkaç istisnanın bulunduğunu kabul eden demokratik barış savunucuları, iddialarını istatistiki çalışmalarla da ispatlamaya çalıştılar. Bu çalışmalardan bazıları 19. yüzyılı kapsasa da,²⁸ çoğunluğu daha dar zaman aralıkları, genellikle Soğuk Savaş dönemi

²⁶ Robert A. Dahl, **Demokrasi Üstüne**, Betül Kadioğlu (çev.), Ankara, Phoenix Yayınevi, 2001, s. 88-94.

²⁷ Ibid, s. 170-171.

²⁸ Bkz. mesela Zeev Maoz ve Nasrin Abdolali, “Regime Type and International Conflict, 1816-1976”, **Journal of Conflict Resolution**, Mart 1989, C. 33, S. 1, s. 3-35.

üzerinde durmuştur.²⁹ Az sayıdaki çalışmalarda antik çağ dâhil olmak üzere tarihte gelmiş geçmiş cumhuriyet yönetimlerinin savaş ve barış deneyimleri de incelenmiştir.³⁰ Söz konusu çalışmaların büyük kısmında istatistikî testler yapılırken, bazı çalışmalarda sadece tarih içerisindeki “liberal rejimlerin” ve uluslararası savaşların³¹ listeleri verilip karşılaştırılmıştır. Yapılan istatistikî çalışmalar, demokratik devletlerin birbirleriyle savaşmadıkları varsayımını sınıyordu. Bu çalışmalardan çıkan genel sonuç, savaşın olabilmesi için taraftarlardan en az birisinin otoriter olması gerektiğidir.³² İstatistikî çalışmalar, sadece demokratik barışın geçerli olup olmaması üzerinde değil, demokratik barışı ortaya çıkaran faktörlerin sınanması üzerinde de yapılmıştır. Bu çalışmalardaki amaç ise, demokratik barışı ortaya çıkarttığı varsayılan hangi faktörlerin en etkili olduğunu belirlemektir.³³

1.3 Demokratik Barış Mekanizması

Karşılıklı bağımlılık ve uluslararası rejimler yaklaşımlarında ülkeler arasındaki ticaretin ve diğer bağlantıların, ayrıca oluşan uluslararası norm, kurum ve anlaşmaların barış oluşturuvcu etkileri üzerinde durulurken, demokratik barış yaklaşımında dünyada işbirliğinin artması ve dünya barışına ulaşılması konusunda çok daha farklı görüşlerin

²⁹ Bkz. mesela Zeev Maoz ve Bruce Russett, “Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-1986”, **The American Political Science Review**, Eylül 1993, C. 87, S. 3, s. 624-638; Rummel, “Libertarianism and International Violence”.

³⁰ Bkz. mesela Spencer Weart, **Never at War: Why Democracies Will Not Fight One Another**, New Haven, CT, Yale University Press, 1998.

³¹ Doyle, “Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs”, s. 209-212, 214-215.

³² Bkz. mesela Rummel, “Libertarianism and International Violence”, s. 67.

³³ Bkz. mesela Maoz ve Russett, “Normative and Structural Causes of Democratic Peace”.

benimsendiği görülmektedir. Demokratik barış yaklaşımında barışın sebebi ülkelerin liberal demokrasi olmalarıdır. Fakat devletlerin iç yapılarının uluslararası politikayı ne şekilde etkilediği konusunda demokratik barış yaklaşımında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Demokratik barışa yol açan mekanizmanın nasıl işlediği konusunda ortaya atılan farklı görüşler kaba bir sınıflandırmaya tabi tutulursa, demokratik ülkelerin birbirleriyle ilişkilerinde barışçıl davranışlar konusunda iki temel sebep öne çıkmaktadır: Yurtiçi demokratik kurumlar ve yurtiçi demokratik normlar.

Öte yandan son dönemde ekonomik karşılıklı bağımlılık yaklaşımının demokratik barış yaklaşımını giderek daha fazla etkilediği gözlemlenmekte ve başlangıçta sadece kontrol değişkeni olarak ele alınan ticaretin, demokratik ülkeler arasındaki barışın temel sebebi olarak sıklıkla ele alındığı görülmektedir.³⁴ Dolayısıyla bugün ekonomik karşılıklı bağımlılık, demokratik barışın arkasındaki mekanizmayı ortaya koyduğu öne sürülen üçüncü temel açıklama haline gelmiştir.

1.3.1 Kurumsal Açıklama

Demokratik barış yaklaşımında demokratik barışın sebebi olarak en çok zikredilen demokratik kurumlar (düzenli, sık aralıklarla ve adil bir şekilde yapılan) seçimler, kuvvetler ayırımı, ifade özgürlüğü, özel mülkiyet gibi kurumlardır. Demokratik barışa götürecek olan anayasal cumhuriyetçi yönetimleri, yürütme kuvvetinin yasama kuvvetinden ayrı olduğu bir yönetim biçimi olarak tanımlayan Kant, temsil prensibini

³⁴ Barbieri ve Schneider, "Globalization and Peace", s. 397-398.

kuvvet ayırımına bağlamıştı.³⁵ Kuvvet ayırımının bulunduğu siyasi sistemde vatandaşların temsil edilmesi, yönetimleri çatışmaktan alıkoyan etken olarak görülmüştü. Kant'ın fikirlerini takip eden bugünkü demokratik barış savunucularına göre, demokratik ülkelerde vatandaşların yönetim kararları üzerinde etkili olması, demokratik devletlerin demokratik olmayan devletlere göre daha sorumlu olmalarına yol açmaktadır. Böylece savaşın maliyetlerini çekecek olan sade vatandaşların siyasi karar alma süreci üzerindeki etkinlikleri, yönetimleri maceracı davranışlardan alıkoymaktadır. Demokrasilerde dış politika üzerinde hem kamuoyu hem de “yönetim sistemini oluşturan çeşitli kurumlar, yani yargı, siyasi bürokrasi ve kilit menfaat grupları” etkin oldukları için çok az sebepten dolayı savaş kararı alınabilir. Halbuki demokratik olmayan ülkelerde yönetimin savaş kararını alabilmesi için sadece dar bir çıkar grubunun desteği yetmektedir. Buna göre söz konusu çıkar grubu muhtemelen kuvvet kullanımından fayda sağlayacağı (ve kuvvet kullanımının doğurabileceği maliyetleri çekmeyeceği) için demokratik olmayan devletlerde savaş kararının alınması çok daha kolaydır.³⁶

Kurumsal mekanizmanın işleyişi konusunda daha farklı argümanlar da öne sürülmektedir. Bir kere demokratik ülkelerde muhalif görüşlere sahip olma kolaylığı özellikle vurgulanmaktadır. Demokratik ülkelerde liderlerin koltuklarını koruma adına barış için çok daha fazla çaba sarf ettikleri ve sadece zaferden emin oldukları savaşlara giriştikleri de öne sürüldü.³⁷ Diğer bir kurumsal açıklamaya göre, demokratik

³⁵ Nicholas G. Onuf ve Thomas J. Johnson, “Peace in the Liberal World: Does Democracy Matter?”, Kegley (der.), **Controversies in International Relations Theory**, 1995 içinde, s. 189.

³⁶ Maoz ve Russett, “Normative and Structural Causes of Democratic Peace”, s. 626.

³⁷ De Mesquita ve diğerleri, “An Institutional Explanation of the Democratic Peace”.

lkelerdeki kurumsal engellerden dolayı savaş hazırlıklarının uzun süre alması, sorun yaşayan iki demokratik ülkenin diplomatlarına barışlıl zme ulaşmak için bir fırsat sunar. Buna karşılıkl, çatışmayla sonuçlanabilecek sorun demokratik olan ve olmayan iki ülke arasında vuku bulduğundayla, demokratik olmayan ülkede savaş kararının önünde yapısal engellerin bulunmaması demokratik ülkeye herhangi bir seçenek bırakmamaktadır.³⁸

1.3.2 Normatif Açıklama

Demokratik normları temel alan veya diğer faktörlere nazaran ne çıkararak demokratik barış çalışmalarında ise, demokratik ülkelerin paylaştıkları ortak demokratik normların bu ülkelerin birbirlerine karşı barışlıl davranmalarına sebep olduğu belirtilmektedir. Yurtiçindeki siyasi rekabette kullanılan “yaşa ve yaşat” prensibinin, yani siyasi rekabetin barışlıl davranışlarla sürdürme alışkanlığının söz konusu ülkelerin dış politika normlarına da yansıtıldığı iddia edilmektedir. Hukukun üstünlüğüne, insan haklarına, ifade özgürlüğüne inancın ve bu inancı savunma alışkanlığının, anlaşma ve rekabet kültürünün, diğer insanlara ve kültürlere hoşgörünün ve şiddetten kaçınmanın demokratik normların parçası olduğu varsayılmaktadır. Demokratik ülkelerin paylaştıkları ortak demokratik normların sadece söz konusu ülkeler arasındaki savaşları engellemekle kalmayıp, aynı zamanda maddi çıkar ve değerler için yapılan rekabette de

³⁸ Maoz ve Russett, “Normative and Structural Causes of Democratic Peace”, s. 626.

sorunların karşılıklı anlayışla çözümlenmesine yol açtığı da savunulmaktadır.³⁹ Normatif ve kurumsal açıklamaların arkasında güçlü ispatların bulunduğunu belirten Maoz ve Russett, bu iki modelin birbirini dışlamadıklarını belirtse de, normatif modelin geçerli olduğu durumların daha fazla olduğunu vurgulamaktadırlar. Mesela, yeni demokrasiler açısından demokratik barış teorisinin her zaman geçerli olmamasını kurumsal model açıklayamazken, normatif modele göre bu durum demokratik normların yerleşmemiş olmasıyla açıklanabilmektedir.⁴⁰

Barışçıl davranışları ortaya çıkaran demokratik normların bir demokratik ülkenin demokratik olmayan ülkelere karşı davranışlarına yansımamasının sebebi olarak ise uluslararası ilişkilerde demokratik olmayan ülkelerin davranış kalıplarının hakim olması gösteriliyor. Buna göre demokratik olmayan rejimlerde siyasi sorunlar sıfır toplamı oyun şeklinde cereyan eder, sorunlar şiddet ve zorlama yoluyla çözülür. Bu durum yönetimin içinde ve dışında güvensizlik ve korku yaratır. Demokratik olmayan ülkelerde söz konusu davranış kalıplarının hâkim olması, güvensizliğin dışarıya da yansımaya yol açar. Sonuç olarak demokratik normların sömürülmesinden korkan demokratik ülkeler, demokratik olmayan ülkelerle ilişkilerinde uluslararası anarşi kurallarını kabul ederek hareket ederler.⁴¹

Demokratik barış sadece demokratik kurumlar veya sadece demokratik normlarla açıklayan yaklaşımlara göre, her ikisinin önemini vurgulayan çalışmalar daha fazladır. John M. Owen, ikisi arasındaki etkileşimi açıklamak için bir liberal

³⁹ William J. Dixon, "Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict", **The American Political Science Review**, Mart 1994, C. 88, S. 1, s. 14-32.

⁴⁰ Maoz ve Russett, "Normative and Structural Causes of Democratic Peace", s. 626

⁴¹ Ibid, s. 625.

demokraside liberal olmayan bir grubun iktidara geldiğinde oluşan durumu örnek verir. Buna göre, özgür ifade ve düzenli adil seçim gibi demokratik kurumlar sayesinde liberal elitler liberal olmayan iktidarı bile liberal ideolojiyi izlemeye zorlar. Liberal elitlerin bu etkinliği sayesinde liberal olarak algılanan devletlerle savaşlar yapılmaz, fakat liberal olmadığı düşünülen devletlerle savaşların yapılması muhtemeldir. Owen'e göre liberal elitlerin yabancı liberal devletlerle çatışmadan kaçınmaları, liberal fikirleri nedeniyledir. Demokrasilerin vatandaşların gerçek menfaatlerinin peşinde olduğunu ve bundan dolayı barışçıl ve güvenilir olduğunu düşünen liberal elitler, demokratik ülkelere karşı barışçıl politika izlemekten yanadır. Dolayısıyla tek başına demokratik kurumlar demokratik barışa yol açmaz, demokratik barışın olabilmesi için demokratik kurumların yanı sıra liberal ideolojinin de hâkim olması gerekmektedir.⁴² Bununla birlikte teorik olarak kurumlar ile normların birbirinden ayrı olarak ele alınmasının yanlış olarak gören yazarlar da olmuştur. Buna göre kurumlar zaten siyasi sürece sinmiş normların etkisiyle ortaya çıkmışlardır.⁴³

1.3.3 Sistemsel Açıklama

Ülkelerin dış politikalarındaki davranışlarını iç politik sistemlerinin özelliklerine bağlayan demokratik barış açıklamalarıyla yetinmeyen kimi yazarlar, sistem düzeyinde

⁴² John M. Owen, "How Liberalism Produces Democratic Peace", **International Security**, Sonbahar 1994, C. 19, S. 2, s. 88-89.

⁴³ Thomas Risse-Kappen, "Democratic Argument- Warlike Democracies? A Social Constructivist Interpretation of the Liberal Argument", **European Journal of International Relations**, 1995, C.1, S.4, s. 26.

bir açıklamanın geliştirilmesi gereğinin farkındaydı. Bu çerçevede, demokratik barış teorisi ilk gelişmeye başladığı dönemde literatürün öncülerinden Michael Doyle demokratik barışın sistemsal açıklamasını geliştirmeye çalıştı. Doyle'a göre demokratik ülkeler arasındaki barış durumu tek başına ticaret ruhu, karşılıklı bağımlılık veya liberalizme has rasyonellikle açıklanamaz. Zira bu görüşler, demokratik devletlerin sadece diğer demokratik devletlerle ilişkilerinde barışçıl olmalarının sebeplerini açıklayamamaktadır. 18.-19. yüzyıl liberal yazarlarının mirasından da faydalanan Doyle, Kant dışında hiçbirisinin kapsamlı ve sistemsal açıklama getiremediğini iddia etmiştir. 1795'de Kant'ın yazdığı "Ebedi Barış" eserini inceleyen Doyle, "ebedi barışın kesin kuralları" adı altında Kant'ın demokratik barışın insan doğası, toplum ve uluslararası sistem temelindeki sebepleri ortaya koyduğunu ve dolayısıyla Uluslararası İlişkiler literatüründeki üç analiz düzeyinde Kant'ın demokratik barışı açıkladığını belirtir.⁴⁴

Doyle, Kant'ın fikirlerindeki bireyin özgür, siyasi olarak eşit ve rasyonel olduğunu dile getirir. Buna ek olarak Kant'ın anayasal cumhuriyetinde hâkim olan ahlaki bireycilik ve sosyal çoğulculuk demokratik barışa temel hazırlar. Kant'ın fikirlerinde bireyler ortak görüş içerisinde kaybolmaz ve siyasi eşitliğin ötesinde bireyler arasında ahlaki eşitlik bulunur. Doyle, Kant'ın demokratik barışın ulusal düzeydeki temellerini anayasal düzenle açıkladığını belirtir.⁴⁵ Cumhuriyetçi anayasa vatandaşların özgürlüğüne, eşitliğine ve temsil yoluyla yönetimdeki etkinliklerine dayanmaktadır. Kant'a göre cumhuriyetçi anayasanın geçerli olduğu devletlerde savaşa

⁴⁴ Doyle, "Peace, Liberty and Democracy", s. 30-32; Doyle, "Liberalism and World Politics Revisited", s. 94-100.

⁴⁵ Doyle, "Peace, Liberty and Democracy", s. 39-40.

gidilmesi vatandaşların rızasına bağlıdır, vatandaşlar ise getireceği acılar ve zorluklardan dolayı savaşa dikkatli yaklaşacaklardır.⁴⁶ Kant'ın gerekçelerine demokratik ülkelerde yönetimdeki insanların sıklıkla değiştiği gerçeğini ekleyen Doyle, devlet başkanları arasındaki şahsi sürtüşmelerin gerilim sebebi olmaktan çıktığını da ekler. Doyle'a göre savaş üzerindeki ulusal düzeydeki sınırlamalar tek başına demokratik barışa götürmez, ancak demokratik ülkelerde savaşların sadece halkın desteğiyle ve "liberal amaçlarla" yapılmasını sağlar.⁴⁷

Bu noktada demokrasilerin neden sadece demokratik olmayan ülkelerle savaştığını açıklamak amacıyla Doyle, Kant'ın kozmopolit hukuk ile ilgili demokratik barışın üçüncü kesin kuralını dile getirir. Kant'ın bahsettiği kozmopolit hukukun liberal devletler arasındaki uluslararası hukuk olduğunu belirten Doyle, liberal toplumlardaki şeffaflığın ulusal ve uluslararası bazdaki önemine vurgu yapar. Şeffaflık sayesinde cumhuriyet yönetiminin halkın menfaatlerine uygun ve adil davranışları garanti altına alınır ve uluslararası düzeyde karşılıklı anlayış ortaya çıkar. Dolayısıyla demokratik ülkeler, kendileri gibi vatandaşların rızalarını dikkate alan yönetimlerin davranışlarının tahmin edilebilir ve güvenilebilir olduğu sonucuna varır. Kozmopolit hukuk sayesinde uluslararası ticaret gelişir ve bu husus da ülkeleri savaştan engellemeye başlar. Bunun sonucunda demokratik ülkeler arasında karşılıklı bağlantılar ortaya çıkıp sorunlarını çatışma yoluyla çözmelerini engeller.⁴⁸ Kant'ın açıklama maddelerini cumhuriyetçi temsil, liberal saygı ve uluslarüstü karşılıklı bağımlılık olarak yeniden tanımlayan

⁴⁶ Immanuel Kant, "Daimi Barış", Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (der.), **Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme**, Zana Çitak ve diğerleri (çev.), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 171-172.

⁴⁷ Doyle, "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", s. 230.

⁴⁸ Ibid, 230-232.

Doyle, bu ulusal, uluslararası ve kozmopolit düzeylerdeki şartların sadece hepsinin bir arada bulunmasıyla demokratik barışın ortaya çıktığını belirtir.⁴⁹

1983’de Kant’ın mirasını kaleme alan Doyle’a göre, o güne kadar Kant dışında bu konuda fikir üreten hiç kimse, demokratik barışı uluslararası sistem temelinde açıklayabilmiş değildir. Hâlbuki Kant, sadece demokratik ülkeler içerisindeki bireylerin davranış biçimlerini, demokratik ülkelerdeki karar alma mekanizmasını, norm ve kurallarını açıklamakla kalmamış, demokratik ülkelere atfedilen bütün bu özelliklerin sadece diğer demokratik devletlerle ilgili olarak barışçıl davranışlara yol açtığını açıkça ortaya koymuştur. Yapılarından dolayı kendi vatandaşlarının görüşlerini temsil eden ve dolayısıyla birbirlerinin gözünde meşru ve güvenilir olan devletler arasındaki karşılıklı anlayış ve saygı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Diğer ifadeyle demokratik devletlere göre, ahlaken otonom ve özgür bireyleri demokratik olarak temsil eden devletlerin siyasi bağımsızlığa hakları bulunmaktadır.⁵⁰ Buna karşılık Kant’a göre anayasal cumhuriyetler ve cumhuriyet olmayan ülkeler arasında çatışma ihtimali yüksek kalmaya devam etmektedir. Zira vatandaşlarını temsil etmeyen yönetimler sorumlu ve güvenilir olarak kabul edilmemektedir. Doyle’un yorumuna göre bu siyasi temsil-siyasi bağımsızlık bağlantısı, demokratik ülkelerin demokratik olmayan ülkelere bireylerin haklarını, demokrasiyi veya özel mülkiyeti özendirmek veya korumak için harekete

⁴⁹ Doyle, “Peace, Liberty and Democracy”, s. 31. Zaman içerisinde Doyle’un ifade ettiği şekliyle Kant’ın fikirleri demokratik barış çalışmalarındaki istatistiki çalışmalar tarafından desteklendi. Başlangıçta istatistiki çalışmalar sadece kurumsal ve normatif açıklamalara yoğunlaşmıştı. 1990’ların sonunda demokratik barış konusunda yapılan istatistiki çalışmalarda ekonomik karşılıklı bağımlılık bağımsız bir değişken olarak ele alınmaya başlandı. Bu konudaki araştırmalar aşağıda “Demokratik Barıştan Liberal Barışa” alt bölümünde ele alınacaktır.

⁵⁰ Doyle, “Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs”, s. 213.

geçmelerini sağlamaktadır. Zira kendi vatandaşlarını temsil etmeyen yönetimler, iç işlerine karışılmama hakkına sahip değildir.⁵¹

Kant'ın fikirlerine dayanarak demokratik barışın yapısal analizini ortaya koymaya çalışan Doyle'un demokratik barış açıklaması verilerle desteklenmediği için eleştirilmiş ve 1990'lı yıllarda demokratik barış teorisinde sistem düzeyinde değil, birim düzeyindeki açıklamalar ağırlık kazanmıştır. Buna ek olarak demokratik barış iddiasının Uluslararası İlişkiler'in en fazla deneysel gerçekliğe dayanan teorisi olduğunu göstermeye çalışan yazarlar, verilere ve istatistikî çalışmalara yoğunlaştılar. Ancak yapılan çok sayıda istatistikî çalışmaya rağmen, demokratik barışı ortaya çıkaran mekanizma konusundaki teorik çerçeve zayıf kalmaya devam etti. Yapılanmacı yazarlara göre demokratik barış çalışmalarının zayıf noktası rasyonalist yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.⁵² Bu görüşe göre neoliberal teori çerçevesinde neorealist yapının aşılması, demokratik devletlerin kimlik ve çıkar dönüşümünün açıklanması ve dolayısıyla demokratik barış olgusunun tutarlı bir şekilde açıklanması mümkün değildir.

Yapı düzeyinde neorealizme karşı çıkmadığı için neoliberalizmi eleştiren Alexander Wendt, liberal savların güçlendirilmesi için Uluslararası İlişkiler'de yapılanmacı yaklaşımın kullanılmasını önermişti.⁵³ Yapılanmacı analizi benimseyen liberal yazarlara göre, neorealizm gibi kimlik ve çıkarları veri olarak ele alan neoliberalizm, demokratik devletlerin neden sadece demokratik devletlerle ilişkilerinde barışçıl davrandıklarını tutarlı bir şekilde açıklayamamakta ve sonuç olarak güvenlik

⁵¹ Doyle, "Peace, Liberty and Democracy", s. 38.

⁵² Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", **International Organization**, İlkbahar 1992, C. 46, S.2, s. 391-425.

⁵³ Ibid, s. 391-394.

ikileminin mantığını aşamamaktadır.⁵⁴ Yapılanmacı yazarlar, demokratik barışın neoliberal açıklamalarının aslında rasyonel insan davranışından türettiğini belirtiyorlar. Buna göre neoliberal uluslararasılar, sadece kendi çıkarının peşinde olan ulus-devletlerin dominant aktör olduğu neorealist sistemi son kertede kabul etmek durumunda kalıyorlar.⁵⁵ Hâlbuki yapılanmacı analize göre neorealistlerin tasvir ettikleri anarşi önlenemez bir durum değildir ve devletler mutlaka bencil çıkarın peşinde değildir. Aktörlerin bencil çıkarlarının ortak çıkarlara dönüşmesi ve ortak kimliğin oluşması mümkündür.⁵⁶

Kimlik ve çıkarların oluşumu üzerinde duran bu yaklaşıma göre yüzyıllardır uluslararası ilişkileri etkilemiş olan sadece kendine dayanma (*self-help*) anlayışı ve güce dayalı politika, anarşiye has özellikler değil, kurumlardır. Bu kurumlar süreçten kaynaklanırlar. Buradaki kurum, geleneksel Uluslararası İlişkiler literatüründe ele alınan kurum değildir. Sadece işbirliğine değil, çatışmaya da yol açabilen ve kimlikler ile çıkarların göreceli olarak istikrarlı sistemidir. Wendt'e göre çoğunlukla bu kurumlar norm ve kural haline getirilse de, aktörlerin dünyanın doğası ile ilgili fikirlerinden bağımsız olarak var olamazlar. Yani kurumlar aktörler üzerinde etkiye sahip olsa da, kendileri aktörlerin kolektif bilgisinden etkilenmeye devam etmektedir.⁵⁷ Bu dinamik modele göre uluslararası anarşi, devletlerin kendileri ve diğer devletlerin kimlik ve çıkarları konusundaki algılamalara dayanarak kurgulanan bir yapıdır. Dolayısıyla materyalist anlayışa karşı çıkan yapılanmacı analizde uluslararası ilişkilerin temel

⁵⁴ Risse-Kappen, "Democratic Argument- Warlike Democracies?", s. 23-27.

⁵⁵ Wendt, "Anarchy is What States Make of It", s. 391-393.

⁵⁶ Lai ve Reiter, "Democracy, Political Similarity, and International Alliances, 1816-1992", s. 207.

⁵⁷ Wendt, "Anarchy is What States Make of It", s. 395-399.

yapıları sadece maddi değil, sosyaldır. Neorealistlere göre uluslararası ilişkilerin yapısı sadece maddi imkânların dağılımıyla ortaya çıkarken, yapılanmacılara göre bu yapı aynı zamanda sosyal ilişkiler tarafından da oluşturulmaktadır. Sosyal yapıları paylaşılan bilgi, maddi kaynaklar ve pratikler şeklinde tanımlayan Wendt, uluslararası politikada maddi kaynakların kendilerinin değil, aktörler için bu kaynakların taşıdığı anlamların önemli olduğunu vurgulamaktadır⁵⁸

“Realist” anarşinin dışında başka anarşilerin de mümkün olduğunu öne süren yapılanmacılar, AB, NATO ve demokratik barış alanının bencil çikara dayanmayan ilişkilerin örneği olabileceğini savunmaktadırlar. Buna göre devletler kaçınılmaz bir şekilde düşman veya barışçı değildir. Düşmanlık, rekabet veya dostluk ile ilgili çıkarlar sosyal bağlam tarafından oluşturulur. Demokratik barışın yapılanmacı analizi, tarihte demokratik ülkeler arasında gerçekleşmiş savaş ve “neredeyse savaş” örneklerini, demokratik devletlerin saldırganlıklarını ve sömürgeciliği açıklamayı mümkün kılmaktadır. Buna göre demokratik ülkeler, ilişkide buldukları devletlerin iç politik davranışlarından yola çıkarak “düşman” veya “dostlarını” üretirler. Bundan dolayı demokratik ülkeler arasında barış ortamı mevcutken, demokratik olmayan devletler ve demokratik devletler arasında klasik anarşi ortamı devam eder.⁵⁹ Yapılanmacı yazarlar, demokratik barışın mevcut olabilmesi için ülkelerin demokratik olmalarının yeterli olmadığını özellikle vurgularlar. Buna göre, demokratik barışın olabilmesi için demokratik devletlerin birbirlerini demokratik olarak algılamaları ve kabul etmeleri gerekmektedir. Tarihte demokratik ülkeler arasındaki çatışmalar bundan dolayı

⁵⁸ Alexander Wendt, “Constructing International Relations”, **International Security**, Yaz 1995, C. 20, S. 1, s. 71-73.

⁵⁹ Risse-Kappen, “Democratic Argument- Warlike Democracies?”.

meydana gelebildiği gibi, ABD'nin sosyal demokrasilere karşı uyguladığı örtülü operasyonlar da bundan dolaydır.⁶⁰

Yapılanmacı yazarlar, Uluslararası İlişkiler literatüründeki tartışmalara yeni bir boyut katarak yapı analiz düzeyinde bir liberal yaklaşımı geliştirmeye çalışmışlardır. Üstelik bunu yaparken de yine Kant'ın fikri mirasına başvurarak, fikirlerinin yeterince anlaşılmadığını ileri sürdüler. Bu anlamda Doyle'un fikirlerini geliştiren yapılanmacılar, demokratik barışın anlaşılabilmesi için materyalizmin ve rasyonalizmin reddedilmesi gerektiğini, bilimsel idealizmin uluslararası ilişkilerin anlaşılmasında daha geçerli bir yöntem olduğunu vurguladılar.

1.4 “Demokratik Barış” Yaklaşımının Eleştirileri

Demokratik barış önerisini savunan çalışmalar arttıkça, bu öneriye karşı çıkan çalışmalarda da çeşitlilik gözlenmeye başladı. Öne çıkan eleştiriler esas olarak realistlerden ve neomarksist yazarlardan geliyordu. Demokratik barış ile ilgili neoliberal öneri, dünyadaki çatışmaların uluslararası anarşi ve güvenlik ikileminden kaynaklandığını savunan realist akımla önemli ölçüde çeliştiği gibi, kapitalizmi çatışma kaynağı olarak gören Marksist teze de tamamen zıttı. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitimiyle tahtları sarsılan realistler, ne demokratik barışın bilimsel bir gerçeklik

⁶⁰ Bkz. mesela Mark Peceny, “A Costructivist Interpretation of the Liberal Peace: The Ambiguous Case of the Spanish-American War”, **Journal of Peace Research**, 1997, C.34, S.4, s.415-430; Wesley W. Widmaier, “The Democratic Peace is What States Make of It: A Costructivist Analysis of the US-Indian “Near-Miss” in the 1971 South Asian Crisis”, **European Journal of International Relations**, 2005, C.11, S.3, s. 431-455.

olduğunu ne de demokrasi özendirme politikasının ABD'nin çıkarlarına uygun olduğunu savunmaya yöneldiler.

1.4.1 “Demokratik Barış Yoktur”

Demokratik barış savunucularına yöneltilen eleştirilerden belki de en kolay ispatlanabilir olanı, Rummel'in öne sürdüğü demokrasilerin doğasına has genel bir düşük şiddet eğilimine yöneltilen eleştirilerdi.⁶¹ Yukarıda da belirtildiği gibi, demokratik barış savunucularının bir kısmı bile Rummel'in görüşüne karşı çıktı ve bunun böyle olmadığını ispatlamak amacıyla tarihten çok sayıda örneği öne sürdüler. Ne var ki, demokratik barış literatüründe demokrasilerin sadece demokrasilere karşı değil, genel olarak da daha barışçıl oldukları konusundaki görüş zaman içerisinde ağırlık kazandı. Esasında demokratik ülkelerin sadece demokratik ülkelerle ilişkilerde barışçıl olduklarını savunanlar bile savaş ve çatışmaların esas suçlusunun demokratik olmayan yönetimler olduğunu doğrudan veya dolaylı olarak öne sürmektedir. Buna ek olarak tarihte demokrasilerin birçok savaş açtıklarını ve demokratik olmayan ülkelerle birçok kez savaştıklarını kabul eden demokratik barış savunucuları, demokrasilerin otoriter devletlere göre hem kendi toplumlarına hem de diğer ülkelerin toplumlarına yönelik olarak daha düşük derecede şiddet uyguladıklarını da savundular. Buna cevaben eleştirelci ve bazı realist yazarlar, sağlam demokrasilerin bile diğer halklara yönelik

⁶¹ Bkz mesela Randall L. Schweller, “Domestic Structure and Preventive War: Are Democracies More Pasific?”, **World Politics**, Ocak 1992, C. 44, S. 2, s. 235-269; Steve Chan, “Mirror, Mirror on the Wall... Are the Freer Countries More Pasific?”, **The Journal of Conflict Resolution**, Aralık 1984, C. 28, S. 4, s. 617-648.

olarak otoriter devletler kadar, hatta onlardan daha ağır insan hakları ihlallerinde bulduklarını iddia ettiler. Bu konuda Anatol Lieven, Hindistan'ın, ayrıca 1950'lerde Fransa'nın ve 1960'larda ABD'nin gerillalarla sürdürdükleri acımasız mücadeleleri sırasındaki insan hakları ihlallerini örnek olarak gösterdi.⁶²

Demokratik barış önermesinde devletler arasındaki savaşlarda şiddet derecesinin son derece sübjektif bir şekilde belirlendiği de gözden kaçırılmamalıdır. Mesela kullanılan kitle imha silahlarının gücü ve gelecek nesillerin sağlıklarını da tehlikeye atacak etkileri dikkate alınır, dünyada şimdiye kadar nükleer bomba da dâhil olmak üzere en gelişmiş kitle imha silahlarını kullanan ülkelerin neredeyse sadece demokratik ülkeler olduğu gerçeği ortaya çıkacaktır. Bu bilgiler ışığında demokrasilerin daha düşük şiddet yanlısı oldukları iddiası zayıflamakla kalmamakta, demokratik barışın normatif açıklaması da oldukça yetersiz kalmaktadır. Zira demokratik normlar barışçıl davranışlara yol açıyorsa, hiçbir güvensizlik duygusu ve yanlış algılama, çok zayıf veya yenilmeye yakın olan ülkelere karşı orantısız şiddetin kullanılmasını açıklayamaz. Zaten bugüne kadar demokratik barış savunucuları demokrasilerin bu saldırganlıklarını tutarlı bir şekilde açıklayabilmiş değildir.⁶³ Demokratik barış yaklaşımının kurucularından Doyle, Dresden, Tokyo, Hiroşima ve Nagasaki'ye uygulanan terör bombalamalarının liberal modellerin bu durumlardaki zayıflığını gösterdiğini belirtir. Ancak demokratik devletlerin demokratik olmayan devletlerle olan ilişkilerinde barışçıl olmadığını belirten Doyle, demokratik devletler açısından demokratik olmayan devletlerin vatandaşlarının

⁶² Anatol Lieven, "Wolfish Wilsonians: Existential Dilemmas of the Liberal Internationalists", *Orbis*, 2006, C. 50, S.2, s. 244-245. Lieven, bu tezati söz konusu devletlerin polis ve askerleri üzerinde etkili olamama ve zayıflık olarak açıklar.

⁶³ Bazı demokratik barış savunucularının bu konuda geliştirdikleri açıklamalar bu bölümün "Meşruyet Aracı Olarak Demokratik Barış" alt bölümünde ele alınacaktır.

temel insan haklarını tanıdıklarını iddia etti.⁶⁴ Buna göre yukarıda belirtilen sivillere karşı işlenen aşırı şiddet örnekleri, demokratik devletlerin demokratik olmayan devletlerin vatandaşlarına karşı davranış kalıpları değil, istisnalarıdır. Ancak bu durumda bu istisnaların neden bu kadar çok ve bu kadar büyük çaplı olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Nitekim özgürlük ve demokrasi adına savaştığını ilan eden ABD askerlerinin sistematik olarak Afganistan’da ve Irak’ta insanlığa karşı suç işlemeleri, demokratik ülkelerin doğaları gereği barışçıl olmadıklarının en yeni kanıtlarıdır. Üstelik demokratik olmayan devletlerin içişlerine karışmama hakkına sahip olmadıklarını savunan düşüncenin⁶⁵ kendisinin bir şiddet kaynağı olabileceği açıktır.

Demokratik devletlerin genel olarak barışsever olup olmadıkları konusunda tartışmalar bir tarafa, realistler demokratik ülkeler arasında da kalıcı ve istikrarlı barışın varlığına şüpheyle yaklaşır. Kimi zaman geleneksel tarzdaki realistler olarak tanımlanan realist ve neorealist yazarlara göre demokratik barış olarak tanımlanabilecek bir olgu yoktur. Neoklasik realistlere göre ise Soğuk Savaş döneminde demokratik barışın varlığı kabul edilebilir, ancak bu barış genel geçer bir kural olamayacak kadar kısa sürelidir ve uluslararası anarşi durumunda bu barışın korunması mümkün değildir. Neorealist yazarlar, demokratik barışın varlığını savunan araştırmacıların tarihi olaylara yanlı yaklaştıklarını, ispatlamaya çalıştıkları bir sonuca göre verileri seçtiklerini iddia ederler. Buna göre ispatlanmak istenen sonuca göre demokrasi ve savaş tanımları kullanılmakta,⁶⁶ ele alınan ülkelerin demokratik olup olmadıkları, çatışmaların ise savaş

⁶⁴ Doyle, “Peace, Liberty and Democracy”, s. 31.

⁶⁵ Ibid, s. 38.

⁶⁶ John M. Owen, “How Liberalism Produces Democratic Peace”, **International Security**, Sonbahar 1994, C. 19, S. 2, s. 87.

olup olmadığı keyfi bir şekilde belirlenmektedir. Hatta demokratik barış savunucuları arasında bile demokratik ülkelerin listeleri konusunda görüş birliği bulunmamaktadır.⁶⁷

Demokrasi tanımının ne olduğu ve tarihteki hangi ülkenin demokratik olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda en çok tartışma yaratan ülkelerden birisi emperyal Almanya oldu. Realistlere göre tek başına bu örnek bile bütün demokratik barış teorisini tuzla buz olmasını sağlayabilecek çaptadır. Realistlere göre I. Dünya Savaşı'nda demokratik Batı ülkelerinin karşısında savaşan bütün ülkelerin otoriter olmadığını kanıtlanması, söz konusu savaşın şiddeti dolayısıyla demokratik barış iddiasını önemli ölçüde sarsar.⁶⁸ Demokratik barış çalışmalarındaki demokrasi çizelgesinde sürekli olarak en yüksek notu alan ABD tarafından I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın modern, anayasal, kısacası yapısı açısından dönemin en gelişmiş ülkelerinden birisi olarak kabul edildiği iddiası birçok kapsamlı çalışmada ispatlanmaya çalışıldı.⁶⁹ Wilhelm dönemi Almanya'nın demokrasi olarak kabul edilip edilmemesi konusunda sorunların bulunduğu farkında olan demokratik barış savunucusu Doyle, parlamentonun, hukuk üstünlüğünün ve vatandaşların tanınmış haklarının ve eşitliğinin geçerli olduğu emperyal Almanya'nın iç işlerinde cumhuriyetçi düzene sahip liberal bir devlet olduğunu kabul ediyor. Ancak Doyle'a göre Almanya'nın dış politikası üzerinde halk değil, imparator ve *junkerlerin* militarist milliyetçiliği etkiliydi.⁷⁰ Ne var ki, Doyle'un bu fikrine karşılık realist yazarlardan Christopher Layne, aynı dönemde

⁶⁷ David E. Spiro, "The Insignificance of the Liberal Peace", **International Security**, Sonbahar 1994, C. 19, S. 2, s. 56.

⁶⁸ Ted Galen Carpenter, "Democracy and War", **The Independent Review**, Kış 1998, C. 2, S. 3, s. 439-440.

⁶⁹ Bkz. mesela Ido Oren, "The Subjectivity of the "Democratic" Peace: Changing U.S. Perceptions of Imperial Germany", **International Security**, Sonbahar 1995, C. 20, S. 2, s. 147-184.

⁷⁰ Doyle, "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs", s. 216-218.

İngiltere ve Fransa dış politikalarının parlamentolarının kontrolünde olmadığını ve dış politika bürokratlarının üst tabakanın temsilcilerinden oluştuğunu, netice itibariyle üç ülkenin dış politikasının benzer şekillerde belirlendiğini savundu.⁷¹ Diğer realistler de Wilhelm Almanyası'nın siyasi yapısının Birinci Dünya Savaşı'ndaki düşmanlarınkinden pek farklı olmadığını öne sürüp, bunu değişik örneklerle kanıtlamaya çalıştılar.

I. Dünya Savaşı etrafındaki tartışmalar bir tarafa bırakılırsa neorealist yazarlar, daha farklı tarihi örnekler öne sürerek tarihte demokratik devletlerin birçok kez çatıştıklarını öne sürdüler. Bu eleştirilere cevap olarak demokratik barış savunucuları tarafından değişik açıklamalar getirildi. İspatlanan örneklerin hiçbir şeyi kanıtlamadığını ve sadece kuralın istisnası olduğunu belirtenler olduğu gibi⁷², yeni yaklaşım ve açıklamalar üreterek demokratik barış yaklaşımını zenginleştirenler de oldu. Eleştirilerde örnek olarak verilen demokratik ülkeler arasındaki çatışmaları açıklamaya çalışan bazı demokratik barış savunucuları, bu istisnaları yanlış algılamalarla açıklamaya çalıştı.⁷³

Demokratik barış iddiasının değer yüklü olmasından dolayı eleştirilerde bulunan kimi yazarlar da, tarih içerisinde algılamaların değiştiğine işaret ediyorlar. Bu noktada yine, seçilen örneklerin belirlenmesinde tanımların önemine dikkat çekilmekte ve tanımların algılamalara göre değiştiği belirtilmektedir. Buna göre tarih içerisinde

⁷¹ Christopher Layne, "Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace", **International Security**, Sonbahar 1994, C. 19, S. 2, s. 41-44.

⁷² Bruce Russett, "And Yet It Moves (Bruce Russett on Democratic Peace)", Bruce Russett, Christopher Layne, David E. Spiro, Michael W. Doyle, "Correspondence: The Democratic Peace", **International Security**, İlkbahar 1995, C. 19, S. 4, s. 167.

⁷³ Bkz. mesela Owen, "How Liberalism Produces Democratic Peace".

demokrasi tanımının ABD’de farklı anlamlarda ele alınmasına rağmen bugün demokrasi tanımının belirlenmesinde mevcut Amerikan değer yargıları kullanılmaktadır. Ido Oren’e göre, demokratik barış iddiasının öncüleri, demokrasilerin birbirlerine karşı barışçıl davranışları konusunda hangi açıklamalar getirirlerse getsin, istisnasız hepsi demokrasinin ölçütü olarak ABD siyasi sistemini örnek olarak aldılar. Üstelik bu araştırmalarda ABD demokrasisi sadece bugün için değil, geçmişte de mükemmel olarak değerlendirilirken, diğer toplumlar bugünkü Amerikan ideale göre sınıflandırılıyor. Oren bu yaklaşımın tamamen tarih dışı olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Bu noktada realist fikirlerin postyapısalcı fikirlerle bir şekilde örtüştüğü görülmektedir. Devletlerin dış politika davranışları açısından sınıflandırılmayacağı noktasında birleşen bu görüşlere karşı çıkan liberal görüş, kültürel göreliliğin (*cultural relativism*) araştırmaları çıkmaza sürüklediği, normatif bir değerlendirmenin bulunması gerektiği kanısındadır.⁷⁵

Demokratik barışın varlığını reddeden yazarlar, savaşı tanımlama şeklinin de test sonuçlarını etkilediğini, bunu göstermek için de çeşitli çatışmalardan örnek verip, bu çatışmaların dışlanma sebeplerinin objektif olmadığını iddia ettiler. Savaşlar seçilirken şiddet yoğunluğunun dikkate alınması gerektiğini belirten David E. Spiro, şiddet yönünden önemli savaşlardan birisi olan Amerikan İç Savaşı dikkate alınmazken, 1969 El Salvador-Honduras “futbol savaşının” hesaplamalara dâhil edildiğini belirtiyor. Spiro’ya göre, Amerikan İç Savaşı’ndaki Güney’in demokratik olarak kabul edilmemesinin tek sebebi, Güney’in yenilmiş olmasından dolayı daha sonra oluşturulan

⁷⁴ Oren, “The Subjectivity of the “Democratic” Peace”.

⁷⁵ R.J. Rummel, **Never Again: Ending War, Democide and Famine through Democratic Freedom**, Llumina Press, 2005, s. 223- 233.

algılamalardır. Hâlbuki Kuzey de Güney de neredeyse aynı anayasalar tarafından yönetiliyor, ikisinde de köleler ve kadınların oy hakkı bulunmuyordu.⁷⁶

Başlangıçta demokratik barış teorisinde dikkate alınan savaş ve çatışmaların belirlenmesinde kullanılan sınırlamalardan dolayı, emperyalist savaşların tamamen göz ardı edildiği de bir gerçektir.⁷⁷ Neomarksist ve bazı realist yazarlar emperyalist savaş ve çatışmalara dikkat çekerek, bu çatışmalar dikkate alındığı zaman demokratik ülkelerin çok daha saldırgan olduğu ortaya çıkacağını belirttiler. Örtülü operasyonları analize katan yazarlar ise, demokrasi tanımıyla oynanarak Soğuk Savaş döneminde ABD'nin seçilmiş hükümetlere karşı uyguladığı örtülü operasyonların ihmal edildiğini savundular.⁷⁸ Ayrıca askeri müdahalelerin de dikkate alınması gerektiğini belirtenler, demokrasilerin neredeyse otoriter devletler kadar askeri müdahaleyi kullandıklarını ispatlamak amacıyla istatistikî çalışmalar yaptılar. Bu konuda bir dizi çalışma ortaya koyan Charles W. Kegley Jr. ve Margaret G. Hermann, siyasi reformları dayatmak amacıyla gerçekleştirilen müdahalelerin tehlikesine de dikkat çektiler.⁷⁹

Tanımların önemine dikkat çeken eleştirel yazarların bu konuda neorealist yazarlarla hemfikir oldukları gözlenmektedir. Ancak postmodernistler sistem dışı aktörlere karşı kuvvet kullanımı ve örtülü operasyonlar dışında ideoloji, din, kimlik ve kültüre karşı saldırıların da analize katılmasından yanadır. Postmodernist eleştiriye göre

⁷⁶ Spiro, "The Insignificance of the Liberal Peace", s. 59-62.

⁷⁷ Steve Chan, "Mirror, Mirror on the Wall... Are the Freer Countries More Pasific?", **The Journal of Conflict Resolution**, Aralık 1984, C. 28, S. 4, s. 619.

⁷⁸ Bkz. mesela David P. Forsythe, "Democracy, War and Covert Action", **Journal of Peace Research**, Kasım 1992, C. 29, S. 4, s. 385-395.

⁷⁹ Charles W. Kegley Jr. ve Margaret G. Hermann, "How Democracies Use Intervention: A Neglected Dimension in Studies of the Democratic Peace", **Journal of Peace Research**, Ağustos 1996, C. 33, S. 33, s. 318.

demokratik barış önermesinde kullanılan tanımlar, temsili pratik (*representational practice*) olarak demokratik barış önermesinin sabitlendiği *nodal* noktalardır.⁸⁰

1.4.2 Sebep- Sonuç İlişkisi

Bazı realist yazarlar demokratik barışın varlığını reddetse de, II. Dünya Savaşı'ndan sonra demokratik devletler arasında barış ortamının varlığını kabul ediyorlar. Henry S. Farber ve Joanne Gowa yaptıkları istatistiki çalışmada 1945'den önce demokratik ülkeler arasında barışın bulunmadığını, ancak 1945-1980 yılları arasında bulunduğunu savundular.⁸¹ Ancak demokratik barış, neoliberal yazarlar tarafından deneye dayalı (ampirik) bir olgu olarak sunuluyorsa, realist yazarlara göre demokratik barışın varlığının ispatlanması için bu kadar kısa bir zaman dilimi yetersizdir. Ayrıca eğer demokratik barış bir kanunsa, sürekli olarak işlemesi gerekmektedir. Buna göre 1945'den önce demokratik barış geçerli değilse, 1945'den sonraki dönemde demokratik ülkeler arasındaki barışın daha farklı açıklamaları olduğu kesindir.

Demokratik barışı eleştiren yazarlara göre, demokratik ülkeler arasında istikrarlı bir barışın varlığı kabul edilse bile, bu barış ve söz konusu ülkelerin rejim türleri arasında anlamlı bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmamaktadır. Mesela Layne, demokrasilerin birbirleriyle savaşmadıkları konusunda verilen dört örneği seçip, ülkelerin kararları üzerinde demokratik yapılarının değil, realist hesaplamalarının etkili

⁸⁰ Kyle Grayson, "Democratic Peace Theory as Practice: (Re)Reading the Significance of Liberal Representations of War and Peace", **YCISS Working Paper**, Mart 2003, S. 22, s. 4- 6.

⁸¹ Henry S. Farber ve Joanne Gowa, "Politics and Peace", **International Security**, Sonbahar 1995, C. 20, S. 2, s. 123-146.

olduğunu iddia etti.⁸² Bu tip eleştirilere cevap veren Russett, Layne'in verdiği dört örnekte gerçekten de başlıca etkenin söz konusu ülkelerin demokratik yapılarının olmayabileceğini belirtti. Russett, güç ve stratejik menfaatlerin demokratik devletlerin davranışlarını hiç etkilemediğini savunmadıklarını belirtti. Ancak Layne'in verdiği dört örnekte demokratik barışın bulunmadığı doğru olsa bile, bu sonuç demokratik ülkeler arasındaki bütün sorunlara yaygınlaştırılmaz ve genel olarak demokratik barışın olmadığı ispatlanamaz.⁸³ Hâlbuki Layne'e göre seçtiği örnekler önemli örneklerdir⁸⁴ ve demokratik barış önerisini tamamen yıkmaktadır.⁸⁵

Demokrasi ve barış arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin kurulmasını eleştiren diğer bir görüşe göre ise, tarih içerisinde seyrek rastlanan demokrasiler ve yine seyrek rastlanan bir olgu olan savaşlar arasındaki korelasyon anlamlı değildir. Buna göre demokratik barışı destekleyen istatistikî çalışmalar aslında herhangi bir anlamı olan testler değildir.⁸⁶ Ayrıca bu testlerin bağımlı (demokratik devletler) ve bağımsız (savaşlar) değişkenlerin seçiminde kullanılan kriterlerin, bu testlerin sonuçlarını belirledikleri konusundaki eleştiriler de sık sık tekrarlanmaktadır. Realistlerin bahsettiği bu keyfi seçicilik yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldı.

Geleneksel realistlerden farklı olarak liberal fikirlerden etkilenen ve neoklasik realistler olarak tanımlanan realist yazarlara göre, liberal ülkeler arasındaki ilişkilerin diğer devletler arasındaki ilişkilerden farklı olduğu doğrudur. Neoklasik realistler,

⁸² Layne, "Kant or Cant", s.5-49.

⁸³ Russett, "And Yet It Moves (Bruce Russett on Democratic Peace)", s.167.

⁸⁴ Layne, "Kant or Cant", s. 14-15.

⁸⁵ Christopher Layne, "On the Democratic Peace", Bruce Russett, Cristopher Layne, David E. Spiro, Michael W. Doyle, "Correspondence: The Democratic Peace", **International Security**, İlkbahar 1995, C. 19, S. 4, s. 176.

⁸⁶ Spiro, "The Insignificance of the Liberal Peace".

liberal yazarların vurgu yaptıkları 1945-1980 dönemindeki demokratik barışın varlığını ve demokrasinin çatışma azaltıcı etkisini kabul etmektedir. Ancak bu görüşe göre demokratik ülkeler arasındaki barış sadece ülkelerin rejim türlerinden kaynaklanmamaktadır. Buna göre bugüne kadar demokratik ülkeler zengin ve hallerinden memnun olan Batı ülkeleriydi. Hâlbuki demokrasi yaygınlaştıkça ve bugünkü düzenden memnun olmayan ve refah nimetlerinden yararlanmayan yeni demokratik ülkeler ortaya çıktıkça demokratik ülkeler arasındaki barış ortamı bozulacaktır. Ayrıca sadece paylaşılabilir mallar üzerindeki rekabet çatışmalar olmadan götürülebilir. Dünyada kaynaklar kıtlaştıkça, demokratik ülkeler de paylaşım kavgasına girişmek zorunda kalacaklardır.⁸⁷

Geleneksel realistler, 1945'den sonraki demokratik devletler arasındaki barış ortamının ana sebepleri olarak iki kutuplu dünya arasında oluşan güç dengesini görürler. Buna göre Soğuk Savaş döneminde Batı ülkeleri arasındaki barış ortamının sebebi demokrasi değil, Avrupa'daki ABD hegemonyası ve onun Avrupa askeri güç dağılımına olan etkisiydi. ABD ve SSCB arasındaki askeri güç dengesi, 1945'den sonra Avrupa'da barış ortamının yaratılmasına etki eden en önemli faktör olarak tanımlanmaktadır. Realistler Avrupa'daki iç faktörlerin barış üzerindeki etkilerini reddetmezler. John J. Mearsheimer 1945'den sonraki barış üzerindeki en önemli iç

⁸⁷ Randall L. Schweller, "US Democracy Promotion: Realist Reflections", Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 42-62. Aslında birçok açıdan neoliberal uluslararasılıkların fikirlerini paylaşan neoklasik realistler kendilerini realist olarak tanımlamalarına rağmen, liberal olarak tanımlanabilmeleri de mümkündür. (Bkz. Jeffrey W. Legro ve Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", **International Security**, Sonbahar 1999, C. 24, S. 2, s. 5-55.) Daha aşağıda göreceğimiz gibi, Soğuk Savaş döneminde demokratik barışın varlığını kabul eden bu realistlerin demokratik barışın kalıcılığı konusunda belirttikleri endişeler, neoliberal yazarlar tarafından da dile getirilmektedir. Legro ve Moravcsik'e göre neoliberal uluslararasılıklar ve neoklasik realist yazarlar arasında belirleyici yaklaşım farkı görünmemektedir.

faktör olarak, iki dünya savaşına sahne olan Avrupa ülkelerindeki milliyetçiliğin azalmasını gösterir. Ancak aynı yazar, esas belirleyici faktörün askeri güç olduğunu da vurgulamaktadır.⁸⁸

Soğuk Savaş sırasında Avrupa’da oluşan barış ortamını inceleyen kimi yazarlar, liberal çalışmalarda demokratik barışla ilgili olarak kullanılan sebep-sonuç ilişkisinin aslında ters olarak alındığını savunuyor. Mesela buna göre 1945’den sonrası Avrupa’daki karşılıklı bağımlılığın barışa sebep olmasından ziyade, Avrupa’daki Soğuk Savaş ortamı karşılıklı bağımlılığa yol açtı.⁸⁹ Ayrıca, ülkelerin iç yapılarının uluslararası ilişkileri etkilediğini iddia eden liberal görüşe karşılık bazı yazarlar, dış faktörlerin ülkelerin iç yapılarını etkileyebildiğini savundular. Buna göre bazı ülkelerin zor ve çatışmalı ortamda bulunması, otoriter yapılara sahip olmalarını belirleyebilir. Dolayısıyla demokratik barış konusundaki sebep-sonuç ilişkisi tam tersine de işliyor olabilir, yani demokrasiler barışa yol açıyor değil, barış ortamı demokratikleşmeye yol açıyor. Çatışma ihtimali daha fazla olan ortamlarda ülkeler otoriterliğe yatkındır, hâlbuki çatışma ihtimalinin daha az olduğu ortamlarda bulunan ülkelerin demokratik olma şansı daha fazladır.⁹⁰

Demokratik ülkeler arasındaki barışın aslında sadece demokratik ülkelere özgü olmadığı, siyasi yapıları benzeyen ülkeler arasında zaten bir barış ortamının bulunduğu da iddia edildi. Mesela Suzanne Werner’e göre siyasi yapı açısından birbirine benzeyen

⁸⁸ John J. Mearsheimer, “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, **International Security**, Yaz 1990, C. 15, S. 1, s. 6-7, 47.

⁸⁹ Barry Buzan, “Economic Structure and International Security: The Limits of Liberal Case”, **International Organization**, Sonbahar 1984, C. 38, S. 4, s. 607.

⁹⁰ Karen Rasler, William R. Thompson, “The Democratic Peace and a Sequential, Reciprocal, Causal Arrow Hypothesis”, **Comparative Political Studies**, Ekim 2004, C. 37, S. 8, s. 879-908.

devletler iç politikalarında birbirlerine benzer bir şekilde davrandıkları için birbirlerinin iç politikaları konusunda anlaşmazlığa düşmezler ve dolayısıyla çatışmaya girme ihtimalleri göreceli olarak düşüktür. Bundan şu sonuç çıkar: demokratik ülkeler arasındaki barışın sebebi ülkelerin demokratik olması değil, aynı rejim türüne sahip olmalarıdır.⁹¹ Aynı yaklaşımı ekonometrik modellerle sınanan Brian Lai ve Dan Reiter, benzer siyasi rejimlere sahip olan ülkeler arasında barış ortamının bulunduğunu, ancak bu olgunun sadece 1945-1992 döneminde doğru olduğunu savundular. Bu dönemde demokrasiler arasında ittifak kurma olasılığı, diğer benzer rejim türleri arasında ittifak kurma olasılığından daha fazla değildir. Sonuç olarak yazarlara göre benzer rejim türlerine sahip ülkeler arasındaki barış ortamı tarih içerisinde mevcut olan bir olgu değil, Soğuk Savaş'ın atmosferine has bir durumdur.⁹²

Demokratik barışa karşı çıkan realistler, uluslararası ilişkilerin doğasına ışık tutacak kadar anlamlı bir demokratik barış örneğinin bulunmadığı gibi, uluslararası ilişkilere has doğasından dolayı gelecekte de mümkün olmayacağını savunuyorlar. Neorealistler açısından Soğuk Savaş'ın bitmesi, demokrasinin yeryüzündeki zaferi ve daha barışçıl bir dünya anlamına gelmiyordu. Sadece iki kutupluluktan tek kutupluluğa bir geçiş yaşandı. Bütün ülkeler demokratikleşseler bile, uluslararası ilişkilerde anarşi devam edecek, devletlerin iç yapıları uluslararası ilişkilerin doğasını değiştiremeyecektir.⁹³ Devletlerin kendilerine has bir mantıkla dış politika yürütmeye devam ettiklerini iddia eden neorealistler, demokratik anlayışın bu mantığı

⁹¹ Suzanne Werner, "The Effects of Political Similarity on the Onset of Militarized Disputes, 1816-1985", **Political Research Quarterly**, Ocak 2000, C. 53, S.2, s. 343-374.

⁹² Brian Lai ve Dan Reiter, "Democracy, Political Similarity, and International Alliances, 1816-1992", **Journal of Conflict Resolution**, Nisan 2000, C. 22, S. 2, s. 222-224.

⁹³ Waltz, "Structural Realism after the Cold War", s. 10.

etkilemediğini savunuyorlar. Uluslararası anarşinin geçerli olduğu bir dünyada demokratik olsun olmasın tüm devletler güvenlik ikileminin etkisi altındadır. Üstelik demokratik bir ülkenin otoriterleşme ihtimali her zaman vardır. Dolayısıyla bir demokratik devlet diğer bir demokratik devletin gelecekte de demokratik kalacağı konusunda emin olamaz. Bu mantığa göre demokratik devletler arasında bile güvensizlik devam eder ve göreceli güç anlamını kaybetmez, yani liberal demokrasi bile anarşiyi aşamaz.⁹⁴

1.4.3 Demokratik Barış Açıklamalarına Yönelik Eleştiriler

Demokratik barışın normatif ve kurumsal açıklamalarına bir dizi eleştiri ortaya atıldı. Demokratik yönetimlerde halkın dış politika üzerindeki etkisinin abartıldığını belirten yazarlar, aslında bu tip yönetimlerin hayal ürünü olduğu kanısındadır. Mesela Kenneth Waltz'a göre Kant, "ebedi barışa" yol açacak olan cumhuriyetleri tanımlarken o kadar sınırlayıcı davrandı ki, dünyada bırakın birkaç tane, tek bir Kant cumhuriyetinin oluşması bile zordur.⁹⁵ Aslında neoliberal yazarların Kant'ın "ebedi barış" iddiasını ABD dış politikasına bir rehber (veya araç) olarak sunmalarındaki temel yanlışlık, Kant'ın görüşlerine dayanarak dünyada mevcut olan demokrasileri idealize etmeleridir. Buna bağlantılı olarak demokratik barış teorisini rehber olarak kullanan ABD'nin Kant'ın ortaya koyduğu anayasal cumhuriyet tanımına ne kadar uyduğu sorusu ortaya

⁹⁴ Mearsheimer, "Back to the Future", s. 50.

⁹⁵ Kenneth N. Waltz, "Kant, Liberalism, and War", *American Political Science Review*, Haziran 1962, C. 56, S. 2, s. 331-340.

çıkılmaktadır. Kant'ın "ebedi barışa" yol açacak olan cumhuriyeti, iktidarın toplumu manipüle etme yeteneğine sahip olmayan ve olmaması gereken bir yönetim sistemidir. Hâlbuki demokratik ülkelerde menfaat sahibi gruplar demokratik prosedürlerle ülkedeki duruma hâkim olabilmektedir. Hatta halkın uluslararası politika konusunda eksik ve çarpıtılmış bilgilere sahip olduğu bir durumda yaklaşan seçimler liderleri savaş yanlısı olmaya zorlayabilir.⁹⁶ Demokratik barışın kurumsal açıklamasına yöneltilen eleştirilerde, demokratik kurumların her durumda liderlerin barışçıl davranışına yol açmadığı ifade edilmektedir. Üstelik bir otokrat için savaş maliyetlerinin fazla olmadığı ve bundan dolayı demokrasilere göre daha saldırgan olduğu iddiası da tartışılabilir. Zira gerçekte savaş durumunda bir otokratın da kaybedecek birçok şeyi, mesela iktidarı, hatta hayatı olabilir.⁹⁷

Genel olarak bugünkü dünyada demokratik olsun olmasın, tüm devletlerin toplum üzerindeki kontrol mekanizmaları geçmiş yüzyıllara nazaran oldukça genişledi. Bugün artık devletin milleti şekillendirdiğinden bahsedilebiliyorsa, mevcut demokrasilerde kamuoyunun sağduyusu konusunda da bir takım soru işaretlerinin bulunması gerekiyor. Ayrıca tarihte demokratik olan ve olmayan birçok toplum, milliyetçi veya dini duygularla savaşın getireceği maliyetlere bakmadan güç kullanma ve savaş yanlısı olmuşlardı. Tarih içerisinde demokrasilerin her çeşit ırkçılıktan bağımsızlığa sahip olmamaları ve yakın geçmişte emperyalist arzuların ırk üstünlüğü ile açıklanıyor olması dikkat çekicidir.⁹⁸ Demokratik ülkelerde savaş döneminde

⁹⁶ Joanne Gowa, **Ballots and Bullets: The Elusive Democratic Peace**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1999, s. 23-25.

⁹⁷ Mearsheimer, "Back to the Future", s. 49.

⁹⁸ Schweller, "US Democracy Promotion", s. 52.

kamuoyunun savaş yanlısı olmaya sevk eden sebepler üzerinde duran “bayrak etrafında birleşme etkisi” (*rally ‘round the flag effect*) literatürü de demokratik ülkelerde toplumun birçok sebeple kolayca savaş yanlısı olabileceğini ortaya koymaktadır.⁹⁹

Realistlere göre, insanların savaşın getireceği maliyetlerden dolayı savaşa karşı olacakları doğru olarak kabul edilse bile, savaş maliyetinin az olacağı tahmin edildiği durumlarda halkın davranışı mutlaka barışçıl değildir. Aslında demokratik barış savunucuları bu görüşü teyit ederler. Mesela David E. Lake, demokrasilerin yürüttükleri emperyalist savaşlarını mikroekonomik sebeplerle açıkladı. Buna göre sadece zaptetmenin başlangıç maliyeti ve zaptedilen toprağı yönetme maliyeti, gelecek ekonomik karların bugünkü indirimli değerinden daha az ise, demokratik ülkeler genişlemeye gider. Ancak Lake’e göre, sadece daha “ilkel” toplumlara karşı savaş açmanın maliyeti düşüktür. Periferide modern devletler yaygınlaşınca, emperyalist genişleme de maliyet artışından dolayı durdu.¹⁰⁰ Bazı realistlere göre de zayıf devletlere karşı yapılan savaşlarda demokratik ülkelerdeki halkın demokratik olmayan ülkelerin halkına göre daha barışçıl olacağına inanmak için bir sebep yoktur. Geçmişte meydana gelen bu eğilim, gelecekte de meydana gelebilir. Tarihte birçok kez kendilerinden çok daha zayıf toplumlara saldıran demokratik devletler, bu saldırı savaşlarını kamuoyunun büyük desteğiyle yürüttüler.¹⁰¹ Demokratik ülkelere hiçbir tehdit oluşturamayacak kadar zayıf, hatta hiçbir mukavemet gösteremeyecek kadar zayıf toplumlara karşı emperyalist savaşları yürütmüş olmaları, demokratik barışın normatif açıklamasını havada

⁹⁹ Terrence L. Chapmen ve Dan Reiter, “The United States Security Council and the Rally ‘Round the Flag Effect’”, **Journal of Conflict Resolution**, Aralık 2004, C. 48, S. 6, s. 888.

¹⁰⁰ Lake, “Powerful Pacifists: Democratic States and War”, s.29.

¹⁰¹ Randall L. Schweller, “Domestic Structure and Preventive War: Are Democracies More Pasific?”, **World Politics**, Ocak 1992, C. 44, S. 2, s. 241.

bırakmaktadır.¹⁰² (Machiavelli, demokratik yönetimlerin emperyalizm için en uygun yönetim şekli olduğunu bile iddia etmişti.)¹⁰³

Başlangıçta demokratik barış taraftarları tarafından dikkate alınmayan bu tip eleştirilere karşı zaman içerisinde açıklamalar geliştirildi. Bu açıklamalardan birisi algılamalara dayanmaktadır. Buna göre 19. yüzyıldan başlayarak demokratik ülkelerin birçok sistem dışı (yani ulus-devletler sistemi çerçevesinde olmayan) savaş yürütmelerinin sebebi, karşıdaki toplumların demokratik olarak algılanmamasıdır. Emperyal dönemde demokratik ülkelerin diğer ülkelere nazaran daha fazla sistem dışı savaşlarda buldukları kabul ediliyor, ancak bu gerçeğin normatif açıklamasını bertaraf etmediği de savunuluyor. Buna göre sadece sömürsüzleşme döneminde beyaz ırkın üstünlüğü konusundaki fikirler devlet bazında zayıflamaya ve insan hakları demokratik normların bir parçası haline geldi. Ondan önce avcı-toplayıcı, uygar değil ve az nüfuslu olarak görülmelerinden dolayı sömürgelerdeki yerlilerin kendi kendilerini yönetme kurumlarına ve haklarına sahip olmadıkları düşünülüyordu.¹⁰⁴ Buna benzer bir şekilde seçilmiş hükümetlere karşı ABD'nin uyguladığı örtülü operasyonlar ve demokratik ülkeler arasındaki savaş ve savaşa yakın durumlar da algılamalarla açıklandı. Buna göre demokratik ülkeler ancak liberal demokratik ve barışçıl olarak algıladıkları ülkelere karşı barışçıl davranmaktadır.¹⁰⁵ Normatif açıklamayı güçlendiren

¹⁰² Bueno de Mesquita ve diğerleri, "An Institutional Explanation of the Democratic Peace", s. 5-6.

¹⁰³ John M. Owen IV, "The Foreign Imposition of Domestic Institutions", **International Organization**, İlkbahar 2002, C. 56, S. 2, s. 378.

¹⁰⁴ Hilde Ravlo, Nils Petter Gleditsch ve Han Dorussen, "Colonial Wars and the Democratic Peace", **Journal of Conflict Resolution**, Ağustos 2003, C. 47, S. 4, s. 523-524, 541.

¹⁰⁵ Bkz. mesela Widmaier, "The Democratic Peace is What States Make of It".

bu yapılanmacı açıklama, ortak normların ve algılamaların ne şekilde oluştuğu üzerinde durmaktadır.

1.4.4 Meşruiyet Aracı Olarak “Demokratik Barış”

Liberal uluslararasıcuların kültürel göreliliğe karşı çıkmasının özünde diğer kültürlerle ve “ötekinin” hayatına ilişkin olarak bir umursamazlık bulunduğu eleştirisi de getirilebilir. Sürekli olarak demokratik ülkelerin barışseverliğinden ve insan hayatına verilen değerden bahseden liberal yazarların, emperyalist geçmişi ve sömürgelerde yaşanan insan hakları ihlallerini neredeyse hiç dikkate almadıkları göze çarpmaktadır. Gerçekten de herkes tarafından kabul edilen bir gerçek, gelişmiş Batı ülkelerinin vatandaşların hayatlarına değer veriyor olmasıdır. Batı’da oluşmuş olan ortak normlar ve kültür sayesinde bugün değişik Batı ülkeleri birbirlerinin vatandaşlarına da değer vermektedir. Ancak konu, hem ülke içindeki ötekiye hem de uzak sömürgelerdeki ötekiye gelince, işin özünün değiştiği de gözlemlenmektedir. Üstelik ölçüt olarak demokratik ülkelerin birbirine karşı olan davranışlarının alınması, ancak demokratik ülkelerin diğer ülkelere karşı uyguladığı politikaların analiz dışında bırakılması, demokratik barış teorisinde Batı merkeziliğin ağır bastığını göstermektedir. Çoğunlukla neomarksist, solcu, eleştirelci, eleştirel yapısalıcı ve postmodernist olarak tanımlanan yazarlardan gelen bu tip eleştirilerde, demokratik barış önermesi daha çok neoliberal düzene ve doğurduğu çatışmalara meşruiyet sağlaması bağlamında konu edilmektedir. Bazı realistlerin de demokratik barış teorisine bu şekilde baktığı da belirtilmelidir.

Neomarksist yazarlar, çoğu realist yazardan farklı olarak demokratik barışın mevcut olup olmadığı üzerinde fazla durmazlar. Bu yazarlara göre, liberal demokrasiler arasında çatışmanın bulunmaması, dünya barışı açısından önemli bir olgu değildir. Buna göre demokratik bir uluslararası sistemin bulunmadığı bir dünyada demokratik barış anlamlı değildir, demokratik barışı genişletme çabaları ise antidemokratiktir.¹⁰⁶ Ayrıca Batı ülkeleri arasında bir süredir savaşın yapılmaması, bu ülkelerin demokratik olmalarından ziyade, aralarındaki çıkarlar uyumundan kaynaklanır. Burada çıkarlar uyumundan kastedilen, Batı ülkelerinde yoğunlaşan uluslararası elitin çıkarlar uyumudur. Bu görüşe göre ABD bu elitin adına dünya liderliğini üstlenmiştir.¹⁰⁷

Neoliberal dünya ekonomisi Batı devletlerinin ve dolayısıyla söz konusu uluslararası elitin menfaatine işlediği bir dönemde, ait buldukları ülkeler arasındaki savaşa yer yoktur. Üstelik top tüfek kullanılmadan ülkelerin nüfuz altına alındığı yeni emperyalizm ortamında “üçüncü dünya ve eski ikinci dünya” ülkeleri işgal edilmeden, bu ülkelerin ekonomisi, siyaseti, eğitimi ve hatta düşünce hayatı kontrol altına alınabilmektedir. Bu sistemin işleyişini sağlayan ise liberal ideolojidir.¹⁰⁸ Demokratik barış teorisi liberal ideolojinin, yani yeni sömürü sistemini aklayan kapsamlı bir ideolojinin parçası olarak görülmektedir. Gramsci’nin fikri mirasından faydalanan bu eleştirilere göre demokratik barış önermesi, kapitalist dünya ekonomisinin gelişmesinin

¹⁰⁶ Bkz. mesela Ray Keily, **Empire in the Age of Globalization: US Hegemony and Neoliberal Disorder**, Londra, Pluto Press, 2005, s. 77-78.

¹⁰⁷ William I. Robinson, **Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 364.

¹⁰⁸ Bkz. mesela David Harvey, **A Brief History of Neoliberalism**, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 39-63.

ve genişlemesinin meşrulaştırma aracıdır. Demokrasi, daha doğrusu poliarşi veya “düşük yoğunluklu demokrasi” ise müdahalenin yeni biçimidir.¹⁰⁹

Öteki üzerinde kurulan baskı ve biçimlendirme geleneğinin Batı kültürünün özü olarak gören yazarlar, demokratik barış teorisinin bu gelenekten etkilendiğini iddia etmektedir. Buna göre, demokratik barış teorisinde liberal demokratik düzenin “tek doğru” ve “barışçıl” olarak kabul edilmesi, hiyerarşik bir sınıflandırmaya yol açmaktadır.¹¹⁰ Bunun sonucu olarak liberal demokratik devletler dışındaki devletler ötekileştirilmekte ve sonuç olarak bu devletlere karşı kuvvet kullanımının adil olarak gösterilmesi için zemin hazırlanmış olmaktadır.¹¹¹ Postyapısal düşünürlerin fikirlerine dayanılarak üretilen bu eleştirilere göre, diğer ülkelerin demokratikleşmesiyle dünya barışına ulaşılacağı iddiası arkasında benmerkezcilik ve şiddet eğilimi bulunmaktadır.¹¹² Demokratik barış teorisinin devletleri ve toplumları sınıflandırıp, dünyayı ak ve kara olarak ikiye ayırma isteğine karşı çıkanlar arasında realist yazarlar da bulunmaktadır. Bu yazarlara göre de, dünyanın “bizden olanlara” ve “olmayanlara” bölünmesi, “adil savaş” kavramına götürmektedir.¹¹³

¹⁰⁹ Barry Gills, Joel Rocamora ve Richard Wilson, “Low Intensity Democracy”, Barry Gills, Joel Rocamora ve Richard Wilson, (der.), **Low Intensity Democracy: Political Power in the New World Order**, Londra, Pluto Press, 1993 içinde, s. 8

¹¹⁰ Demokratik barış teorisinin yapılanmacı analizi bir pratik olarak liberalizmin insanları mutluluğa ve barışa ulaştıracağı konusunda ısrar etse de, liberalizmin liberal olmayanlara karşı düşmanca davranışlarının ipucunu da verir. Buna göre, liberalizm liberal olanları liberal olmayanlara göre üstünlük ilişkisine götürür. Her öznenin ilke olarak liberalizme göre davranması gerektiğini varsayan liberal öznelere, bu şekilde davranmayanların geri kaldıklarını ve potansiyellerini gerçekleştirmediklerini düşünür. Michael C. Williams, “The Discipline of the Democratic Peace: Kant, Liberalism and the Social Construction of Security Communities”, **European Journal of International Relations**, 2001, C.7, S.4, s. 536.

¹¹¹ Grayson, “Democratic Peace Theory as Practice”, s. 5-6.

¹¹² Bkz. Şervan Adar Avşar, **Egocentrism and Violence: A Critique of Democratic Peace Theory**, Ankara, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Master Tezi, 2004.

¹¹³ Andrew Fiala, **The Just War Myth: The Moral Illusions of War**, Lanham: MA, Rowman and Littlefield Publishers, 2008, s. 178-183; Michael C. Desch, “America’s Liberal Illiberalism: The

Esasında, demokratik ülkelerin barışseverliğini halkın siyasi katılımına ve savaş maliyetlerine katlanma isteksizliğine bağlayan liberal uluslararasılar, demokratik barış teorisi aracılığıyla, demokratik ülkelerde savaşın başlatılması önünde bulunan bu engeli aşma ve kamuoyunu seferber etme mekanizmasının kullanılması için bir kapı aralamışlardı. Böylece “otoriter”, “doğası gereği saldırgan”, “kendi halkını yönetme meşruiyetine sahip olmayan” rejimler siyasi söylem tarafından barbarlaştırılarak, özgürlük ve demokrasi adına şiddetin uygulanmasına kamuoyunun desteği sağlanmış olmaktadır.

1.5 Demokratik Barıştan Liberal Barışa

Özellikle 1990'ların ikinci yarısından başlayarak demokratik barışı açıklayan etken olarak demokratik ülkeler arasında yapılan serbest ticaretin, yani ekonomik karşılıklı bağımlılığın öne geçtiği gözlemlenmektedir. Bu dönemde demokratik barış ve ekonomik karşılıklı bağımlılık çalışmalarının birbirinin içine geçtiği de söylenebilir. Böylece başlangıçta sadece yan açıklayıcı etken olarak ele alınan ekonomik karşılıklı bağımlılık temel açıklayıcı etkenlerden birisi haline geldi. Demokratik ülkeler arasındaki ticaretin barıştırmacı etkisine vurgu yapan bu yaklaşım zaman zaman liberal barış yaklaşımı olarak adlandırılmakta veya demokratik barış teorisinin diğer bir

Ideological Origins of Overreaction in U.S. Foreign Policy”, **International Security**, Kış 2007-2008, C. 30, S. 3, s. 11-14.

açıklaması olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁴ Buna göre demokratik ülkeler arasındaki barışın esas sebebi bu ülkelerin demokratik olmaları değil, serbest piyasa ekonomisine sahip olmaları ve aralarında önemli miktarda ticaretin yapılıyor olmasıdır.

Aslında klasik liberallere kadar uzanan liberal barış iddiası konusundaki ilk deneysel çalışma 1980 yılında Solomon Polachek¹¹⁵ tarafından gerçekleştirildi. Ancak bu konudaki sistematik testlerin yapılması demokratik barış teorisinin de geliştiği 1990'ların başına tekabül etmektedir. Ampirik çalışmalar bir tarafa bırakılırsa, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası ilişkiler alanında yapılan birçok çalışmada serbest ticaretin barıştırmacı etkilerine değinilmişti. Sömürgeleşmenin yaşandığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ticaret ruhunun ve yeni teknolojik gelişmelerin devletlerin daha barışçıl davranmalarına sebep olduğu konusundaki fikirler giderek güçleniyordu. Bu fikirler ve liberal devletlerin barışçıl davranışlarının altındaki sebepler 1986 yılında Richard Rosecrance'ın ünlü "Tüccar Devletin Yükselişi" ("*The Rise of the Trading State*") çalışmasında ifade edilmişti.¹¹⁶ Rosecrance bir taraftan sanayileşme ve teknolojik gelişme ile birlikte savaş maliyetlerinin ve zaptedilen toprağın elde tutma maliyetinin arttığını vurgularken, diğer taraftan başka ülkelerde bulunan kaynak ve

¹¹⁴ "Liberal barış" kavramının Fareed Zakaria tarafından farklı anlamda kullanıldığını eklemek gerekmektedir. Zakaria, "liberal değerler" kavramını bireysel hakların korunması, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrımı gibi klasik liberal değerler için kullanmaktadır. Zakaria'ya göre Kant'ın "ebedi barışı" çoğunlukçu demokrasiler arasında değil, klasik liberal değerlere göre yapılanan cumhuriyetçi yönetimler arasındaki barışa işaret etmektedir. Benzer bir şekilde Kalevi J. Holsti, Kant'ın seçimleri değil, hukukun üstünlüğü ve anayasal yönetimi vurguladığını belirtmişti. Bkz. Fareed Zakaria, **Özgürlüğün Geleceği: Yurtta ve Dünyada İliberal Demokrasi**, Meral Öztoprak Sağır, H. Serkan Akıllı (çev.), İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007, s. 13-28, 121-122; Kalevi J. Holsti, **The State, War and the State of War**, New York, Cambridge University Press, 1996, s. 208-209.

¹¹⁵ Solomon Polachek, "Conflict and Trade", **Journal of Conflict Resolution**, Mart 1980, C. 24, S. 1, s. 55-78.

¹¹⁶ Richard N. Rosecrance, **The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World**, New York, Basic Books, 1986.

piyasalara ulaşmak açısından ticaretin alternatif bir yol sunduğunu savundu.¹¹⁷ Bu fikirler karşılıklı ekonomik bağımlılık literatüründe de yankı bulmuştu. Keohane ve Nye'a göre sanayileşmiş demokratik ülkelerde birbirleri tarafından saldırıya uğrama korkusu artık mevcut değildir. Sonuç olarak menfaat sıralamasında güvenliğin her zaman birinci sırada bulunmadığı ve askeri güç etkisinin hem maliyetli hem de belirsiz olduğu bir dünyada ölüm kalım durumu dışındaki durumlarda karşılıklı ekonomik bağımlılık, devletler arasında askeri gücün kullanım dışı olmasını sağlar.¹¹⁸

Ekonomik karşılıklı bağımlılığın uluslararası ilişkiler üzerinde barıştıracı etkisinin bulunduğu iddiasına karşı olarak neorealistlerin iki temel itirazı bulunuyordu. Birincisi, ekonomik karşılıklı bağımlılık hiçbir zaman stratejik güvenlikten daha önemli olamaz, çünkü devletler her zaman öncelikli olarak bekalarıyla ilgilenirler. İkincisi, ekonomik karşılıklı bağımlılık yaklaşımı ekonomik güçlerin eşit olduğu yanlısını yaratır. Hâlbuki küresel ekonomide güçler eşit olarak dağılmadığı için hegemonya ve tek taraflı bağımlılık bertaraf edilemiyor.¹¹⁹ Kimi realistler karşılıklı bağımlılık ve barış arasında sebep sonuç ilişkisinin bulunmadığını savunurken, kimi realistler ise aralarındaki ilişkinin pozitif değil, negatif olduğunu öne sürdü.¹²⁰ Neomarksist yazarların da paylaştığı bu görüşe göre, simetrik karşılıklı bağımlılık barışçıl ortamı,

¹¹⁷ Fayda hesaplamasına dayanan Rosecrance'ın fikirleri, ticaretin her durumda askeri zaptetmeye tercih edileceği anlamına gelmez. Ancak günümüzde ticaretten doğan faydalar savaştan doğan faydaları aştığı gibi, savaştan doğan maliyetler de fazladır. Bkz. Richard N. Rosecrance, **The Rise of the Trading State: Coommerce and Conquest of the Modern World**, New York, Basic Books, 1986.

¹¹⁸ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, 2. baskı, Harper Collins Publishers, ABD, 1989, s. 24-29. Keohane ve Nye, bazı yazarların petrolün ölüm kalım meselesi haline geleceğine dair öngörüsünü örnek olarak veriyorlar.

¹¹⁹ Burchill, "Liberal Internationalism", s. 37-38.

¹²⁰ Kenneth N. Waltz, "The Myth of National Interdependence", Charles P. Kindleberger (der.), **The International Corporation**, Cambridge, Mass., MIT Pres, 1970 içinde, s. 205-223.

asimetrik (yani Kuzey-Güney) ve aslında karşılıklı olmayan bağımlılık ise çatışmayı yaratır.

1990’larda ekonomik karşılıklı bağımlılık yaklaşımı demokratik barış literatürü çerçevesinde yeni hayatını buldu. 1990’ların ikinci yarısında demokratik barış çalışmalarının en etkili isimlerinden John R. O Neal ve Bruce Russett etrafında oluşan araştırma grubu, ticareti temel açıklayıcı etken olarak ele almaya başladı.¹²¹ Daha önce kurumsal ve normatif açıklamalar konusunda çalışmalar yapan grup, 1996’da yayınladıkları makalede 1950–1985 dönemini inceleyerek, önemli miktardaki ticaretin barıştırmacı etkisine dikkat çektiler ve liberal tezin doğruluğunu ispatladıklarını öne sürdüler. Klasik liberallere atıfta bulunan yazarlar, ticaretin savaşların maliyetini artırdığını, ortak çıkarlar doğurduğunu ve toplumlar arasında anlayış ve işbirliği ortamını geliştirdiğini belirttiler.¹²²

Demokratik barış yaklaşımındaki diğer açıklamalar gibi ekonomik karşılıklı bağımlılık da demokratik barış literatüründe tartışma yarattı. Çoğu teorisyen, ticaret ve demokrasinin barışı yaratan ayrılmaz ikili olarak görmekte ya da ikisinin de önemli olduğunu savunmaktadır.¹²³ Ekonomik karşılıklı bağımlılığın demokrasiler arasında çatışma riskini azaltırken, demokratik olmayan ülkeler arasında çatışma riskini arttırdığı

¹²¹ Barbieri ve Schneider, “Globalization and Peace”, s. 397-398.

¹²² John R. O Neal, Frances H. O Neal, Zeev Maoz, Bruce Russett, “The Liberal Peace: Interdependence, Democracy, and International Conflict, 1950-1985”, **Journal of Peace Research**, Şubat 1996, C. 33, S.1, s. 11-28.

¹²³ John R. O Neal ve Bruce Russett, “Assessing the Liberal Peace with Alternative Specifications: Trade Still Reduces Conflict”, **Journal of Peace Research**, 1999, C. 36, S. 4, s. 439; Christopher Gelpi ve Joseph M. Grieco, “Economic Interdependence, the Democratic State, and the Liberal Peace“, Edward D. Mansfield ve Brian Pollins (der.), **Economic Interdependence and International Conflict: New Perspectives on an Enduring Debate**, Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 2003 içinde, s. 45-46.

konusunda ampirik çalışmalar yapıldı.¹²⁴ Buna ek olarak ticaretin barıştıracı etkiye sahip olabilmesi için ticaretin mutlaka serbest olması gerektiği konusuna da vurgu yapanlar oldu.¹²⁵ Ancak demokratik barışın klasik açıklamasında ısrar eden kimi yazarlar ticaretin barıştıracı etkisine karşı çıkmaya devam etti. Cullen F. Goenner, serbest ticaretten zarar gören grubun serbest ticaretten kazançlı çıkan toplumun kazandığından daha fazla kaybettiği için, söz konusu grubun siyasi süreci etkilemek açısından daha organize olacağını savundu. Buna göre çoğunluğun oluşturduğu olumlu ilişkiler, azınlığın baskısıyla oluşan olumsuz ilişkilerle bertaraf edilebilir.¹²⁶ Diğer bir itiraza göre “eşzamanlılık probleminden” dolayı ekonomik karşılıklı bağımlılığın çatışmaları azalttığı inancı yerleşti. Hâlbuki esas olarak çatışma ekonomik karşılıklı bağımlılığı azaltmaktadır, yani liberal barış tezini savunanlar sebep-sonuç ilişkisini karıştırmaktadır.¹²⁷

Liberal barış konusunda çok sayıda istatistikî çalışma yapan neoliberal yazarlar, karşıtların kendi tezlerini ispatlayamadıklarına vurgu yapmaktadır. Ne var ki neorealist yazarlar da istatistikî çalışmalar yaparak, liberal barışın bulunmadığını aynı neoliberal yazarlar gibi kendilerince ispatladılar. İki grup farklı değişkenler ve farklı testler uyguladığı için aralarında karşılaştırma yapmak pek mümkün değildir.¹²⁸ Bu da istatistikî testlerin fazla güvenilir olmadığı eleştirisini kuvvetlendirmektedir. Sebep-sonuç ilişkisinin ters olarak alındığı eleştirisine dönersek, neorealistler arasında yaygın

¹²⁴ Gelpi, Grieco, “Economic Interdependence, the Democratic State”.

¹²⁵ Patrick J. McDonald, “Peace through Trade or Free Trade?”, **Journal of Conflict Resolution**, Ağustos 2004, C. 48, S. 4, s. 547-572.

¹²⁶ Cullen F. Goenner, “Uncertainty of the Liberal Peace”, **Journal of Peace Research**, 2004, C.41, S.5, s. 591.

¹²⁷ Hyung Min Kim ve David L. Rousseau, “The Classical Liberals Were Half Right (or Half Wrong): New Tests of the “Liberal Peace“, 1960-88”, **Journal of Peace Research**, 2005, C. 42, S. 5, s. 523-543.

¹²⁸ Goenner, “Uncertainty of the Liberal Peace”, s. 590.

olan görüŖe göre karşılıklı ekonomik bağımlılık barışın sebebi değildir. Hatta tam tersine, ortak menfaatlere ve stratejik gerekliliklere dayanan barış, karşılıklı ekonomik bağımlılığın sebebidir.¹²⁹ Liberal barış tezinin tam tersi olan bir görüŖe göre ise ekonomik karşılıklı bağımlılık çatışmaları azaltmamakta, tersine artırmaktadır. İlginçtir ki, 1990'ların ikinci yarısından itibaren liberal barışın varlığını savunan Russett, 1967'de yayınladığı çalışmada yüksek miktarda ticarete bulunan ülkeler arasında savaş çıkma ihtimalinin bu tip ilişkide bulunmayan ülkelere göre çok daha fazla olduğunu savunuyordu. Russett'in liberal barışın varlığını savunduğu dönemde ise, Katherine Barbieri ekonomik karşılıklı bağımlılık ve çatışma arasında pozitif ilişkinin varlığını ispatlayan bir dizi istatistikî çalışmalar gerçekleştirdi.¹³⁰ Yine 1990'ların ikinci yarısında realist ve liberal yaklaşımlar arasında orta yol bulmaya çalışan Dale C. Copeland ise "gelecek ticaret beklentisi" adı altında yeni açıklayıcı değişkeni analize kattı. Bu beklentiye bağlantılı olarak yüksek karşılıklı bağımlılık barışa veya savaşa sebep olabilir. Karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu bir ortamda bir devlet yakın gelecekte ticaretin büyük miktarda gerçekleşeceğine dair pozitif beklentilere sahipse, devlet ticaret stratejisini izlemeye devam eder. Ancak eğer bu devlet karşı tarafın davranışlarından dolayı gelecekteki ticaret seviyesi konusunda negatif beklentilere sahip olursa, askeri strateji alternatif olmaya başlayabilir. Ticaretsiz barıştan doğan kazançlar azalır, hatta negatif olmaya başlarsa ve savaştan beklenen kazanç barıştan kaynaklanan kazancı aşarsa, söz konusu devlet savaşa yönelebilir ve bu durumda realist tez baskın

¹²⁹ Buzan, "Economic Structure and International Security", s. 607.

¹³⁰ Katherine Barbieri ve Gerald Schneider, "Globalization and Peace: Assessing New Directions in the Study of Trade and Conflict", **Journal of Peace Research**, 1999, C. 36, S. 4, s. 395-397.

çıkar. Hatta ticaretten negatif kazanç beklentisi, toplam güçte uzun vadeli azalmaya yol açabileceği için, savaşın kendisi kazançlı olmasa bile, savaş yolu seçilebilir.¹³¹

Aslında ekonomik karşılıklı bağımlılığın demokratik barışın açıklayıcı etkeni olarak ele alınması, uluslararası iktisattaki neoliberal tezlerin Uluslararası İlişkiler literatüründeki projeksiyonudur. İki dalda da neoliberal yaklaşımın karşılaştığı temel sorun, mevcut olanı göstermesi ve açıklaması yerine, mevcut olması istenileni mevcutmuş gibi göstermesi, hatta mevcut olanı meşrulaştırmasıdır. Uluslararası iktisattaki neoliberal yaklaşıma göre her ülke belirli bir alanda karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu için serbest uluslararası ticaret çerçevesinde her ülkenin kazançlı çıkma şansı mevcuttur. Ancak bu yaklaşımda gelişmekte olan ekonomilerin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukları alanlarda karşılaştıkları haksız rekabet perdelenmekte, sanayi ve ileri teknoloji sektörlerindeki Batı ülkelerinin üstünlüğünün korunması meşrulaştırılmaktadır. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın barışa yol açtığı iddiası ile ise, söz konusu bağımlılığın asimetric olduğu gerçeği perdelenerek mevcut sistem içerisinde ülkeler arasındaki eşitsiz güç dağılımının olmadığı ve zayıf devletler açısından bunun sonuçlarının kolayca aşılabileceği yanılgısı oluşturulmaktadır.

Ekonomik karşılıklı bağımlılık açıklamasının demokratik barış teorisinin içerisine katılması bir taraftan demokratik barış yazarlarına yeni bir açılım sağlarken, diğer taraftan demokratik barış literatüründeki tutarsızlığı artırdı. Demokrasinin mi yoksa ekonomik karşılıklı bağımlılığın mı daha önemli olduğu konusunda tartışma sürerken, başlangıçta demokrasinin belirleyici olduğunu düşünen, arkasından ekonomik

¹³¹ Dale C. Copeland, “Economic Interdependence and War: A Theory of Trade Expectations”, **International Security**, İlkbahar 1996, C. 20, S.4, s. 16-17.

karşılıklı bağımlılığa sarılan kimi yazarlar, son dönemde daha da farklı açıklamalar geliştirdiler. 1990'ların içerisinde yeni demokrasilerin yaşadığı birçok sorun ve girdiği çatışmalar, neoliberal tezlerin geliştirilmesi gerektiğini gösteriyordu. 1990'ların ikinci yarısında demokratik barışın ekonomik karşılıklı bağımlılık açıklamasını geliştiren yazarlar 2000 yılına gelindiğinde ekonomik karşılıklı bağımlılık, demokrasi ve barış arasındaki şartsız korelasyonu sorgulamaya başladı. Bu çalışmalara göre iki demokratik ülkenin arasında kalıcı barışın mevcut olabilmesi için aralarında önemli miktarda ticaretin bulunması yeterli değil, bu ülkelerin aynı zamanda ekonomik olarak gelişmiş olması gerekmektedir.

Ekonomik gelişmişliği analize katan yeni açıklama farklı şekillerde temellendirildi. Rosecrance'ın ticaret ve çatışma üzerindeki argümanlardan yola çıkan Havard Hegre, barışın ekonomik gelişme açıklamasını mikroekonomik analizle savundu. Fayda hesaplamalarına dayanan bu yaklaşıma göre ticaret ve çatışma arasındaki negatif ilişki ekonomik olarak gelişmiş ülkelere özgüdür. Sadece bu ülkeler için çatışmanın beklenen maliyeti beklenen faydayı aşma eğilimini gösterir. Kısacası ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin çatışmadan kaybedecekleri çok şey ve kazanabilecekleri az şey vardır.¹³² Ağırlıklı olarak ekonomik gelişmeye ve ticarete vurgu yapan bu açıklamadan farklı olarak Micahel Mousseau, ekonomik gelişmenin doğrudan değil, demokratik normların aracılığıyla çatışma üzerindeki etkisini ortaya koydu. Mousseau, görüşlerini kültürel materyalizm üzerinde kurgular ki, buna göre zaman içerisinde kalıplaşan ekonomik davranışlar toplumun sosyal değerlerini ve dünya

¹³² Havard Hegre, "Development and the Liberal Peace: What Does it Take to be a Trading State?", *Journal of Peace Research*, 2000, C. 37, S.1, s. 5-30.

görüşünü etkilemektedir. Dolayısıyla gelişmiş ekonomilere has karmaşık işbölümünden doğan anlaşma (*contract*) ve işbirliği kültürü, insanların sosyal ve siyasi değerlerini etkileyerek, toplumda demokratik normların yerleşmesine ve sağlamlaşmasına yol açar.¹³³

Soğuk Savaş'tan sonra dünyada demokratik ülkelerin çoğalmasıyla birlikte sadece gelişmiş liberal demokrasiler arasında istikrarlı bir barışın bulunduğu kanaat güçlendi. Ekonomik gelişmenin devletlerin siyasi karakteri üzerindeki etkisinin bulunduğunu savunan yeni çalışmalar, liberal barışın olabilmesi için gelişmenin ve demokrasinin mutlaka ve mutlaka birlikte mevcut olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹³⁴ 2003 yılında Mousseau, Hegre ve Oneal gibi liberal barışın önde gelen savunucuları, devletlerarasındaki çatışma üzerindeki demokrasi, karşılıklı bağımlılık ve gelişmenin şartlı etkisinin anlaşılmasının uygulama açısından önemli olduğunu vurguladılar. Zira demokratik barış olarak adlandırılan olgu sadece gelişmiş ekonomilere sahip olan devletler arasında geçerliyse, dünyada kalıcı barış ortamını yaratmak adına fakir ülkelerde sadece demokrasinin özendirilmesi yeterli değildir. Bununla birlikte ekonomik gelişmenin de desteklenmesi gerekmektedir.¹³⁵

Demokrasinin barıştırmacı etkisinin gelişmişlik seviyesine bağlı olarak değiştiğine dikkat çeken Mousseau, Hegre ve Oneal, demokrasinin barıştırmacı etkisini kaybettiği ekonomik gelişme seviyesinin ölçütü olarak, kişi başına milli geliri gösterdiler. Buna göre iki demokratik ülkeden en az birisinin kişi başına milli geliri 1400 Dolardan az ise,

¹³³ Michael Mousseau, "Market Prosperity, Democratic Consolidation, and Democratic Peace", **Journal of Conflict Resolution**, Ağustos 2000, C. 44, S. 4, s. 472-507.

¹³⁴ Michael Mousseau, Havard Hegre ve John R. Oneal, "How the Wealth of Nations Conditions the Liberal Peace", **European Journal of International Relations**, 2003, C. 9, S.2, s. 299.

¹³⁵ Ibid, s. 278.

demokrasinin barıştırıcı etkisi bulunmamaktadır.¹³⁶ Ekonomik gelişmişlik seviyesinin analize dâhil edilmesiyle liberal barış yaklaşımı çerçevesinde 1980'lerin ikinci yarısından başlayarak demokratik ülkeler arasında patlak veren sorunlar açıklanmaya çalışıldı. Demokratikleşen ve liberalleşen ülkelerin karşılaştıkları sorunları ve girdikleri çatışmaları demokratik barış teorisinin çerçevesinde açıklamaya çalışan diğer bir görüşe göre ise, liberalizmin kendisi çatışmaları artırabilir ve demokratik barış mutlaka sürekli barışa dönüşmeyebilir. Bu tehlike, liberalizmin arttırdığı maddi beklentileri karşılayamamasından ileri gelmektedir. Barış refahı getirmediği zaman, savaş daha cazip olarak görünebilir ve liberalizm iflas edebilir.¹³⁷ Diğer bir tehlike “liberalizmin geleneksel hayat tarzını ve geçim kaynaklarını tahrip etme eğiliminden” kaynaklanabilir. Örnek olarak bireyciliğe karşı çıkan radikal İslamcılar örnek veren Owen, Batı’da da bireyciliği reddeden bir yaklaşımın geliştiğini belirtti.¹³⁸

¹³⁶ Ibid, s. 300.

¹³⁷ Owen, “How Liberalism Produces Democratic Peace”, s. 125.

¹³⁸ Ibid, s. 125.

Sonuç

1990'lı yıllardan başlayarak demokratik barış önermesinin çok ilgi görmesinin sebebi geçmişteki barış ve çatışmaları diğer çatışmalardan daha iyi açıklayabilmesi değildir. Zira demokratik barış önerisi ilk ortaya atıldığı şekliyle doğru olarak kabul edilse bile, 1990'lara kadar demokratik ülkeler arasında çatışmaların gerçekleşmemiş olması tarihteki uluslararası ilişkilerin anlaşılması açısından çok da önemli bir modeli sunmuyordu. Özellikle Batı dışındaki dünya açısından bakıldığı zaman, emperyalizmin olabildiğince yaygınlaştığı 19. yüzyılın demokratik ülkeler arasındaki savaflara sahne olup olmaması pek de önemli bir gelişme değildir. Keza 20. yüzyıl tarihi açısından demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmadıkları doğru olsa da, iki dünya savaşının gerçekleştiği bir dönemde demokratik barışın dünya barışı açısından pek de önemli bir sonucu olmadığı açıktır. 2. Dünya Savaşı sonrası döneme bakıldığı zaman ise, demokratik barış teorisi, dönemin uluslararası gündeminin baş konusu olan iki süpergücün arasındaki rekabeti açıklamaya yönelik değildi. Demokratik barış önermesinin esas önemi, Soğuk Savaş sonrası dönem için sunduğu gelecek modelidir. Gerçekten de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden hemen sonra, dünya tarihinde belki de ilk defa olarak dünyanın büyük güçleri arasında bir savaşın mümkün olmadığı bir dünya ortaya çıkmıştır.¹³⁹ 1990'lı yıllarda dünyanın önde gelen güçlerinin tamamı (ABD, Avrupa (tek tek büyük Avrupa ülkeleri veya bir bütün olarak AB) ve Japonya) liberal demokratik ülkelerdi ve aralarındaki savaş ihtimali sıfıra yakındı.

¹³⁹ Robert Jervis, *American Foreign Policy in a New Era*, New York, Routledge, 2005, s. 12-13.

Demokratik barış önermesinin uygulamaya dönük çıkarımlarından birisi, savaş ve çatışmaların demokratik olmayan devletlerin davranış kalıplarından ve otoriter kurumlarından kaynaklanmasıdır. Buna göre uluslararası politikanın anarşik doğasından dolayı demokratik olmayan devletlerin güce dayanan davranış kalıbı baskın çıkmakta ve demokratik devletleri de demokratik olmayan devletlerle ilişkilerinde bu şekilde davranmaya zorlamaktadır. Kısacası demokratik barış yaklaşımında zımnen savaş ve çatışmaların esas suçlusu olarak demokratik olmayan yönetimler gösterilmektedir. Bu yaklaşımın altındaki mantık, demokratik olmayan yönetimlere karşı açılan savaş meşru olduğu görüşüne kadar götürmektedir. Demokratik barış önermesi emperyalizmi açıklayamadığı gibi, bugün en büyük tüccar devletin aynı zamanda topraksal zaptetme stratejisini benimsemesini açıklayamamakta, ancak onu meşrulaştırmaktadır. Zira gelişmiş liberal devletlerin barışçıl olduklarını ampirik çalışmalarla ortaya koyan demokratik barış önermesinde barış bozucu unsurlar olarak demokratik olmayan ülkelerin rejimleri ve yapılarından dolayı yaydıkları güvensizlik gösterilmektedir.

Özellikle 1990'lı yıllardan başlayarak demokratikleşen ülkeler arasında çıkan çatışmalar demokratik barış önermesini açıklanması gereken yeni verilerle karşı karşıya bıraktı. Birçok çalışmada demokratikleşme sürecindeki ülkelerin istikrarlı otoriter devletlere göre daha saldırgan olduğu savunuldu. Böylece demokratikleşmenin savaş ve çatışma riskini artırdığı iddia edildi.¹⁴⁰ Demokratik barış literatüründe ise yeni demokratikleşen ülkelerin saldırganlıklarının açıklaması olarak temelde iki ana yaklaşım benimsendi: normatif ve ekonomik yaklaşımlardır. Birincisine göre

¹⁴⁰ Edward D. Mansfield ve Jack Snyder, "Democratization and the Danger of War", **International Security**, Yaz 1995, C. 20, S. 1, s. 5-38.

demokratik normların yerleşmemiş olması demokratikleşen ülkelerin kolayca savaşa sürüklenmelerine sebep oluyor. Diğer taraftan bazı yazarlar, ekonomik gelişme olmadan veya yeterli olmayan bir ekonomik gelişmeyle birlikte yaşanan demokratikleşmenin ülkeleri barışçıl davranmaya sevk etmediğini ortaya koydu. Hangi açıklama doğru olursa olsun, 1945 sonrası demokratik ülkeler arasındaki barış olgusunun gelişmiş Batılı ülkelerle sınırlı olduğu ortaya çıktı.

Özetlenirse, 1945 öncesi demokratik barış olgusu konusunda ve 1945 sonrası demokratik ülkeler arasındaki barış alanının kapsamı konusunda tartışmalar devam etmektedir. Neredeyse herkes tarafından tartışmasız olarak kabul edilen şey, sadece Soğuk Savaş döneminde ve sadece gelişmiş liberal demokratik ülkeler arasındaki barış ve işbirliği ortamının varlığıdır. Bu konuda uluslararası ilişkiler yaklaşımları arasında görüş birliğine yakın bir kabul mevcuttur. 1945 sonrasında gelişmiş liberal demokratik ülkeler arasındaki barış ortamı bir gerçeklik olarak ortaya çıkmakta, ancak demokratik barış literatürü çerçevesinde bu ampirik gerçekliğin hala tutarlı bir şekilde açıklanamamış olması diğer bir gerçekliktir. Neorealist ve neomarksist yaklaşımlar çerçevesinde söz konusu barış ortamı daha tutarlı bir şekilde açıklanırken, demokratik barış literatürü farklı açıklamalar arasında bocalamaya devam etmektedir. Son dönemde ekonomik gelişme açıklamasının “keşfedildiği” ve daha tutarlı açıklamalarda bulunduğu kabul edilmelidir. Fakat bu sefer kısa süreli ve belirli şartlar altında oluşan demokratik barışın gelecekteki dünya barışı açısından önemli sonuçlara yol açacağı konusunda şüpheler artmaktadır.

Demokratik barış konusunda yapılan son çalışmalar ekonomik gelişmeyle el ele gitmeyen ve toplumun değerlerine sinmeyen hızlı siyasi demokratikleşmenin barış açısından faydası olmadığını, hatta çatışmaları arttırdığını ortaya koydu. “Demokratik ülkeler birbirleriyle savaşmaz” iddiasını ortaya atarak uluslararası ilişkiler literatüründe hareketlenmelere yol açan demokratik barış önermesi bugün, “gelişmiş liberal demokratik ülkeler birbirleriyle savaşmaz” şekline dönüştü. Demokratik barış önermesinin önde gelen yazarları bugün ekonomik gelişmeyle el ele giden ve demokratik normların oturmasına imkân sağlayan bir demokratikleşme önermektedir. Bugün demokratik barış konusunda ortaya konan en yeni araştırmalar ve testler, aslında demokratik barış teorisinin demokrasi özendirme politikasına rehber olamayacağını ortaya koymaktadır. Aynı realistler gibi, bugün birçok demokratik barış savunucusu da dışarıdan demokratikleşmenin dünya barışı açısından doğurduğu ve doğuracağı sonuçlardan endişelidir. Liberal barış ve ekonomik gelişme arasında korelasyon kuran son çalışmalar, Batı devletleri ve aralarındaki bugünkü barış durumunun biricikliğini adeta vurgulamaktadır. Bugünden baktığımızda, demokratik barış teorisinin sınırlı kapsamlı bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Ne var ki, demokratik barış iddiası ilk ortaya atıldığı şekliyle ve hatta basitleştirilerek, ABD dış politikasının temellendirilmesinde kullanılmaktadır. Demokratik barış teorisi, Soğuk Savaş sonrası döneminde demokratik devletler ve demokratik olmayan devletler arasında meydana gelen savaş ve çatışmaları (ABD’nin Afganistan ve Irak müdahaleleri) açıklamaktan uzak olsa da, onların meşrulaştırılmasına yaramıştır.

2. BÖLÜM: KÜRESEL DEMOKRASİ ÖZENDİRME

POLİTİKASININ BAŞLANGICI

Giriş

Dünya güvenliğinin uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerin iç yapılarına bağlı olduğu ve sadece liberal demokratik devletlerden oluşan bir dünyanın güvenli olabileceğine dair fikir, zaman içerisinde “demokrasi özendirme politikasının” (*democracy promotion policy*) ABD dış politikasının bir amacı olması gerektiğinin temel gerekçesi olarak kullanılmaya başlandı. Bu şekilde temellendirilen demokrasi özendirme politikası, salt demokratik idealler uğruna ABD’nin sahip olduğu değerleri özendirmeye çalışması demek değildir. Bu kavram daha çok ABD ve dünya güvenliğinin sağlanması için, küresel düzeyde demokrasinin desteklenmesi gerektiği argümanına dayanır. Bu anlayışa göre dünyadaki savaş ve çatışmaların sebebi, demokratik olmayan devletlerin davranışlarıdır. Dolayısıyla dünya devletlerinin birer liberal demokrasi haline gelmesini sağlama fikri, idealist değerlere değil, pragmatik güvenlik çıkar değerlendirmesine dayanır.¹

ABD demokratikleştirme politikasının temel kurumlarından birisi olan *National Endowment for Democracy*’nin (NED) yayınladığı *Journal of Democracy* dergisinin

¹ Bu konuda ayrıntılı olarak bkz. G. John Ikenberry, “America’s Liberal Grand Strategy: Democracy and National Security in the Post-War Era”, Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 109-124.

editörü Larry Diamond, 1992’de yayınlanan makalesinde demokrasi özendirme çalışmalarının, ABD’nin güvenliğini sağlamak anlamında, savunmaya yapılan herhangi bir harcamadan daha etkili olacağını iddia etmişti.² Diamond’a göre demokrasinin özendirilmesi Amerikan dış politikasının özü haline gelmeliydi. Zira Soğuk Savaş’tan sonra ABD’nin karşılaştığı tehditleri savuşturmak için bu politika en etkili seçenektir. Diamond, ABD’nin ekonomi ve ekonomik güvenlik amaçlarından dolayı açık uluslararası ekonomiye ihtiyaç duyduğunu, bunun da ötesinde, uzun vadede ABD güvenliğinin sağlanmasının ancak dünyada demokrasinin yayılması sayesinde olabileceğini savunuyordu. Diamond, demokrasilerin birbirleriyle savaşmadıklarını, birbirlerine karşı nükleer silah geliştirmediklerini ve terörist taktikler kullanmadıklarını öne sürüyordu. Buna göre, nükleer ve diğer kitle imha silahlarının ve genel olarak tehlikeli teknolojilerin yayılmasını ve uluslararası terörizm gibi tehditleri bertaraf edebilecek en iyi önlem dünyayı demokratikleştirmekti. Diamond’a göre güvenlik ve demokrasi arasındaki bağlantıdan dolayı Amerika’nın bütün siyasi kesimlerinin demokratikleştirmeyi desteklemeleri için uygun bir ortam oluşmuştu.³ Diamond’un görüşleri 1990’ların başlarında Uluslararası İlişkiler literatüründe popüler hale gelen fikirleri yansıtıyordu.

Özellikle 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında demokrasi özendirme politikasının hem Amerikan çıkarlarına hem de ideallerine hizmet ettiği fikrini geliştiren araştırmacılar, bu savlarını desteklemek amacıyla Amerikan dış politika tarihinden uygun örnekler bulmaya çalıştılar. Bunun sonucunda küresel demokrasi özendirme

² Bkz. Larry Diamond, “Promoting Democracy”, **Foreign Policy**, 1992, S.87, s. 25-46.

³ Ibid.

politikasının taraftarları, bu politikanın aslında “ABD’nin idealleri kadar eski”⁴ olduğunu iddia ettiler. Birçok yazar, bu politikanın Amerikan kimliğinden kaynaklandığını ve dolayısıyla demokratikleştirme fikirlerinin ABD’nin kuruluşundan itibaren dış politikası üzerinde etkili olduğunu belirtiyordu.⁵ Buna göre, daha ABD’nin ilk kurulduğu dönemde cumhuriyetçiliği yaymak isteyen etkili fikir adamları vardı. Ancak o dönemde ABD’nin göreceli güçsüzlüğü bu fikirlerin politikaya yansımını engellemişti.⁶ Birçok liberal uluslararası ve yeni muhafazakâr araştırmacı, ABD’nin ilk emperyalist deneyimlerini de demokrasi özendirme politikası çerçevesinde değerlendiriyordu.⁷ Buna göre, “kuruluşundan itibaren ABD kendisini uluslararası sistemdeki tarihi dönüşümün ve demokratik değişimin aktörü” olarak görüyordu.⁸

Tarihte ABD’nin demokrasi destekleme faaliyetlerini ve müdahalelerini ayrıntılı olarak inceleyen çalışmalardan birisini ortaya koyan Tony Smith’e göre, uluslararası alanda demokrasiyi destekleme konusunda Amerikan dış politikasındaki radikal değişiklik Woodrow Wilson döneminde gerçekleşmişti. Buna göre, iktidara geldiği sırada Meksika ve Dominik Cumhuriyeti ile ilgili siyasi krizlerle karşı karşıya kalan Wilson, önceki yönetimlerden farklı olarak, sadece anayasal yolla işbaşına gelen hükümetleri tanıma yoluna gitti. Değişiklik ise, ABD’nin güvenliği açısından

⁴ Ibid, s. 24-25.

⁵ Bkz. Mesela Henry R. Nau, ‘America’s Identity, Democracy Promotion and National Interests: Beyond Realism, Beyond Idealism’, Michael Cox, G.John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 127-148.

⁶ John M. Owen IV, “Democracy, Realistically”, **The National Interest**, 2006, S. 83, s. 37-38

⁷ Mesela Joshua Muravchik, **Exporting Democracy: Fulfilling America’s Destiny**, Washington D.C., The AEI Press, 1991; Owen, “Democracy, Realistically”.

⁸ Jonathan Monten, **Strategies of Democracy Promotion in US Foreign Policy**, doktora tezi, Washington D.C., Georgetown University, 2006, s.1.

bulunduğu bölgedeki devletlerin iç yapılarının reforme edilmesi gerektiğine yapılan vurguydu.⁹

Bunun ötesinde, birçok liberal uluslararası yazara göre Wilson'un dünyaya verilmesi gereken nizam ve bu nizamın tesis edilmesinde ABD'nin rolü konusundaki fikirleri sayesinde de Wilson dönemi ABD dış politikasında önemli bir aşama olmuştur. Buna göre Wilson, küresel liberal düzenin kurulmasını ve devam ettirilmesini ABD'nin temel çıkarı olarak görmüştür. Bu düzenin kurulması, uluslararası kurumların oluşturulması ve uluslararası hukukun geliştirilmesiyle mümkün olacaktı.¹⁰ ABD I. Dünya Savaşı'na girerken Amerikan halkına seslenen Wilson'un "dünya demokrasi için güvenli hale getirilmelidir" demesi, ABD dış politikası açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir.¹¹ Genel olarak Uluslararası İlişkiler literatüründe ilk defa olarak demokrasi özendirme politikasının ABD dış politikasının temel unsurlarından birisi olarak kabul edildiği dönemin Wilson dönemi olduğu konusunda bir uzlaşma bulunuyor.¹²

Uluslararası politikada güç ilişkilerini yadsıdıkları için realistler tarafından eleştirilen liberal uluslararasıçılar, çoğunlukla çıkar ve idealler arasındaki karmaşık

⁹ Tony Smith, **America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994, s. 68.

¹⁰ Bkz. mesela Tony Smith, "National Security Liberalism and American Foreign Policy", Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 85-102.

¹¹ Ivo H. Daalder, James M. Lindsay, **America Unbound: The Bush Revolution in Foreign Policy**, Washington D.C., Brookings Institution Press, 2003, s. 6.

¹² Bkz. mesela Tony Smith, "Morality and the Use of Force in the Unipolar World: The "Wilsonian Moment?"", **Ethics and International Affairs**, 2000, C. 14, S.1, s. 11-22; Adam Quinn, Michael Cox, "For Better, for Worse: How American Foreign Policy Became Wedded to Liberal Universalism", **Global Society**, 2007, C. 21, S.4, s. 506-510; Colin Dueck, "Hegemony on the Cheap: Liberal Internationalism from Wilson to Bush", **World Policy Journal**, Kış 2003-2004, C. 20, S.4., s. 1-11.

ilişki konusundaki tartışmaların yanlış ele alındığına işaret ediyorlar.¹³ Dünya politikasında idealleri savunan lider olarak bilinen Woodrow Wilson'u örnek gösteren yazarlar, Wilson'un çıkarlar gerektirdiğinde kuvvet kullanmaktan çekinmediğini, ünlü 14 maddesi ve demokratik barışı savunmasının temelinde sadece ideallerin değil, çıkarların da bulunduğunu belirtiyorlar. Wilson liberal demokrasinin Bolşevizm'e karşı en güçlü panzehir olduğuna inanmıştı ve halkların kendi kaderini tayin etme hakkını bile bütün halkları özgürleştirmek için değil, Avrupa'daki imparatorlukların altını oymak, Doğu ve Merkezi Avrupa'da Amerikan taraftarlarını kazanmak için kullanmıştı. Buna göre Wilson'un esas olarak yaptığı, uluslararası ilişkilerde ideal ve normların gücünü anlamasıydı.¹⁴ Bunun gibi, demokratik barışı savunan çoğu yazara göre, aslında liberal ve realist yaklaşımlar birbirlerine tamamen ters yaklaşımlar değildir. Liberal uluslararasılar güç politikasını tamamen reddetmiyor, sadece demokratik ülkelerle alakalı olarak güç politikasının çalışmasını engelleyecek mekanizmaların ortaya çıktığını iddia ediyorlar.¹⁵

Demokratik barış teorisinin çıkarımlarını kullanarak, dünya barışına ulaşılması bakımından güvenlik ile demokrasi arasında sıkı bir bağ kuran "milli güvenlikçi" liberal uluslararasılar, aynı zamanda ABD'nin gücünün artması ile demokrasinin yayılmasını da birbirleriyle ilişkilendirirler.¹⁶ Buna göre, dünyadaki ABD üstünlüğünün devam etmesi açısından dünya ülkelerinin hem ekonomik hem siyasi olarak serbestleşmesi

¹³ Michael Cox, G.John Ikenberry, Takashi Inoguchi, "Introduction", Michael Cox, G.John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 6.

¹⁴ Ibid, s. 6-7.

¹⁵ Zeev Maoz, "The Controversy over the Democratic Peace: Rearguard Action or Cracks in the Wall?", **International Security**, 1997, C. 22, S. 1, s. 193; Owen, "Democracy, Realistically", s. 124.

¹⁶ Bkz. mesela Owen, "Democracy, Realistically", s. 83, s. 35-42.

şarttır. Ikenberry'ye göre bu konudaki prensip karar 2. Dünya Savaşı'na girilirken verilmişti. “Amerika'nın Liberal Grand Stratejisi” başlıklı makalesinde Ikenberry, dış politika yetkilileri arasında serbest ticaret fikirlerinin 19. yüzyıldan beri hâkim olduğunu, savunma yetkilileri arasında ise en azından 1940'lardan beri demokratikleşme ve güvenliğin bir arada değerlendirilmeye başladığını belirtir. Ikenberry'ye göre, 1930'larda küresel ekonominin çöküşe uğradığı ve Japonya ile Almanya bölgesel bloklarının ortaya çıktığı ortamda ABD'nin jeopolitik çıkarları konusunda tartışmalar yapılıyordu. ABD'nin Batı yarıkürenin sınırlarında büyük endüstriyel güç olarak var olup olamaması konusunda tartışmalar yapılırken, ülkenin ekonomik ve askeri gelişmesi için minimum coğrafik gerekliliklerin ne olduğu konusunda da değerlendirmeler yapılıyordu. ABD savaşa girerken, karar artık verilmişti. Batı yarıküresi yeterli değildi. ABD, Asya ve Avrupa'daki hammaddelere ve piyasalara ulaşmalıydı.¹⁷ Bu konu savaş sonrasındaki kararlara da yansdı. Savunma yetkilileri de Asya ve Avrupa hammaddelerinin kontrol edilmesi ve bir düşman tarafından kontrol edilmesinin engellenmesini Amerika'nın güvenlik çıkarı olarak görüyorlardı. Yöneticiler arasında hâkim olan görüşe göre, “uzun vadeli Amerikan refahının açık piyasalar, hammaddelere engelsiz ulaşım ve Avrasya'nın büyük bir kısmının, hepsinin değilse, liberal kapitalist düzene getirilmesi gerekiyordu. Hatta bazılarına göre savaş sonrası Avrasya'da ABD'nin kontrolüne esas tehdit oluşturan unsurlar askeri tehditler değil, sosyal ve ekonomik konulardan gelebilecek tehditlerdi. Ekonomik karmaşa ve siyasi karışıklık liberal demokratik ülkelere tehdit oluştuyordu.

¹⁷ Ikenberry, bu tartışmanın sonucu ve yeni görüş birliğinin en güçlü ifadesi olarak Spykman'ın kitabını gösterir: Nicholas John Spykman, **America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power**, NY, Harcourt, Brace, 1942.

Böylece hammaddelere ve piyasalara ulaşım, sosyo-ekonomik istikrar, siyasi çoğulculuk ve Amerikan güvenlik çıkarlarıyla bir araya getiriliyordu.”¹⁸

Görüldüğü gibi, 1980’lerin sonundan başlayarak demokratik barış ve demokrasi özendirme politikasını savunan çalışmaların gelişmesiyle birlikte liberal uluslararası literatürde önemli bir değişiklik yaşanmış, başka ülkelerin demokratikleşmesi artık sadece bir ideal olarak değil, bir Amerikan çıkarı olarak ele alınmaya başlanmıştır.¹⁹ Bu süreçte liberal uluslararası yazarların Amerikan dış politika tarihinde demokrasi özendirme politikasının gelenek haline geldiğini ispatlama çalışmaları meşruiyet yaratma çabaları olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte tarih içerisinde en azından söylemsel düzeyde ABD yönetiminin ekonomik ve siyasi özgürlüklere verdiği önemi de yadsımamak gerekir. Özellikle Wilson’dan bu yana, liberal söylem resmi ABD dış politika söylemi olarak kullanılmıştır.²⁰ Kissinger’in de belirttiği gibi, dış politika söyleminde pragmatik gerekçeleri kullanan bir ABD Başkanı olarak Nixon, Soğuk Savaş şartlarında bile bir istisnaydı.²¹ Demokrasi özendirme literatüründe genellikle ABD yönetimlerinin demokrasi söylemi, söylem olarak değil, bu yönetimlerin eylemlerini açıklayan bir faktör olarak ele alınmıştır.

Her ne kadar bu çalışmanın konusu olan Kazakistan’da ABD’nin demokrasi özendirme politikası 1990’larda başladıysa da, ABD demokrasi özendirme politikasının teorik ve pratik altyapısını anlamak açısından bu bölümün ilk alt bölümünde 1990’lar

¹⁸ Ikenberry, “America’s Liberal Grand Strategy”, s. 123-124.

¹⁹ Bu değişiklik konusunda kendisi de bir liberal uluslararası, fakat kendi deyimiyile “Soğuk Savaş dönemi liberal uluslararası” olan Tony Smith’in anlatımına bkz. Tony Smith, **A Pact with the Devil: Washington’s Bid for World Supremacy and the Betrayal of the American Purpose**, New York, Routledge, 2007.

²⁰ Dueck, “Hegemony on the Cheap”, s.1.

²¹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, İbrahim H. Kurt (çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, s. 709.

öncesinde modern demokrasi özendirme politikasının temellerinin neden ve nasıl atıldığı anlatılacaktır. Akabinde ise ABD demokrasi özendirme politikasına gerçekten küresel olma sıfatını kazandıran SSCB'nin yıkılışı sırasında ve hemen sonrasındaki süreçte ABD'nin Kazakistan'a yönelik demokrasi özendirme politikasının başlangıç safhasında uygulanan yaklaşım ve bu yaklaşımın tercih edilme sebebi anlatılacaktır.

2.1 Demokrasi Özendirme Politikasının Temelleri

2.1.1 1980'lerden Önceki Uygulamalar

Soğuk Savaş şartlarında liberal demokratik düzeni yayma stratejisi doğal olarak sadece Batı Bloğu içerisinde uygulanabilirlik bulmuştu. Japonya ve Almanya'da liberal demokratik düzenin oturması için 2. Dünya Savaşı sonrasında yapılan düzenlemeler bu kapsamda değerlendirilebilir. Burada demokratikleşmeye verilen destekten bahsedilirken, belirli siyasi güçlerin ve kişilerin, diğer bir ifadeyle büyük ölçüde Sovyet karşıtı güçlerin desteklediğine değinmek gerekiyor.²² Dolayısıyla, belirli bir dış politika duruşuna sahip olacak güçlerin demokratik yollarla iktidara gelmelerini sağlamak amacıyla demokratikleşmenin desteklediğini görüyoruz. Demokrasi özendirme literatüründe savaştan sonra ABD işgali altında Japonya ve Almanya'da yapılan devlet inşası çalışmaları “kuvvet kullanma yoluyla demokrasi özendirme politikası” olarak değerlendirilmekte ve özellikle bu örneklerin başarısı üzerinde durulmaktadır.²³ Buralardaki demokratikleştirme deneyimi, aslında savaş sonrası liberal

²² Owen, “Democracy, Realistically”, s. 39.

²³ Bu örneklerin başarısı genel olarak ABD'nin demokrasi özendirme politikasını eleştiren yazarlar tarafından da kabul edilir. Fakat eleştirel görüşe göre bu örneklerin başarılı olması, genel olarak demokrasi özendirme politikasının hedef ülkelerin işine yaradığı anlamına gelmez. Bu nadir örneklerin başarılı olmasının sebebi, bu ülkelerde yapılan demokrasi yerleştirme çalışmalarının nitelik olarak çok farklı olmasıdır. Buna göre ABD diğer ülkelerde “demokrasiyi özendirme” adı altında bu ülkeleri sömürmek ve içişlerini etkileyebilmek için aslında gerçek demokrasiyi değil, eksik, yani “düşük yoğunluklu demokrasiyi” yerleştirmeye çalışmaktadır. Halbuki Almaya ve Japonya'da ABD'nin inşa ettiği demokrasi sosyal adaleti de kapsıyordu. Kimi liberal yazarlar da, ABD'nin demokrasi özendirme

düzeni kurma çabasının önemli bir aşamasıdır. Bu çaba sonucunda bugün anladığımız manadaki Batı kavramına Almanya ve Japonya dâhil edilerek, daha önce bu ülkelerin arz ettiği güvenlik tehdidi ortadan kaldırılmıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra başlayan bloklaşma süreci içerisinde ABD zaman zaman "özgürlük, demokrasi, insan hakları" gibi kavramları kullanmaya çalışsa da, küresel bir demokrasi özendirme politikasına yönelmediği gibi, güvenlik gerekçeleriyle birçok otoriter rejimi desteklediğini, demokratik olarak sayılabilecek birçok yönetimi de devirmeye çalıştığını biliyoruz. Her ne kadar ABD toplumu açısından o dönemde "demokrasi", "insan hakları" ve "ifade özgürlüğü" gibi kavramlar milli kimliğin önemli bir parçasını oluştursa da, demokratik bir değer olarak daha çok ekonomik özgürlüklerin ve liberal ekonomik yapının öne çıkarıldığını görüyoruz. Böylece ekonomik olarak liberal, ancak siyasi olarak otoriter devletlerin de "özgür dünyanın" parçası olarak varsayıldığı söylenebilir. Bu durum, aslında ABD'nin kimliği ve resmi söylemi ile uluslararası ilişkilerindeki tavrı arasında büyük bir tezat oluşturuyordu. Özgürlüklerin kısıtlanması ve insan hakları ihlalleri konusundaki eleştiriler daha çok Doğu Bloğu veya Sovyet yanlısı ülkelere yöneltiliyordu. Batı yanlısı ülkelerde meydana gelen insan hakları ihlalleri ve antidemokratik uygulamalar ise, bazı istisnalar dışında göz ardı ediliyordu. Sonuç olarak Doğu bloğunda demokrasiyi özendirmenin imkânı zaten azdı, Batı bloğunda ise demokrasinin özendirilmesi

politikasının uygulanan ülkelerin sosyo-ekonomik şartlarına uygun olmadığından dolayı başarısızlıkara yol açtığına işaret eder. Bkz. Jason Ralph, "'High Stakes" and "Low-Intensity Democracy": Understanding America's Policy of Promoting Democracy", Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 201-217; Smith, **America's Mission**, s. 18.

güvenlik gerekçeleriyle arka plana atılıyor, ya da sadece rejimlerin düşme tehlikesinin yaşandığı durumlarda gündeme geliyordu.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1960'lı yıllarda ABD, kalkınma yardımları vasıtasıyla Üçüncü Dünya ülkelerinde ekonomik gelişmenin önünü açarak bu ülkelerin ABD önderliğindeki liberal ekonomik alana daha sıkı bağlanmalarını sağlamaya çalıştı. Ekonomik gelişmenin, geniş orta sınıfın oluşması gibi, eninde sonunda demokratikleşmeye yol açacak bazı sonuçları doğurabileceği belirtiliyordu. Kalkınma yardımları vasıtasıyla yürütülen söz konusu faaliyetler bazı yazarlar tarafından demokrasi özendirme politikasının “kalkınma (gelişme) yaklaşımı” olarak değerlendiriliyor.²⁴ Daha sonra ABD'nin demokrasi özendirme politikasının temel aracı kurumlarından birisi haline gelen USAID, bu dönemde kuruldu.²⁵ 1966'da Dış Yardım Kararı'na (*Foreign Assistance Act*) bir ekleme yapılarak gelişmekte olan ülkelerdeki halkın ekonomik kalkınmaya tam anlamıyla katılımını sağlamak amacıyla özel ve resmi demokratik kurumların desteklenmesi gerektiği belirtildi. Ancak uygulamada doğrudan demokratik kurumların desteklenmesi yerine, ekonomik yardım ağırlığını korumaya devam etti.²⁶

Soğuk Savaş dönemindeki küresel rekabette demokratik değerler ve insan hakları mücadele aracı olarak iki süpergüç tarafından da kullanıldı.²⁷ İnsan hakları ve demokrasi kavramlarını değişik yönlerden ele alan iki ülke, ideolojik anlamda dünya

²⁴ Bkz. Robert C. Orr, **Paradigm Lost? U.S. Approaches to Democracy Promotion in Developing Countries**, Doktora tezi, Princeton University, 1996, s. 72-145.

²⁵ Thomas Carothers, **Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve**, Washington D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 1999, s. 20-21.

²⁶ Joshua Muravchik, **Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny**, Washington D.C., The AEI Press, 1991. s. 183.

²⁷ Robert C. Orr, söz konusu yaklaşımı ABD'nin demokrasi özendirme politikasının “insan hakları yaklaşımı” olarak adlandırdı. Orr, **Paradigm Lost?**, s. 146-147.

ülkelerini etkilemeye çalıştılar. Batı'nın insan hakları tanımlaması, daha çok siyasi haklar çerçevesindeydi. Sovyetler Birliği ise özellikle ekonomik ve sosyal haklara vurgu yapıyordu. Demokrasi konusunda da aşağı yukarı buna benzer bir ayırım mevcuttu. Ne var ki, içten içe zafiyet geçiren Sovyet rejiminin zaman içerisinde kendisiyle diyalog kuran Batı'nın konuştuğu dili bir şekilde kabul etmek durumunda kaldığı gözlenmektedir. Bu işte sadece ABD'nin değil, Batı Avrupa ülkelerinin rolü de önemli olmuştur. Hatta Samuel Huntington, “üçüncü demokratikleşme dalgası” olarak adlandırdığı ve 1990'ların başına kadar süren demokratikleşme dalgasının başlamasına, Almanya ve Avrupa Topluluğu'nun (AT) başta olmak üzere Avrupa'daki temel aktörlerin çok önemli etkileri olduğunu belirtir.²⁸ 1970'li yılların ortalarındaki Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın demokratikleşmesi üzerinde Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin ve ayrıca NATO ile Avrupa Konseyi gibi kurumların politikalarının büyük etkisi olmuştur.²⁹ Küresel çaptaki etkiye yol açacak diğer bir gelişme ise, AGİK çerçevesindeki görüşmelerde insan hakları ve demokrasi konularının ele alınması ve Helsinki Nihai Senedi'nin üçüncü sepetinde bu konulara yer verilmesiydi.³⁰ Sovyetler Birliği dâhil olmak üzere Doğu Bloğu'nun, üçüncü sepeti kabul etmesiyle, Huntington'un ifadesine göre, “Komünist hükümetler, insan hakları standartları konusunda Batılı ilkeleri kabul etmekle kendilerini, bu hakları ihlal ettikleri

²⁸ Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonunda Demokratlaşma**, Ergun Özbudun (çev.), Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2002, s. 86.

²⁹ The Democracy Program, **The Commitment to Democracy: A Bipartisan Approach**, Washington D.C., The Democracy Program, 1983, s. ii-iii.

³⁰ Kissinger, **Diplomasi**, s. 737.

zaman uluslararası ve iç eleştirilere açık kıldılar. Helsinki, toplumlarını açmaya çalışan reformcuların kullandığı bir özendirici ve silah oldu.”³¹

Soğuk Savaş döneminde ABD, kendi özgürlükçü ve demokratik kimliğine rağmen, “Sovyet tehdidi” karşısında birçok diktatörü desteklemiştir. Ancak 1970’lerin sonuna gelindiğinde ABD dış politika karar alıcılarının bir kısmında bu politikanın dünyanın sosyal gerçeklerine aykırı olduğuna dair bir görüş yerleşmeye başladı.³² Dünyanın iki kampa bölündüğü bir ortamda, Üçüncü Dünya halklarının modernleşme ve gelişme ihtiyacı duyması, birçok ülkede yükselen ve dönemin şartlarına uygun olarak sosyalizmin rengine boyanan milliyetçi hareketler ile ABD’yi karşı karşıya getirmişti. Özellikle Sovyetler Birliği’nin Üçüncü Dünya’daki sosyal güçlerden yararlanması değerlendirmeye alınmış ve ABD’nin dış politikası için bazı çıkarımlar yapılmıştır. Amerikan dış politika karar alıcılarının bir kısmı, halkların şiddetle ihtiyaç duydukları değişim ihtiyacının önünde durulamayacağı, fakat yönlendirilebileceğini düşünmeye başladılar.³³

Jimmy Carter dönemine damga vuran insan hakları söyleminin arkasında aslında bu anlayışın bulunduğu söylenebilir. Her ne kadar Carter döneminde ABD, “dost” otokratları destekleme politikasına devam ettiyse de, bazı durumlarda daha farklı tutumlar belirlemeye de başladı. Bu çerçevede Tony Smith, Nikaragua ve İran örnekleri üzerinde durarak, bu ülkelerle ilgili Carter politikasının özellikle realistler tarafından yanlış yorumlandığını göstermeye çalışmıştır. Bu anlatıma göre, 1970’lere gelindiğinde,

³¹ Huntington, **Üçüncü Dalga**, s. 86.

³² Bkz. Charles W. Kegley, Jr. ve Eugene R. Wittkopf, **American Foreign Policy: Pattern and Process**, New York, St. Martin’s Press, 1991, s. 64-66.

³³ Ibid, s. 64-66.

1933'den beri ABD askerlerinin yerleşik olduğu Nikaragua'da 1937'den itibaren iktidarda bulunan Somoza ailesinin meşruiyeti son derece zayıflamış, iktidara karşı muhalefet genişlemiştir. 1978'de durum kontrolden çıkmak üzereydi. Devlet başkanı Anastasio Somoza Debayle'nin devrilmesi halinde, Nikaragua'da Sandinista Halk Kurtuluş Cephesi tarafından temsil edilen sosyalistlerin iktidara gelmesi mümkündü. Bu ortamda 1979 Şubat'ında Somoza'ya askeri yardımı kesen Carter yönetimi, ortamı “ılımlı demokratların” iktidara gelmesi için hazırlamaya çalıştı. Fakat bu aşamada ABD'nin çabaları Somoza'nın daha hızlı düşmesine yol açtı ve Sandinistaların iktidara gelmesi ise de önlenemedi.³⁴ Benzer şekilde Carter yönetimi, İran'daki “ABD yanlısı” yönetimin devrilmesine yol açan süreçte doğru politika izleyemediği için çok eleştirilmişti. 1953'de CIA destekli bir darbeye iktidara getirilen İran Şahı, 1978'e geldiğinde halk nazarındaki meşruiyetini kaybetmişti. Bu ortamda Carter yönetiminin liberalleşme için Şah'a yaptığı tutarsız çağrıların Şah'ın devrilmesini belki bir ölçüde hızlandırmış olabilir, fakat devrilmesine sebep olmaktan uzaktı. Smith, o aşamada Şah'ın “kurtarılmasının” mümkün olmadığını vurgulamaktadır.³⁵

Böylece aslında ABD yanlısı olarak bilinen iki ülkenin yönetimine karşı insan hakları konusunda baskının uygulandığı görülmektedir. Fakat Nikaragua ve İran'ın, sırasıyla sosyalist ve radikal dinciler karşısında “düşmeleri”, kimi yorumcular ve siyasetçiler tarafından Carter'in insan hakları politikasının dünyanın gerçekleriyle uyuşmadığının göstergesi olarak sunulmaktadır. Diğer bir görüşe göre ise, milliyetçilik ve halk egemenliği devrinde Nikaragua'nın diktatörü Somoza'nın devrilmesinin sebebi

³⁴ Smith, *America's Mission*, s. 248-252.

³⁵ *Ibid*, s. 253-261.

Carter'in insan hakları politikası değil, Nikaragua'daki siyasi güçlerin değişimiydi. Buna göre bu ortamda Nikaragua milliyetçiliğini demokratik yönetime yönlendirmeye çalışan Carter, Somoza'nın yönetimini ne olursa olsun destekleme yanlısı olan realistlerden çok daha realist bir değerlendirme yapmıştı.³⁶

2.1.2 Reagan Doktrini ve Demokrasi Özendirme Politikası

Görüldüğü gibi, demokrasi özendirme politikası olarak yorumlanabilecek birçok deneyimi 1980 öncesi ABD dış politikasında bulmak mümkündür. Ancak demokrasi özendirme literatüründe bugün anladığımız anlamdaki demokrasi özendirme politikasının, yani hem müttefik hem müttefik olmayan ülkelerde sadece hükümet düzeyindeki baskı ve özendirme yoluyla değil, aynı zamanda geniş ABD ve uluslararası menşeli sivil toplum kuruluşları ve kurumlar ağı yardımıyla yürütülen, resmi söylemde ABD dış ve güvenlik politikasının önemli bir bileşeni olarak ele alınan ve nihai küresel barışa ulaşmanın yolu olarak sunulan demokrasi özendirme politikasının Reagan döneminde başladığı kabul edilir.

1981'de Ronald Reagan iktidara geldiğinde, ABD'de yapılan değerlendirmelere göre Sovyetler Birliği sistemik bir ekonomik kriz geçiriyor, fakat askeri ve siyasi olarak ABD'yi dengelemeye devam ediyordu.³⁷ ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki stratejik

³⁶ Ibid, s. 252.

³⁷ Gaddis, Reagan'ın iktidara geldikten sonra istihbarattan aldığı bilgilendirmeler neticesinde SSCB'nin ekonomik olarak ABD'ye göre çok zayıf olduğu konusunda ikna olduğunu belirtir. 1982'ye geldiğinde Reagan, aşırı merkezi yapısından ve özgürlüklerin kısıtlanmasından dolayı SSCB'nin kendi kendini doyurmadığını çarpıcı kelimelerle ifade ediyordu. Bkz. John Lewis Gaddis, **Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War**, New York, Oxford

dengeyi aşmaya kararlı olan Reagan yönetimi, askeri, siyasi, ekonomik ve ideolojik anlamda rakibine karşı atağa geçti. ABD, hem silahlanmaya (ki burada iki süpergüç arasındaki stratejik dengenin bozulmasına yönelik olan Stratejik Savunma İnsiyatifi'nin ilan edilmesi önemli bir rol oynuyordu) yöneldi hem de “komünizm karşıtı” rejimlere yoğun askeri yardım politikasına başladı.³⁸

1981'de Beyaz Saray yetkilileri, bütün dünyaya ve özellikle sosyalist ülkelere yönelik olarak enformasyon faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Söz konusu çalışmaların merkezine liberal demokrasinin öğretileri yerleştirilmişti.³⁹ SSCB'ye karşı ideolojik hücum ve demokrasi özendirme politikasını başlatma sinyali olarak genellikle Reagan'ın 1982'de İngiliz Parlamentosunda yaptığı ve Sovyetler Birliği'ni “kötülük imparatorluğu” olarak adlandırdığı konuşma gösterilir.⁴⁰ İdeolojik rekabet çerçevesinde Reagan yönetimi, liberal demokrasinin beklenen nihai zaferiyle ilgili bazı iddiaları şekillendirdi. Bunlar, liberal demokrasinin insanlık tarihi gelişiminin kaçınılmaz en üst aşaması olduğuna, gerçek ve ebedi barışın ancak demokratik ülkeler arasında kurulabildiğine, demokratik devrimin dünyayı sarmış olduğuna dair iddialardı.⁴¹ Bu iddialardan yola çıkılarak, tarihin ABD tarafında olduğu, Reagan başta olmak üzere

University Press, 2005, s. 351; Ronald Reagan, “Address to the British Parliament”, 8 Haziran 1982, <http://millercenter.org/scripps/archive/speeches/detail/3408>, erişim tarihi 13 Mayıs 2007.

³⁸ Doğal olarak bu politikalar Sovyet tehdidi ile temellendirildi. Bkz. mesela Paul H. Nitze, “Strategy in the Decade of the 1980s”, **Foreign Affairs**, 1980, C. 59, S.1, s. 82-101.

³⁹ Carothers, **Aiding Democracy Abroad**, s. 30-31.

⁴⁰ Reagan, “Address to the British Parliament”.

⁴¹ Bkz. mesela Ronald Reagan, “Responses to Questions Submitted by Latin American Newspapers”, 30 Kasım 1982, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 26 Mart 2008; Ronald Reagan, “Toasts of President Reagan and President Antonio Dos Santos Ramalho Eones of Portugal at the State Diner”, 15 Eylül 1983, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 21 Temmuz 2008; Ronald Reagan, “Remarks at a White House Ceremony Inaugurating National Endowment for Democracy”, 16 Aralık 1983, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 13 Mart 2008.

ABD yöneticileri tarafından ilan edildi.⁴² Reagan, sosyalist ülkelerde silahlı muhalefete destek yoluyla yapılan faaliyetleri meşrulaştıran açıklamalarla süreci daha da ileriye götürdü.⁴³

Bu yaklaşım sonucunda dünyanın çeşitli bölgelerinde sosyalist yönetimlere karşı mücadele eden militan gruplara yardımlar yapıldı.⁴⁴ 1985’de Charles Krauthammer, bu politikanın temelinde demokratik gelenek ve adalet duygusunun olduğunu belirterek komünizm karşıtı devrimler için verilen açık desteği “Reagan doktrini” olarak tanımladıktan sonra, kamuoyunda bu adlandırma yerleşti.⁴⁵ Genel olarak araştırmacılar tarafından Reagan Doktrini, Soğuk Savaş’ın tekrar şiddetlenmesi ve bu savaşa damga vuran çevreleme politikasından radikal bir kopuş olarak değerlendirilir.⁴⁶ Buna göre, 1970’lerin sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği’nin Üçüncü Dünya’da nüfuz alanını genişletmesi, çevreleme stratejisinin yetersiz olduğunu gösteriyordu. Reagan Doktrini, çevreleme politikasının başarısızlığını aşabilecek bir önlem olarak ortaya kondu.⁴⁷

⁴² Ronald W. Reagan, “Address to the British Parliament”.

⁴³ 1985’e gelindiğinde Reagan “her kıtada, Afganistan’dan Nikaragua’ya Sovyet saldırısına karşı koymak ve doğuştan beri bizim olan haklarımızı savunmak için kendi hayatlarını riske atanlara” destek vereceklerini açıkça ilan etti. Ronald Reagan, “Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union”, 6 Şubat 1985, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 3 Nisan 2008.

⁴⁴ Bu alandaki en meşhur uygulama herhalde Nikaragua’daki kontralara veya Reagan’ın deyiimiyle “özgürlük savaşçılarına” gönderilen ABD yardımı ve bu yardımla bağlantılı olarak patlak veren İran-kontra skandalı. Bkz. Ronald Reagan, “Radio Address to the Nation on Tax Reform and the Situation in Nicaragua”, 14 Aralık 1985, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 24 Mart 2008; Ronald Reagan, “Radio Address to the Nation on the Situation in Nicaragua”, 15 Mart 1986, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 24 Mart 2008; Ronald Reagan, “The President News Conference: Iran Arms and Contra Aid Controversy”, 19 Kasım 1986, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 24 Mart 2008; Ronald Reagan, “Remarks to Civic Leaders at a White House Briefing on Aid to the Nicaraguan Democratic Resistance”, 20 Ocak 1988, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 24 Mart 2008.

⁴⁵ James M. Scott, **Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and American Foreign Policy**, Durham, Londra, Duke University Press, 1996, s. 1.

⁴⁶ Bkz. mesela Kissinger, **Diplomasi**, s. 740-763; Smith, **America’s Mission**, s. 266-272.

⁴⁷ Scott, **Deciding to Intervene**, s. 2.

Önceki yaklaşımlardan farklı olarak Reagan doktrini, doğrudan Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanının meşruiyetini sorguluyordu.⁴⁸

1980'e gelindiğinde ABD, ekonomik ve teknolojik üstünlüğüne rağmen, ideolojik anlamda Sovyetler Birliği'ne göre dezavantajlı durumdaydı. Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya'da nüfuzunu artırmasının arkasında tutarlı ve ümit verici bir ideolojik gücün bulunması dikkat çekiciydi. Bu tesir, ekonomik olarak zayıflamaya başlayan Sovyetler Birliği'ne bile avantaj sağlıyordu.⁴⁹ ABD ise, ekonomik ve teknolojik üstünlüğüne rağmen, bazı ülkelerin (Nikaragua, İran) etkinlik alanından çıkışını izliyordu. Bu durum, ABD tarafından yeni bir açılım yapma ihtiyacını doğurmuştur. Bu açılım çerçevesinde başta Afganistan ve Nikaragua olmak üzere Sovyet yanlısı rejimlere karşı mücadele edenlere destek verildi ve bu destek demokrasi, özgürlük ve barış söylemiyle güçlendirildi. Reagan'a göre, SSCB ile küresel mücadelede çevreleme stratejisi kendisini tüketmiştir. Buna karşılık Sovyet nüfuz yayılmasına karşı savaşanlara destek verilerek, artık "özgürlüğün genişletilmesi" stratejisi benimsenmeliydi.⁵⁰

Bununla birlikte, birçok "Batı yanlısı" yönetime yönelik olarak da demokratikleşme baskıları aktif olarak kullanılmaya başlandı. Reagan yönetimi, Nikaragua ve İran örneklerini yeniden değerlendirip, halkın gözünde meşruiyetini kaybeden yönetimleri çıkarlar uğruna desteklemenin aslında çıkarlara ters bir durum

⁴⁸ Bkz. David C. Hendrickson ve Robert W. Tucker, "The Freedom Crusade", **The National Interest**, 2005, S.81, s. 15-16.

⁴⁹ 1981'de ABD'nin bilgilendirme politikasını değerlendiren Kenneth L. Adelman, Sovyetler Birliği'nin yurtdışına yönelik bilgilendirme çalışmalarına ABD'nin 5 katı kadar para harcadığını belirtiyordu. Kenneth L. Adelman, "Speaking of America: Public Diplomacy in Our Time", **Foreign Affairs**, 1981, C. 59, S. 4, s. 917.

⁵⁰ Ronald Reagan, "Remarks at the Annual Convention of the National Association of Broadcasters in Las Vegas, Nevada", 10 Nisan 1988, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 21 Şubat 2008.

oluşturduğu sonucuna ulaşmıştı.⁵¹ Bununla birlikte Reagan yönetimindeki herkesin bu görüşü benimsediğini söylemek mümkün değildir.⁵² Aynı zamanda dünyanın her yerinde aynı şekilde uygulandığını söylemek de mümkün değildir.

Reagan Doktrini, geniş tanımına göre, sadece sosyalist yönetimlere karşı değil, kendi halkı tarafından seçilmeyen ve dolayısıyla “meşru olmayan” bütün yönetimlere karşı müdahalelerin yapılmasının meşru olduğunu varsayıyordu.⁵³ Waltz’a göre, Reagan yönetiminde, ABD’nin başka bir ülkeye yönetim şeklini dayatma hakkına sahip olup olmadığı konusu değerlendirmeye alınmış, tartışmadan çıkan sonuç, ABD’nin demokratik olmayan ülkelere karşı böyle bir hakka sahip olduğu yönünde olmuştur.⁵⁴

Kısaca Reagan döneminde sosyalist yönetimlere karşı paramiliter grupların ve sivil muhalefetin desteklenmesine hız verildi, sosyalist olmayan otoriter yönetimlere karşı ise sivil muhalefetin desteklenmesi politikası benimsendi. Genel olarak literatürde kabul gören yaklaşıma göre birinci politika Reagan Doktrini çerçevesinde, ikincisi ise demokrasi özendirme politikası çerçevesinde değerlendirilmektedir. Gerçi Polonya’daki

⁵¹ Demokrasiyi özendirme taraftarları da, neomarksist karşıtları da, söz konusu politika değişikliğinin sağ otoriter ülkelerde radikal değişikliğin önünü alma ihtiyacından dolayı, önlenemez sosyal ve siyasi değişimi yönlendirme isteği olarak ortaya çıktığı görüşünde birleşiyor. Bkz. mesela Barry Gills, Joel Rocamora ve Richard Wilson, ‘Low Intensity Democracy’, Barry Gills, Joel Rocamora ve Richard Wilson (der.), **Low Intensity Democracy: Political Power in the New World Order**, Londra, Pluto Press, 1993; Kegley, Witkopf, **American Foreign Policy**, s. 64-66.

⁵² Hem sol hem sağ otoriter ülkelere karşı demokrasinin özendirilmesi gerektiğine karşı çıkan önemli isimlerden Jeane Kirkpatrick’i belirtmek mümkündür. Yazdığı “Dictatorships and Double Standards” makalesinde sağ otoriter devletlerle ilgili siyasi çevrelerde mevcut endişeleri özetleyen Kirkpatrick, totaliter (yani sosyalist otoriter devletlerin) demokratikleşme imkanının bulunmadığını, buna karşılık otoriter (yani sağ otoriter devletler) devletlerin demokratikleşme imkanının bulunduğunu vurgulamıştı. Bununla birlikte Kirkpatrick, demokrasi özendirme politikasının otoriter devletler üzerinde uygulanmasının buradaki ABD’nin güvenlik çıkarlarını zayıflatacağı görüşündeydi. Kirkpatrick’in Nikaragua örneğinden çıkardığı ders, Somoza’ya yapılan demokratikleşme baskısının yanlış bir yaklaşım olduğuydu. Jeane Kirkpatrick, “Dictatorships and Double Standards”, **Commentary**, Kasım 1979, <http://www.commentarymagazine.com>, erişim tarihi 23 Temmuz 2007.

⁵³ Robert W. Tucker, “Reagan’s Foreign Policy”, **Foreign Affairs**, Kış 1988/1989, C.68, S.1, s. 13.

⁵⁴ K. Waltz, “The Emerging Structure of International Politics”, **International Security**, 1993, C.18, S.2, s. 48-49.

“kadife devrimin” baş aktörü olan *Solidarite*, silahlı bir grup olmasa da, sosyalist hükümetin devrilmesi için çalıştığından, bu harekete verilen destek de zaman zaman Reagan doktrini çerçevesinde ele alınmaktadır.⁵⁵ Bu örnekten de görüldüğü üzere, demokrasi özendirme politikası ve Reagan doktrini aslında birbirinden bağımsız değil, tek bir tutarlı yaklaşımın iki farklı tezahürüydü. Nitekim bu iki politika tek bir ideolojik temele sahipti. Bu ideolojik temel ise liberal demokratik değerlerdi.

Rejim değişikliğini amaçlayan demokrasi özendirme faaliyetlerinin sadece ABD çıkarlarına aykırı davranan ülkelere yönelik olarak değil, ABD müttefiklerine karşı da kullanılmaya başlanması, demokrasi özendirme literatüründe ABD’nin dış politikasındaki demokrasi ve çıkar ilişkileri açısından dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.⁵⁶ Bu dönemden itibaren bir ülkenin liberal demokrasi haline gelmesi ile küresel güvenliğe katkıda bulunması arasındaki bağlantı, ABD yönetimi tarafından aktif olarak dile getirilmeye başlanmıştır.⁵⁷

Demokrasi özendirme politikasının salt güvenlik ihtiyaçlarından dolayı değil, Amerikan bakış açısına göre bu ihtiyaçlarla yakından bağlantılı ele alınan ekonomik çıkarlardan dolayı da geliştiğini söylemek mümkündür. 1970’lerin sonuna gelindiğinde Amerikalı uzmanlar, ülkenin ekonomik gücünün gelişmesi açısından, liberal

⁵⁵ Ronald Reagan, “Proclamation 4891: Solidarity Day”, 20 Ocak 1982, , <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 21 Ekim 2008; Ronald Reagan, “Remarks at a White House Luncheon Marking the 40th Anniversary of the Warsaw Uprising”, 17 Ağustos 1984, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 12 Temmuz 2008.

⁵⁶ Bkz. mesela Henry R. Nau, “Conservative Internationalism”, **Policy Review**, Ağustos-Eylül 2008, s. 3-44; Larry Diamond, “A Quarter Century of Promoting Democracy”, **Journal of Democracy**, Ekim 2007, C. 18, S. 4, s. 118-120; Smith, **America’s Mission**, s. 268.

⁵⁷ Mesela 1986’da Reagan, Doğu Avrupa’nın demokratikleşmesi halinde Avrupa’da kalıcı güvenliğin sağlanacağını belirtmişti. Ronald Reagan, “Message to the Congress on America’s Agenda for the Future”, 6 Şubat 1986, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 24 Mart 2008.

uluslararası düzenin genişlemesi gerektiğini düşünüyorlardı.⁵⁸ Bu genişlemeyi engelleyenler arasında sadece sosyalist ülkeler değil, zamanında güvenlik kaygılarıyla desteklenen “Batı yanlısı” otoriter devletler de bulunuyordu. Bu ülkelerin çoğu karma ekonomiye sahip olup, devletçi zihniyetle yönetiliyordu. Genel olarak değerlendirildiğinde bu yönetimler, ABD’nin uzun vadeli güvenlik ve ekonomik çıkarlarını sağlamaktan uzaktı.⁵⁹ ABD çıkarlarının önündeki engel, bu devletlerin devletçi ekonomik yapılarından ve kapalı siyasi sistemlerinden kaynaklanıyordu. Kapalı siyasi sistem hem ABD’nin bu ülkelerin iç politikalarında etkili olmasını engelliyor hem de Nikaragua’da olduğu gibi muhalif güçlerin radikalleşmesine ve böylece bir kriz sonucunda bu ülkelerin Doğu Bloku’na kayması tehlikesini içinde barındırıyordu. Devletçi ekonomik yapının ağır bastığı ekonomik yapılar, bir taraftan Batı sermayesinin girişini ve dolayısıyla Batı’nın etkisinin derinleşmesini engelliyordu. Diğer taraftan ülkelerin ekonomik olarak liberalleşmesinin siyasi liberalleşmeye yol açacağına inanılıyordu.⁶⁰

Her ne kadar Reagan döneminde “dost diktatörlere” karşı “rejim değişikliği” amaçlı demokrasi özendirme politikasının başlatıldığı literatürde kabul edilse de, o dönemde “yapıcı işbirliği” (*constructive engagement*) olarak anılan bir yaklaşımın da uygulandığı, söz konusu yaklaşımın temelinde ise hedef rejimin evrimci “yukarıdan aşağıya” dönüşümünün hedeflendiği de belirtilmelidir. “Yapıcı işbirliği” yaklaşımının,

⁵⁸ Walter Russel Mead’e göre, önce İngiliz İmparatorluğu daha sonra ABD’nin himayesindeki küresel ekonomik bütünleşme vizyonu, her zaman hem İngiliz hem Amerikan dış ve iç politikalarının merkezinde veya merkezine yakın bulunmuştur. Walter Russel Mead, **Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World**, New York, Londra, Routledge, 2002, s. 38.

⁵⁹ Serbest ticaret ve ABD çıkarları konusundaki Reagan’ın görüşü için bkz. Ronald Reagan, “Message to the Congress on America’s Agenda for the Future”, 6 Şubat 1986.

⁶⁰ Smith, **America’s Mission**, s. 295-297.

“aşağıdan yukarıya” demokratikleştirme faaliyetlerine yoğunlaşan “rejim değişikliği” yaklaşımından farklı olduğu belirtilmelidir. İlk olarak Güney Afrika Cumhuriyeti’ne yönelik olarak kavramlaştırılan yaklaşımın temel dayanağı, Soğuk Savaş ortamında ABD ve hedef ülkenin güvenlik çıkarlarının ortak olmasıydı. “Yapıcı işbirliği”, işbaşındaki elitlerin uzun vadeli çıkarlarını ve iktidarlarını koruma adına “yukarıdan aşağıya” yavaş bir demokratikleşmenin sağlanmasına odaklanıyordu.⁶¹

2.1.3 “Demokrasi Bürokrasisinin” Oluşturulması

Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya’ya yönelik demokratikleştirme faaliyetlerinin yapılması amacıyla Reagan yönetimi tarafından geliştirilen öneri, *Project Democracy* olarak adlandırılmıştı. Aynı dönemde iki partili Amerikan Siyasi Fonu’nun (*American Political Foundation*) önderliğinde Demokrasi Programı (*The Democracy Program*) adı altında değişik ülkelerde demokratikleşme faaliyetlerinde bulunacak devlet destekli sivil bir kuruluşun oluşturulması için de bir girişim başlatıldı.⁶² Bu girişimler Reagan’ın İngiliz parlamentosundaki ünlü konuşmasında ilan edildi.⁶³ 1983’de sırasıyla devletin demokrasi özendirme faaliyetlerinde doğrudan ve dolaylı etkisini temsil eden *Project Democracy* ve *National Endowment for Democracy*’nin (NED) oluşturulmasını öneren

⁶¹ Ibid, s. 274-285.

⁶² Bu doğrultuda 1970’lere kadar uzanan çalışmalar konusunda bkz. Thomas Carothers, “NED at Ten”, *Foreign Policy*, Yaz 1994, S. 95, s. 123-125; *The Democracy Program, The Commitment to Democracy: A Bipartisan Approach*, Washington D.C., The Democracy Program, 1983, s. 1-6.

⁶³ Reagan, “Address to the British Parliament”.

Demokrasi Programı konuları Kongre’de görüldü.⁶⁴ Bir görüşe göre, Reagan yönetimi tarafından ikisi birbirini tamamlayan unsurlar olarak düşünülmesine rağmen, Kongre görüşmeleri sırasında rakip projeler haline getirildiler. Buna göre iki partili yapıya sahip olması ve hükümetin direkt kontrolünde bulunmamasından dolayı NED tercih edildi.⁶⁵ Diğer bir görüşe göre ise NED, *Project Democracy*’nin açık kısmını yürütmek için oluşturulurken, birçok faaliyet kapalı olarak *Project Democracy* çerçevesinde yürütüldü.⁶⁶ Ne olursa olsun, Reagan döneminde daha önce örtülü operasyonlar olarak yapılan birçok faaliyetin açık ve kurumsal bir şekilde uygulanmaya başlandığı kesindir. Böylece daha önceleri CIA’in finanse ettiği birçok faaliyet, NED aracılığıyla açık bir şekilde yapılmaya başlandı. Böylece hem diğer ülkelerin iç siyasi yapılarının değiştirilmesiyle ilgili faaliyetler açık hale gelmiş, hem de bu faaliyetlerin hukukiliği konusunda önemli bir aşamaya gelinmiştir.

Devletin bütçesinden beslenen, ancak sivil şekilde yönetilen bir kuruluş olarak NED, açıldığı Aralık 1983’den itibaren sosyalist ülkelerdeki muhalif hareketlere parasal destek sağlamıştır. Diğer taraftan, daha önce Üçüncü Dünya ülkelerine kalkınma yardımı için kurulan USAID, Reagan döneminde demokrasi özendirme politikasının temel aktörlerinden birisi haline getirildi. NED sosyalist ülkeleri hedeflerken, USAID ABD’nin iyi ilişkiler içerisinde olduğu otoriter devletlerde elit değişimini sağlamak için özellikle seçim faaliyetlerine katılmaya başladı. NED-USAID ikilisinin faaliyetlerini tamamlayan unsur, ABD yönetiminin yaptığı siyasi baskıydı.

⁶⁴ Carothers, *Aiding Democracy Abroad*, s. 30-31;

⁶⁵ *Ibid*, s. 30-31.

⁶⁶ William I. Robinson, *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention and Hegemony*, New York, Cambridge University Press, 1996, s. 89-93.

Latin Amerika'nın ötesinde başarılı demokrasi özendirme faaliyetlerinin ilk örneklerinden birisi, 21 yıldır Ferdinand Marcos tarafından yönetilen Filipinler'e yönelik faaliyetlerdi.⁶⁷ 1986 seçimlerini gözlemek üzere resmi bir heyet gönderen ABD, bu heyetin raporu sonucunda Filipinler'in başındaki Marcos'un ABD açısından artık faydalı olamayacağına karar verdi. Filipinler aynı zamanda, bugün de siyasi demokratikleştirmenin en önemli aktörlerinden ve NED'in finanse ettiği dört temel kuruluştan ikisinin, Demokratik Parti bağlantılı NDI (*National Democratic Institute for International Affairs*) ve onun Cumhuriyetçi muadili IRI'nin (başlangıçta *National Republican Institute for International Affairs*, daha sonra *International Republican Institute*) ilk seçim gözlemeleme sınavını verdikleri yer olmuştu.⁶⁸

NDI ve IRI, NED'in öncelikli olarak finanse ettiği kuruluşlar arasındadır. Diğer iki öncelikli kuruluş ise ABD Ticaret Odası'nın bir kuruluşu olan CIPE (*Center for International Private Enterprise*) ile AFL-CIO Amerikan sendikaları federasyonunun (*American Federation of Labor- Congress of Industrial Organizations*) uluslararası alanda faaliyet gösteren şubesi FTUI'dır (*Free Trade Union Institute*). NDI, IRI, CIPE ve FTUI, hedef toplumların hayatını değişik yönden etkileyen farklı alanlarda çalışıyordu. Bunlardan sadece FTUI, NED'den önce kurulmuştu. IRI, NED ve CIPE ise NED'in de kuruluşunun önerildiği Demokrasi Programı'nda önerilmişti.⁶⁹ FTUI emek, CIPE iş, NDI ve IRI ise siyasi parti ve kuruluşlarla ilgili faaliyet gösterirken, NED ve

⁶⁷ Carothers, **Aiding Democracy Abroad**, s. 37.

⁶⁸ Ibid, s. 37-38.

⁶⁹ David Lowe, "Idea to Reality: A Brief History of National Endowment for Democracy", National Endowment for Democracy'nin web-sitesi, <http://www.ned.org/about/nedhistory.html>, erişim tarihi 21 Ekim 2008.

USAID kaynaklarından beslenen çok sayıdaki diğer ABD ve uluslararası menşeli STK'lar ise sivil toplum alanında faaliyet gösteriyordu.⁷⁰

1980 öncesinde yurtdışında demokrasi özendirme programları ABD dış yardımının küçük bir kısmını oluştururken, 1980'lere gelindiğinde bu programlar hem uygulandığı ülke bazında hem de miktar bazında önemli bir artış gösterdi. Böylece Reagan döneminde demokrasiyi özendirme amacı, ABD dış yardımının dört ana önceliğinden birisi haline geldi.⁷¹ Ayrıca daha önceki dönemlerden farklı olarak dış ülkelere yapılan ekonomik yardım tekrar USAID'in ilk kurulduğu dönemde olduğu gibi, ekonomik reforma yönelik olarak verilmeye başlandı. Böylece Nixon döneminde uluslararası kuruluşlara devredilen ekonomik dönüştürme görevi tekrar USAID'in görevleri arasına girdi. Ekonomik yardım programları, alıcı ülkenin liberal dönüşümünü sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmeye başlandı. Daha fazla ülkenin ABD'nin nüfuz alanı olan dünya liberal ekonomik sistemine katılması için zaten bu görevi icra eden İMF'nin yanı sıra Dünya Bankası'nın da daha aktif adımlar atan Alden Winship Clausen yeni başkan olarak atandı.⁷² Böylece Reagan döneminde dünyanın dört bir yanında ekonomik dönüşümü dışarıdan sağlayan kurumlar olarak İMF, Dünya Bankası ve USAID'in öne çıktığını görüyoruz. Bu sisteme değişik bölgelerdeki kalkınma bankalarını da eklemek gerekir. Ayrıca serbest piyasaya yönelik reformların daha büyük bir dönüşümün, toplumsal ve siyasi dönüşümün parçası ve temeli olarak ele alındığını kaydedilmelidir. Dolayısıyla ekonomik reforma yönelik çabalara, bir anlamda

⁷⁰ Robinson, **Promoting Polyarchy**, s. 95.

⁷¹ Carothers, **Aiding Democracy Abroad**, s. 29.

⁷² Michael Pillsbury, **AID and Economic Policy Reforms: Origins and Key Studies**, 1993, <http://dec.usaid.gov>, erişim tarihi 1 Şubat 2006, s. 38-39; "Alden Winship Clausen: 6th President of the World Bank Group, 1981-1986", <http://www.worldbank.org>, erişim tarihi 23 Mayıs 2008.

demokrasi özendirme politikasının parçası ya da onu kolaylaştıran faaliyetler olarak bakılabilir.

Sonuç olarak Reagan döneminde ilan edilen “özgürlük seferinin” özellikle Doğu Avrupa ülkeleri ve Batı Bloğu’ndaki devletlere yönelik ABD politikasının değişmesi açısından önemli olmuştur. Reagan döneminde takip edilen politika sonucunda, 1970’li yıllarda Avrupa’da yapılan AGİK görüşmelerinin ve Helsinki Nihai Senedi’nin üçüncü sepetinin kabul edilmesiyle başlayan süreç desteklenmiş, böylece Komünist ideolojinin erozyona uğradığı ortamda demokrasi ve insan hakları gibi Batılı değerler nominal olarak Sovyetler Birliği’ne de kabul ettirilerek, bunların evrensel değerler haline gelmesi için kapı aralanmıştır. Bu gelişme, 1980’li yılların sonunda Rus halkı başta olmak üzere Sovyet halklarını harekete geçirerek, Sovyetler Birliği’nin dağılışını hızlandırmıştır. Ayrıca, ABD’nin Sovyetler Birliği’ne yönelik siyasi serbestleşme baskısı, Sovyetler Birliği içerisindeki halklar arasında zaten yaklaşık olarak 1970’lerden başlayarak yaşanan milli bilinçlenme sürecine de katkıda bulunmuş, milliyetçiliklerin yükseliş trendini desteklemiştir. Devlet kurumları, geniş STK ağı, uluslararası teşkilatlar ve büyük şirketler tarafından ABD etki alanını genişletmek amacıyla Batı değerlerinin ideolojik bir araç olarak kullanılması, ABD’nin bundan sonraki demokrasi özendirme politikasının ve genel olarak dış politikasının seyrini etkilemiştir. Reagan döneminde insan hakları ve demokrasi söylemi kesin bir şekilde ABD dış politikasının hizmetine sokulmuş ve demokrasi özendirme politikası güvenlik politikasının önemli bir aracı olarak ele alınmıştır.

2.2 “Tarihin Sonu”

Reagan döneminde temelleri atılan modern demokrasi özendirme politikası, Reagan’ın ardından 1989’da iktidara gelen George W.H. Bush döneminde devam ettirildi. 1989’a gelindiğinde, SSCB’nin bariz bir şekilde yıkılmaya gittiği anlaşılmıştı. Bununla bağlantılı olarak ABD’de yaşanan heyecanı en iyi yansıtan çalışmalardan birisi Francis Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” makalesi olmuştur. SSCB’nin girdiği kriz, sadece ABD’ye rakip bir devletin krizi olarak değil, insanlığın gelişimi açısından sosyalist modelin çöküşü olarak yorumlanıyordu. Buna karşılık Batı liberal demokrasisinin insanlık gelişiminin son aşaması olduğu da ilan ediliyordu.⁷³ George H.W. Bush da bu vizyonu, başkanlığı devralırken yaptığı konuşmada, “belki de bütün tarih boyunca ilk defa olarak insanlar hangi sistemde yaşamak gerektiğini keşfetmek zorunda değil. Artık gecelere kadar hangi yönetim şeklinin daha iyi olduğunu tartışmak zorunda değiliz” şeklinde ifade ederek, serbest piyasa, seçimler, özgür ifade ve iradenin insanlığı mutluluğa kavuşturacağını ilan etti.⁷⁴

2.2.1 Çevrelemenin Ardılı Olarak Demokrasi Özendirme Politikası

Sovyetler Birliği çöküşe doğru giderken, eski Sovyet alanına yönelik ABD politikasının da kurgulanmaya başlandığını görüyoruz. 1989-1991 döneminde ABD Sovyetler

⁷³ Francis Fukuyama, “The End of History?”, **The National Interest**, Yaz 1989, s. 3-16.

⁷⁴ George H.W. Bush, “Inaugural Address”, 20 Ocak 1989, Inaugural Address (George H.W. Bush), 1997, Academic Search Complete.

Birliği'nin serbestleşmesini özendirici bir politika izledi. Sovyetler Birliği'nde *perestroyka* adı altında başlatılan ekonomik ve siyasi reformlara fiili destek veren ABD, özellikle hukuk ve ekonomik reform alanında teknik yardım programını başlattı.⁷⁵ Mayıs 1989'da ABD Başkanı George W. H. Bush, “bizim için çevrelemenin ötesinde hareket etme zamanı gelmiştir”⁷⁶ açıklamasından sonra, “çevrelemenin ötesinde demokrasinin bulunduğu dair” bir söylemin benimsendiği söylenebilir. Dönemin Dışışleri Bakanı James Baker Mart 1990'da Başkan Bush'un yeni misyonu demokrasinin güçlendirilmesi ve özendirilmesi şeklinde tanımladığını vurguladı.⁷⁷

Ülkede ABD'nin dünyadaki rolü ile ilgili tartışmalar yapılsa da, işbaşındaki Bush yönetimi, ABD'nin dünyadaki rolü konusunda bir tereddüt içerisinde görünmüyordu. Bush yönetimi, sadece ABD güvenliği açısından değil, dünyanın güvenliği açısından da ABD'nin dünya işlerine müdahil kalması gerektiği konusunda uyarıyordu.⁷⁸ 1991'de ABD Dışışleri Bakanı Lawrens Sydney Eagleburger, “ya biz yeni uluslararası düzeni biçimlendireceğiz ya da hiçbir uluslararası düzen olmayacak” şeklindeki Amerikan resmi bakışını özetledi.⁷⁹ Ayrıca dönemin ABD yetkililerinin

⁷⁵ Robert B. Zoellick, Councelor of the Department, “Soviet Disunion: The American Response”, 28 Şubat 1991, **US Department of State Dispatch**, 4 Mart 1991, s. 144.

⁷⁶ Ibid, s. 144.

⁷⁷ Kegley, Wittkopf, **American Foreign Policy**, s. 68.

⁷⁸ James Baker, “Opportunities to Build a New World Order”, Washington D.C., 6 Şubat 1991, **U.S. Department of State Dispatch**, 11Şubat 1991, s. 85; Lawrens Sydney Eagleburger, “Engagement vs. Withdrawal: U.S. Policy After the Cold War”, Washington D.C., 3 Ekim 1991, **U.S. Department of State Dispatch**, 7 Ekim 1991, s. 737-740.

⁷⁹ Eagleburger, “Engagement vs. Withdrawal”, s. 738.

açıklamalarında dünya güvenliği ve Sovyetler Birliği'nin demokratikleşmesi arasında da doğrudan bir bağ kuruluyordu.⁸⁰

Sovyetler Birliği'ni dönüştürme imkânının ortaya çıktığını düşünen yönetim, bu etapta Sovyetler Birliği içerisindeki halkların özgürlüklerinin, “kendi kaderini tayin etme hakkı” şeklinde değil de, bireysel haklar şeklinde dile getirilmesinden yana bir tutum takındı. ABD yönetimi tarafından hiçbir zaman Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak sayılmayan Baltık devletleri bir tarafa, Bush yönetimi diğer Sovyet cumhuriyetlerinin muhtemel bağımsızlıkları konusuna dikkatli bir şekilde yaklaşmayı tercih etti. Zira bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının ABD tarafından resmi olarak desteklenmesi, demokratikleşme ve ABD ile ilişkileri normalleştirme yoluna giren Sovyetler Birliği'ni yabancılaştırmak anlamına gelecekti.⁸¹ Böylece daha sonra Clinton döneminde “önce Rusya” olarak adlandırılacak yaklaşımın aslında daha Bush döneminde başladığı söylenebilir. O dönemden başlayarak ABD'nin temel kaygısı, Sovyetler Birliği'nin merkezi konumundaki Rusya'nın dönüşümünü sağlamaya yönelikti. (Bu yaklaşım aşağıda ele alınacaktır.)

Moskova'da Sovyet Devlet Başkanı Mihail Gorbaçev ile START anlaşmasını imzalayan ABD Başkanı Bush, 1 Ağustos 1991'de Ukrayna'nın başkenti Kiev'e de uğradı. Kiev'de yaptığı konuşmada Bush, Sovyet cumhuriyetlerinde özgürlük ruhunun yayıldığını belirtti, fakat “özgürlük ve bağımsızlık aynı şeyler değildir” vurgusunu da

⁸⁰ Baker, “Opportunities to Build a New World Order”, s. 82-83; James Baker, “Conflict in the Soviet Union”, Brussels, 21 Ağustos 1991, **U.S. Department of State Dispatch**, 26 Ağustos 1991, s. 631-633; Eagleburger, “Engagement vs. Withdrawal”, s. 737-740.

⁸¹ Bkz. Michael Mandelbaum, “Introduction”, Michael Mandelbaum (der.) **The Rise of Nations in the Soviet Union: American Foreign Policy and the Disintegration of USSR**, New York: Council on Foreign Relations Press, 1991, s.1-14.

yaparak, ABD'nin etnik milliyetçiliği desteklemeyeceğini açıkladı.⁸² Görüldüğü kadarıyla ABD, uzun yıllardır desteklediği Ukrayna halkının özgürlüğü konusunu Sovyetler Birliği çatısı altındaki demokratik haklar şeklinde ele alıyordu. Bir tarafta ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki stratejik denge ile ilgili acil güvenlik meselesi, diğer taraftan Ukrayna ve diğer halkların muhtemel bağımsızlık meselesi vardı. Kafkasya ve Orta Asya halklarının muhtemel bağımsızlıklarının güvenlik açısından yaratabileceği olumsuz etkiler konusunda da endişeler mevcuttu.⁸³

Sovyet alanının dağılması sırasında ortaya çıkabilecek güvenlik krizleri bütün Avrasya kıtasını etkileyebilirdi. Yugoslavya'nın dağılmasının yaratmaya başladığı güvenlik sorunları gözler önündeydi. Sovyetler Birliği ile ilgili olarak da Kafkasya ve Moldova'da benzer sorunlar çıkmıştı. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin mümkün mertebe barışçıl bir şekilde dağılması ABD açısından önemli bir öncelik haline gelmişti. Bu arada, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını engellemeye çalışan bir darbe Ağustos 1991'de başarısızlıkla sonuçlanınca, SSCB'nin parçalanma süreci artık önlenemez hal aldı. Aslında Sovyetler Birliği'nin merkezi olan Yeltsin önderliğindeki Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin darbeye karşı çıkması, geriye dönüşün mümkün olmadığını göstermişti. Olanlar ABD'de "demokratik devrim" olarak adlandırılmıştı. ABD yönetimi açısından inisiyatif kullanma zamanı gelmişti.⁸⁴ Sovyet alanının alacağı

⁸² Shireen T. Hunter, **Central Asia Since Independence**, Westport, Con., Praeger, 1996, s. 158.

⁸³ Bkz. Ronald Gregor Suny, "The Soviet South: Nationalism and the Outside World", Michael Mandelbaum (der.) **The Rise of Nations in the Soviet Union: American Foreign Policy and the Disintegration of USSR**, New York: Council on Foreign Relations Press, 1991 içinde, s. 64-88.

⁸⁴ Dimitri Simes'a göre her ne kadar normal zamanlarda Rusya gibi büyük bir ülkenin iç politikaları üzerinde dış etkinin ancak marjinal önemi olsa da, büyük dönüşüm zamanlarında dış etkinin önemi kritik olabilir. Dimitri K. Simes, "America and the Post-Soviet Republics", **Foreign Affairs**, 1992, C. 71, S. 3, s.74.

şekil, öncelikle Avrupa güvenliğini ve dolayısıyla bütün dünyanın güvenliğini yakından ilgilendiriyordu.

2.2.2 Baker'in Şartları

Ağustos darbe girişiminin başarısızlığından hemen sonra ABD yönetimi Baltık ülkeleriyle resmi diplomatik ilişki kurdu.⁸⁵ ABD Dışişleri Bakanı Baker ise, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin hangi çerçevede ilerlemesi gerektiği konusunda Sovyetler Birliği'nin merkezi yönetimine ve bağımsızlığa doğru ilerleyen federe birimlerin yönetimlerine ABD'nin kurallarını bildirmek için yola çıktı.⁸⁶ 4 Eylül 1991'de Moskova yolundaki Baker, Washington'da yaptığı basın toplantısında, Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle bağlantılı olarak ABD'nin beş şartını açıkladı. Bu şartlara uyan ve liberal demokrasi ile serbest piyasa yolundan ayrılmayan yönetimler Batı tarafından desteklenecek, uymayanlar ise dışlanacaktı. Baker'a göre, Sovyet halklarının kendi kaderini belirleme hakkı, "barışçıl bir şekilde ve Helsinki Nihai Senedi'ndeki ilkelere, demokratik değer ve uygulamalara uygun bir şekilde" icra edilmeliydi. Ayrıca dağılma sürecinde sınır değişikliklerinin kabul edilemez olduğu da ilan edildi. Baker'e göre demokrasi ve hukukun üstünlüğü desteklenmeli, bütün sorunlar demokratik yolla çözülmeliydi. İnsan hakları ve özellikle azınlık hakları korunmalıydı. Uluslararası

⁸⁵ George H.W. Bush, "U.S. to Establish Diplomatic Relations with Baltic States", 2 Eylül 1991, **US Department of State Dispatch**, 2 Eylül 1991, C.2, S. 35, s. 647.

⁸⁶ James Baker, "US Approach to Changes in the Soviet Union", basın toplantısındaki açıklama, 4 Eylül 1991, **US Department of State Dispatch**, 9 Eylül 1991, s. 667; James Baker, "Democracy's Season", AGİK İnsani Boyut Toplantısı'ndaki konuşma, 11 Eylül 1991, **US Department of State Dispatch**, 9 Eylül 1991, s. 679-681.

hukuka, özellikle Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı'na saygı gösterilmeliydi.⁸⁷ Sovyetler Birliği'nde 10-16 Eylül 1991 arasındaki temaslarında bazı cumhuriyetlerin liderleriyle de görüşen Baker, onlardan söz konusu ilkelere bağlılık temin etmelerini istedi.⁸⁸

Sovyetler Birliği dağıldıktan hemen sonra, 25 Aralık 1991'de ABD Başkanı Bush, SSCB'nin dağılışıyla ortaya çıkan ülkelerin ABD tarafından tanındığını açıkladı. Bush, bunlar içerisinde beş ilkenin iletildiği ve söz konusu ilkelere bağlılık sözünü veren altı eski Sovyet ülkesiyle diplomatik ilişkileri kurmaya ve BM üyesi olmayanların üyeliklerini desteklemeye karar verdiğini de açıkladı.⁸⁹ Bunlar Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Ukrayna idi. Böylece diğer ülkeler açısından ilan edilen beş ilkenin kabulüne yönelik özendirici bir politika benimsendi. 11-18 Şubat 1992'de Baker'in eski Sovyet alanına gerçekleştirdiği geziden sonra Gürcistan dışındaki diğer eski Sovyet ülkeleriyle de diplomatik ilişkiler kuruldu.⁹⁰ Bu süre zarfında (karardan sonraki beş hafta içinde) ilk önce diplomatik ilişkilerin kurulmasına karar verilen ülkelerde jet hızıyla büyükelçilikler açıldı. ABD, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da ilk büyükelçilik açan ülke oldu. O dönemde seçilmiş devlet başkanının darbeyle iktidardan uzaklaştırıldığı Gürcistan'ın öncelikle meşru bir hükümete sahip olması gerektiğini belirten ABD yetkilileri, söz konusu hükümetin diğer eski Sovyet ülkelere de iletilen ilkelere bağlı olduğunu

⁸⁷ Baker, "US Approach to Changes in the Soviet Union"; Baker, "Democracy's Season".

⁸⁸ Robert B. Zoellick, "Relations of the United States with the Soviet Union and the Republics", Washington D.C., 2 Ekim 1991, **US Department of State Dispatch**, 7 Ekim 1991, s. 745-746.

⁸⁹ George H.W. Bush, "US Welcomes New Commonwealth of Independent States", 25 Aralık 1991, **US Department of State Dispatch**, 30 Aralık 1991, s. 912.

⁹⁰ Thomas L. Friedman, "Baker Opens Tour of the Caucasus", **The New York Times**, 12 Şubat 1992; John F.W. Rogers, Under Secretary for Management, "New US Embassies in the Former Soviet Union", 25 Şubat 1992, **US Department of State Dispatch**, 9 Mart 1992, s. 192-194.

bildirmesi gerektiğini de ifade ettiler.⁹¹ Ancak kısa sürede, Gürcistan'ın Batı'ya yaklaştırılması için dışlanmasının doğru olmadığı görüşü benimsendi ve 25 Mart 1992'de Gürcistan ile diplomatik ilişkilerin kurulacağı ilan edildi.⁹²

Kısacası, Soğuk Savaş'tan sonra ABD dış politika karar alıcıları tarafından ABD'nin liderliğini sürdürmenin ve özellikle Avrasya'nın daha büyük bir kısmını etki altına almanın en uygun yolu olarak bu alanın ABD önderliğindeki dünya ekonomisine katılması ve bu alanda liberal demokratik değerlerin yayılması görülmüştür.⁹³ Böylece SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu (RF) ile “siyasi ve ekonomik özgürlükleri temel alan demokratik barışın” kurulabileceği iddia edilmiştir.⁹⁴ Demokrasi konusunun, dışarıdaki ve özellikle içerideki kamuoyuna karşı güçlü bir meşruiyet temeli sağladığı da açıktır. Dünyada ABD'nin menfaatlerini savunmak için, küresel güvenlik politikasının bir dayanağı gerekiyordu. Nasıl ki, Soğuk Savaş döneminde dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir güvenlik krizi, iki kutbun rekabet yansıması olarak ele alınıyor ve özgür dünyayı komünizmden kurtarma görev tanımlaması içerisinde yorumlanıyor idiyse, şimdi de bu tip genel geçer bir yaklaşım gerekiyordu. İşte ABD özbenliğinin temeli olan demokratik değerlerin dışarıya yansıtılması ve ABD

⁹¹ Rogers, “New US Embassies in the Former Soviet Union”; Marlen Fitzwater, White House Press Secretary, “Diplomatic Relations with New Independent States- Commonwealth of Independent States”, Washington, DC, 19 Şubat 1992, **US Department of State Dispatch**, 24 Şubat 1992; James Baker, “Remarks by Secretary Baker prior to meeting with Georgian Prime Minister Sigua”, Moskova, 18 Şubat 1992, **US Department of State Dispatch**, 24 Şubat 1992.

⁹² “U.S. Prepared to Open Full Ties with Georgia”, **The New York Times**, 25 Mart 1992.

⁹³ Bkz. mesela Baker, “US Approach to Changes in the Soviet Union”, s. 667.

⁹⁴ James Baker, “From Cold War to Democratic Peace”, 25 Haziran 1992, **US Department of State Dispatch**, 29 Haziran 1992, s. 505-506.

geleneğinde bulunan misyonerlik ruhunun dış politikada ifade edilmesi, ABD'nin yeni dünya politikasının meşruiyet temelini oluşturdu.⁹⁵

2.2.3 Sovyet Döneminde Kazakistan'da Siyasi Serbestleşme

1989 yazında Kazakistan'da gerçekleşen iktidar değişikliği sonucunda, 1986'da halkın protestolarına rağmen Kazakistan'ın başına merkezden atanan Gennadiy Kolbin'in yerine, Başbakan Nursultan Nazarbayev Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreterliği'ne getirildi. Merkezin çıkarlarını temsil eden Kolbin'in yerine Kazakistan SSC Komünist Partisi içerisinde yetişen Nazarbayev'in gelmesiyle Kazakistan, o dönemde Sovyetler Birliği genelinde cereyan eden merkez-bölge çekişmesine aktif olarak katılmaya başladı.

Sovyetler Birliği çöküşe doğru giderken, Kazakistan yönetimi, egemen devletlerden oluşan yenilenmiş bir birliğin yaratılmasını savunarak, orta yol bulduğunu düşünüyordu.⁹⁶ Kazakistan yönetiminin o dönemde cumhuriyetin jeopolitik ve ekonomik durumunun, tam bağımsızlığa imkân vermeyecek durumda olduğunu düşündüğü tahmin edilebilir. Diğer Sovyet Orta Asya cumhuriyetleri gibi,

⁹⁵ Amerikan öz algılaması, Amerikan milliyetçiliği ve demokrasi özendirme politikası arasındaki ilişki konusunda bkz. Henry R. Nau, "America's Identity, Democracy Promotion and National Interests: Beyond Realism, Beyond Idealism", Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 127-148; Lieven, Anatol, "Wolfish Wilsonians: Existential Dilemmas of the Liberal Internationalists", **Orbis**, 2006, C. 50, S.2, s. 250-252.

⁹⁶ Nazarbayev'in o dönemki fikirleri ve yenilenmiş birliğin kurulması için Kazakistan Yüksek Sovyeti'nin SSCB cumhuriyetlerinin Yüksek Sovyetleri'ne yönelik çağrısının metni için bkz. Nursultan Nazarbayev, **Özgürlük ve Demokrasi Yolunda**, (çeviren belirtilmemiştir), İstanbul, Hotama Kültür Yayınları, 1992, s. 236-268.

Kazakistan'ın da açık denizlere çıkışı yoktur. Diğer bölge devletlerinden farklı olarak ise Kazakistan'ı Rusya ile ilişkilerinde daha hassas kılan husus, Kazakistan ve Rusya arasında yaklaşık olarak yedi bin kilometrelik kesintisiz karasal sınırın bulunması, nüfusun büyük bir kısmının (% 37,7) Ruslardan oluşması ve Kazakistan'da yoğun Rus kültürel etkisinin mevcut olmasıydı.⁹⁷ Ayrıca diğer Orta Asya cumhuriyetleri gibi, Kazakistan da ekonomik olarak Sovyetler Birliği'nin merkez bütçesine ve üretim açısından ise komşusu Rusya'ya bağımlıydı. Bu hususlardan yola çıkan Kazakistan yönetimi, en iyi seçeneğin Rusya ile bütünleşmiş bir siyasi alanda bir arada yaşama olduğu kanısındaydı.⁹⁸ Buna karşılık, Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist sistemin krizde bulunduğu bir ortamda, yeni model arayışlarının şart olduğu da görülüyordu. Bu model ne olursa olsun, eski merkezileşmiş ekonomik yapının yürümeyeceği, birlik cumhuriyetlerinin ekonomik egemenliğe sahip olması gerektiği ve liberal ekonomik reformların yapılması gerektiği fikri Kazakistan'da da pekişmişti.⁹⁹

Açıklık politikasının en az uygulamaya yansıdığı bölge, Sovyet idaresindeki Orta Asya bölgesiydi. Aralık 1986'da Kazakistan Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri Dinmuhammed Konayev'in (Kunayev) görevden alınıp yerine Kazakistan dışından bir yöneticinin atanmasından sonra patlak veren kitlese hareketlerin bastırılmasının

⁹⁷ 1988-1989 yıllarında Kazakistan'da yapılan bir etnografik araştırmaya göre Kazakların yaklaşık % 40'ı yeteri derecede Kazakçayı bilmiyor ve şehirli Kazakların yaklaşık ¾'ü gündelik hayatta Kazakçayı kullanmıyordu. Yayınlanmamış bir çalışmaya atıf için bkz. Bhavna Dave, **Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power**, Londra, New York, Routledge, 2007, s. 52.

⁹⁸ Henry Hale, Kazakistan'ın bu tutumunu "birlikçi milliyetçilik" olarak tanımlayarak, Kazakistan'da milliyetçiliğin güçlü olmasına rağmen, Rusya ile entegrasyon fikrine yatkın olmasını ekonomik çıkarlara bağlıyordu. Henry E. Hale, "Cause Without a Rebel: Kazakhstan's Unionist Nationalism and Theories of Secessionism and Post-Secession Foreign Policy", 2005,

<http://faculty.washington.edu/hechter/HalePaper.pdf>, erişim tarihi 18 Ağustos 2008.

⁹⁹ Bkz. Nursultan Nazarbayev, **Yüzyılların Kavşağında**, Banu Muhayeva (çev.), Ankara, Bilig Yayınları, 1997; Nazarbayev, **Özgürlük ve Demokrasi Yolunda**, s. 233-235.

ardından Kazakistan siyasi ve toplumsal hayatında yönetimin kontrolü artırılmıştı.¹⁰⁰ Cumhuriyette estirilen baskı rüzgârı, milliyetçiliği ve genel anlamda toplumsal kıpırdanmaları sindirmeye yönelikti. Merkezde Sovyet ve Rus tarihiyle ilgili tarihi mitler yıkılmaya başladığı sıralarda, Kazakistan’da Sovyet tarih tezi izlenmeye devam ediyordu.¹⁰¹ Ancak zaman içerisinde yeni politikanın etkileri Kazakistan’da da görülmeye başlandı.

Kazakistan’da ilk sivil toplum kuruluşları (STK’lar) 1987’de çoğunlukla çevre koruma alanında örgütlenmeye başladı.¹⁰² Sovyetler Birliği çapında en büyük çevre felaketlerinden ikisi (Aral gölünün kuruması ve nükleer denemelerin etkisi) Kazakistan’da yaşıyordu. STK’ların öncelikle çevre alanında boy göstermeye başlamasının diğer bir sebebi de, diğer alanların iktidar tarafından kapalı tutulmasıydı.¹⁰³ Ancak sivil toplum hareketlerinin esas olarak geliştiği dönem, 1989 sonrasıdır. O yıl Kazakistan çevreci hareketlerinin en ünlüsü, Nevada-Semipalatinsk hareketi kuruldu. Hareket, Sovyetler Birliği’nin temel nükleer deneme alanı olan

¹⁰⁰ Jeltoksan (Aralık) olayları adını alan gösteriler ve *Freedom House* insan hakları kuruluşunun girişimleri konusunda bkz. C. Kazakbalası (der.), **7-18 Aralık 1986: Kazakistan Olayları**, İstanbul, Büyük Türkeli Yayınları, 1988. Söz konusu olayların ardından, 17 Temmuz 1987’de geleneksel Esir Halklar Haftasının açılışını yapan Ronald Reagan’ın Sovyetler Birliği’nde özgürlük için mücadele eden halklar arasında Kazakistan halkını da saydı. Ronald Reagan, “Proclamation 5680-Captive Nations Week -1987”, 17 Temmuz 1987, <http://www.reagan.utexas.edu>, erişim tarihi 17 Şubat 2007.

¹⁰¹ Julduzbek Abılhojin ve Kamal Burhanov, “Pod Znamenem Kommunističeskoy İdeyi”, Julduzbek Abılhojin ve diğerleri (der.), **Strana v Tsentre Yevraziyi: Süjeti po İstoriyi Kazahstana**, Almatı, Kazak Universiteti, 1998, s. 266-267.

¹⁰² Mesela 1987’de Almatı’da kurulan Çevre İnisiyatifi (*Ekologiçeskaya İnitsiativa*) ve 1988’de kurulan Yeşil Cephe (*Zelyony Front*) çatı örgütü. Vladimir Babak, “The Formation of Political Parties and Movements in Central Asia”, Yaacov Ro’i (der.), **Democracy and Pluralism in Muslim Eurasia**, Londra, New York, Frank Cass, 2004, s. 145-146.

¹⁰³ Abılhojin ve Burhanov, “Pod Znamenem Kommunističeskoy İdeyi”, s. 267-268; Ertisbayev, **Kazahstan i Nazarbayev**, s. 202-203.

Semipalatinsk alanının kapatılması için kampanyalar düzenliyordu.¹⁰⁴ Nevada-Semipalatinsk bu dönemde Kazakistan ve merkez arasındaki pazarlık sürecinde Kazakistan SSC tarafından kullanılan bir aktör olarak öne çıktı.

Hareket çerçevesinde yapılan uluslararası işbirliği, Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin dışarıya açılma imkânına kavuştuğunu da gösteriyordu. 21 Mayıs 1990'da Nükleer Savaşını Engellemek İçin Uluslararası Doktorlar Hareketi'nin (IPPNW-*International Physicians for the Prevention of Nuclear War*) temsilcileri Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze ile bir araya geldi ve nükleer denemeler konusundaki Sovyet moratoryumunu yenilemeye davet etti. Şevardnadze, eğer toplumsal tepki kendisini gösterirse o zaman denemelerin duracağını belirtti. Bu yaklaşım aslında Sovyetler Birliği'ndeki zihin değişikliğini gösteriyordu. Nitekim Semipalatinsk alanında sürekli olarak protestolarla karşılaşan Sovyetler Birliği, Arktik Çember'in yanındaki Novaya Zemlya alanında deneme yapmaya karar verdi.¹⁰⁵ Ancak Nevada hareketi baştan beri sadece Kazakistan'daki nükleer denemelerin değil, Sovyetler Birliği'ndeki, hatta bütün dünyadaki nükleer denemelerin tamamen durdurulması için mücadele ediyordu.¹⁰⁶ 1990'da IPPNW ve Nevada-Semipalatinsk hareketi Nükleer Denemelerin Yasaklanması İçin Uluslararası Vatandaşlar Kongresi'ni (*International Citizens Congress for a Nuclear Test Ban*) organize ettiler. IPPNW'ye göre bu konferans alanın kapanmasına sebep olan anahtar organizasyondur.¹⁰⁷ Bu uluslararası konferans, Nazarbayev'in ifadesine göre, kendisinin Kazakistan Devlet

¹⁰⁴ Matthew Evangelista, **Unarmed Forces: The Transnational Movement to End the Cold War**, Ithaca, Cornell University Press, 1999, s. 356.

¹⁰⁵ Ibid, s. 356.

¹⁰⁶ Ibid, s. 356.

¹⁰⁷ IPPNW'nin web-sitesi, <http://www.ippnw.org/>, erişim tarihi 12 Mayıs 2008.

Başkanı seçilmesinden sonra uygulamaya koyduğu ilk büyük siyasi faaliyeti oldu.¹⁰⁸ Zaten baştan beri Nevada-Semipalatinsk hareketi Kazakistan yönetiminin geniş desteğini almıştı. Hatta hareketin başarısının arkasında büyük ölçüde bu desteğin bulunduğu da söylenebilir.¹⁰⁹ Görüldüğü gibi, Kazakistan yönetimi hızlı bir şekilde yeni şartlarda sivil toplum örgütlenmesinin cumhuriyetin yararına ve egemenlik taleplerinin desteklenmesi amacıyla nasıl kullanılabileceğini kavramıştı.

Toplumsal hareketlenme yayılırken, siyasi amaçlı bazı hareketlerin de kurulmaya başladığını görüyoruz. Özellikle milliyetçi talepleri dile getirmeye başlayan teşkilatlar ortaya çıktı. Bunlardan *Azat*, *Jeltoksan*, *Alaş* gibi teşkilatlar, Kazakistan'ın bağımsızlığını savunuyorlardı.¹¹⁰ Bütün SSCB çapında halkın siyasi taleplerinin arttığı bir ortamda ideolojik çöküş yaşayan rejim, genel seçimler yoluyla kendi meşruiyetini yenilemek ihtiyacını hissetmiştir. Böylece 26 Mart 1989'da SSCB'de ilk defa olarak demokratik sayılabilecek halk vekilleri seçimleri yapıldı.¹¹¹ Seçimlerin ardından halk, 25 Mayıs 1989'da televizyonda canlı yayında hayretler içerisinde ilk SSCB Halk Vekilleri Kurultayı'nın oturumunu izlemeye başladı.¹¹² Buna paralel olarak zaten ülkeyi saran *glasnost* ve *perestroyka* ile bir taraftan ifade özgürlüğü normlarının uygulanması

¹⁰⁸ Nursultan Nazarbayev, *Beybitşilik Kindigi*, Almatı, Elorda, 2001, s. 82.

¹⁰⁹ Cynthia Werner, Kathleen Purver-Roberts, "After the Cold War: International Politics, Domestic Policy and the Nuclear Legacy in Kazakhstan", *Central Asian Survey*, 2006, C.25, S.4, s. 466.

¹¹⁰ Ertisbayev, *Kazahstan i Nazarbayev*, s. 213-214.

¹¹¹ Seçimlerde Sovyet yürütme organlarına mensup olan birçok *nomenklatura* temsilcisi seçilmezken, *nomenklatura* geçmişine sahip olmayan birçok kişi halk vekili olarak seçildi. Olga Kriştanovskaya, Yuriy Hutoryanskiy, "Elita i Vozrast: Put' Naverh", *Sotsiologičeskiye İssledovaniya*, 2002, S.4, s. 51-52.

¹¹² O dönemde yapılan kamuoyu araştırmalarına göre değişik bölgelerde ilk kurultayın izlenme oranı % 70-90 civarında değişiyordu. Vera Nikitina, "Vremya Nadejd ili Bremya İllüziy?", *Monitoring Obşestvennogo Mneniya*, Mayıs-Haziran 1999, S. 3 (41), s. 63.

diğer taraftan serbest girişimcilik vasıtasıyla, ülke hızlı bir şekilde liberal demokrasi unsurlarını yaşamaya başlamıştı.¹¹³

Rejimin kendini yenileme ihtiyacından doğan Sovyetler Birliği'ndeki siyasi serbestleşme, cumhuriyetler bazında da etkili oluyordu. Merkezin ardından cumhuriyetlerde de halk vekilleri seçimleri başlamıştı. Ayrışma sürecinde merkezi sistemin kendisi de, sistemin ayrışan parçaları da, yeni sistem oturtma çalışmasına girmişti. Bu süreçte Sovyet mevzuatında yapılan değişiklikler Kazakistan'da da yasal değişikliklerin yapılmasına yol açıyordu. Bu çerçevede Eylül 1989'da Kazakistan seçim sisteminde yapılan değişiklikler sonucunda Kazakistan halk vekillerinin ¼'ünün toplumsal teşkilatlardan (kanuni olarak tescillenmiş Komünist Partisi, Komünist Gençler Birliği -*Komsomol*, sendikalar ve diğer teşkilatlar) seçilmesi karara bağlandı.¹¹⁴ SSCB Halk Vekilleri Kongresi'nde Sovyet Anayasası'nın 6. maddesi, yani "Sovyet toplumunun yönetici ve yönlendirici gücü, Sovyet siyasi sisteminin, devlet ve toplumsal teşkilatlarının merkezi, Sovyetler Birliği Komünist Partisidir" şeklindeki madde iptal edildi. ABD'deki devlet yapısından esinlenerek Sovyetler Birliği Devlet Başkanı makamı kuruldu.¹¹⁵ Bu gelişmenin etkisiyle Nisan 1990'dan başlayarak Kazakistan'da da devlet yapısının reforme edilmesiyle ilgili bir dizi karar alındı. Bu kararlar

¹¹³ Sivil toplum ve siyasi örgütlenme alanındaki yenilikler, medyadaki gelişmeler ve özellikle siyasi reformun ekonomik reformlara önceliği konusunda sırasıyla bkz. Nikolai Petro, "Put' k Mnogopartiynosti i Zakonnost'", **Obşestvenniye Nauki i Sovremennost'**, 1992, S.3, s. 170-177; Mihail Fedotov, "Zakon SSSR o Peçati Kak Yuridiçeskoye Çudo", **NLO: Nezavisimiy Filologičeskiy Jurnal**, 2007, S. 83, <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/83/fe32.html>, erişim tarihi 27 Ekim 2008; Zbiegniew Brzezinski, **Büyük Çöküş**, Gül Keskil, Gülsev Pakkan (çev.), Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 1997, s. 69-77.

¹¹⁴ Erlan Arın ve diğerleri, "Reformirovaniye Strukturi Vısshih Organov Gosudarstvennoy Vlasti v Kontekste Modernizatsiyi Političeskoy Sistemı Kazahstana (1985-1998)", **Yevraziyskoe Soobşestvo**, 1998, C.24, S.4, s.8-18.

¹¹⁵ Ibid, s. 8-13.

sonucunda Kazakistan Komünist Partisi'nin siyasetteki baskın rolü iptal edildi, kuvvetler ayrılığının temelleri atıldı ve devlet başkanlığı makamı oluşturuldu.¹¹⁶ 24 Mart 1990'da Kazakistan Yüksek Sovyeti, Nursultan Nazarbayev'i devlet başkanı seçti.¹¹⁷ 25 Ekim 1990'da, Sovyet cumhuriyetleri içerisinde en geç egemenlik deklarasyonunu kabul eden Kazakistan, amacını "hümanist demokratik hukuk devleti" kurmak olarak ilan etti.¹¹⁸

SSCB'de kontrollü yapılması düşünülen yukarıdan serbestleşme kısa süre içerisinde kontrolden çıktı ve alttan yükselen bir serbestleşme hareketine dönüştü. "Halkın yönetimi" şeklinde özetlenebilecek demokrasi kavramı, Sovyet insanına yakın gelen bir kavramdı. Fakat Sovyet ideolojisinin zayıflaması ve sonunda yıkılması, aynı zamanda bu ideoloji tarafından popülerize edilen "halk demokrasisinin" geçerliliğini de sorgulanır hale getirmişti. Buna karşılık Batı demokrasisi, ekonomik ve siyasi başarısını kanıtlamıştı. "Yumuşak güç" şeklinde tabir edilen ABD ve genel olarak Batı dünyasının ekonomik ve siyasi sisteminin ve kültürünün çekiciliği, Sovyetler Birliği'ni etkisi altına almıştı.¹¹⁹ Yine de, Kazakistan ve genel olarak Orta Asya bölgesinde liberal demokrasinin "yumuşak etkisinin" aslında Moskova'da cereyan eden demokratikleşmenin etkisi altında yayıldığı burada ifade edilmelidir. Yeni tip devlet kurumlarının oluşması dâhil, serbestleşme alanında atılan bütün adımlarda bunu görmek

¹¹⁶ Ibid, s. 11-21.

¹¹⁷ Nazarbayev, **Özgürlük ve Demokrasi Yolunda**, s. 219.

¹¹⁸ "Deklaratsiya o Gosudarstvennom Suverenitete Kazahskoy Sovetskoy Sotsialistiçeksoy Respubliki", Sergey G. Şeretov, **Noveşşaya İstoriya Kazahstana (1989-2002gg.)**, Almatı, Yurist, 2003 içinde, s. 125.

¹¹⁹ Kazakistan'ın deneyimli siyasetçilerinden, eski dışişleri bakanı ve başbakan Kasım-Jomart Tokayev, ABD tüketim kültürünün Sovyetler Birliği halkını etki altına alışı çarpıcı sözlerle anlatır. Tokayev, tüketim kültürü etkisini ideolojik mücadelenin önemli bir parçası olarak sayıyor ve bu mücadele yönteminin George W. Bush yönetimi tarafından demokrasi özendirme politikası çerçevesinde tekrar kullanıma sokulduğunu belirtiyor. Kasım-Jomart Tokayev, **Galibiyet: Diplomasi Öyküleri**, Ankara, Kurmay Kitap Yayın Dağıtım, 2005, s. 322.

mümkündü. Dolayısıyla sadece direkt Batı etkisinin değil, dolaylı bir etkinin de bulunduğu kaydedilmelidir.

2.2.4 “Reformcu” Kazakistan

1990’a gelindiğinde ABD, Sovyetler Birliği’nin dağılma ihtimalinin gün geçtikçe güçlendiğinin farkındaydı. Yine de bu dönemde Orta Asya cumhuriyetleri ve ABD arasında kurulan ilişkilerde Sovyetler Birliği’ni ürkütmemek ve yabancılaştırmamak için çaba sarf ediliyordu. Daha o dönemde Orta Asya cumhuriyetlerinin Batı’ya yaklaştırılması konusunda Türkiye’nin özel bir rol üstlenebileceği fikri uygulamaya sokulmuştu. Böylece 1989’da Turgut Özal’ın Kazakistan ve Azerbaycan ziyareti gerçekleşti. ABD’ye göre Özal’ın bir taraftan Sovyetler Birliği’nin merkezi yönetimi, diğer taraftan Orta Asya cumhuriyetleriyle kurduğu ilişkiler, tam da Sovyetler Birliği’ni yabancılaştırmadan çevresini dönüştürmek amacına uyuyordu.¹²⁰ Kazakistan SSC ve ABD arasında o dönemde kurulan doğrudan bağlantılar içerisinde özellikle Temmuz 1990’da Nazarbayev’in ABD ziyaretini kaydetmek gerekmektedir. Her ne kadar Baltık devletlerinin devlet başkanlarından farklı olarak Nazarbayev, ABD başkanıyla bir araya gelmediyse¹²¹ de, Nazarbayev’in ziyaretinin 3 hafta sürmesi ve bu süre zarfında

¹²⁰ Bayram Sinkaya, “Turkey-Iran Geopolitical Competition Over Central Asia and the Caucasus: 1989-2001”, *Avrasya Etüdüleri*, 2005, C. 12, S. 27-28, s. 77-96.

¹²¹ Nazarbayev, *Yüzyılların Kavşağında*, s. 250.

özellikle ekonomik reformlar konusunda ayrıntılı olarak bilgilendirilmesi önemli bir gelişmeydi.¹²²

Bu arada Ağustos 1991’de Sovyetler Birliği’ni eski haliyle koruma çabası çerçevesinde Moskova’da yapılan başarısız darbe girişiminin ardından, Sovyetler Birliği’ni devam ettireceği düşünülen yeni Birlik Anlaşması planları suya düştü. Sovyetler Birliği’nin dağılma ihtimali giderek artıyordu. Bu ihtimali göz önünde bulundurmada olan ABD yönetimi, oluşacak yeni devletlerle diplomatik ilişkilerin kurulması ve Batı’nın desteğinin gösterilmesi için yukarıda anlatılan beş ön şartı belirledi. 16 Eylül 1991’de Kazakistan’ı ziyaret eden Baker, Batı’nın desteğini, söz konusu beş şartın yerine getirilmesi ve nükleer silahlarla ilgili meselenin çözümüne bağladı.¹²³ Ulaştırılan mesajın Kazakistan’da algılanış şekline bakarsak; mesajın birinci muhatabı Nazarbayev’e göre Baker, Sovyetler Birliği’nin dağılması halinde yeni ülkelere ABD’nin desteğinin gösterilebilmesi için, bu ülkelerde istikrar garantisinin bulunması gerektiğini belirtti. Nazarbayev’in anılarına göre Baker, durumu kontrol altında tutan ve serbest piyasa ekonomisine geçişte somut ekonomik reformları uygulayan güçlü yönetimlerle çalışmak istediklerini ifade etmişti.¹²⁴ Baker başka şartlardan söz etse de, Nazarbayev’in aldığı mesaj bu yöndeydi. Baker’in Kazakistan’a ulaştırdığı mesaj değerlendirilirse, bunun başlıca iki amacının bulunduğu bahsedilebilir. Birincisi doğrudan güvenlikle ilgili olup, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkabilecek otorite boşluğu ve dolayısıyla bölge ve dünya

¹²² Nursultan Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, S. Arıkan, F.Arıkan (çev.), Ankara, Kazakistan Büyükelçiliği, TİKA, 2007, s. 108.

¹²³ Thomas L. Friedman, “Soviet Disarray: Yeltsin Rebuffed by Asian Republic on Nuclear Arms”, **The New York Times**, 18 Aralık 1991.

¹²⁴ Nazarbayev, **Yüzyılların Kavşağında**, s. 59-60.

güvenliğinin tehlikeye girmemesi ile ilgiliydi. İkincisi ise, ABD'nin buradaki etkisini de sağlayacak olan liberal alanın bu bölgeye doğru genişlemesinin temin edilmesi ile ilgiliydi.

Aralık 1991'de Sovyetler Birliği resmen dağılınca ABD, Orta Asya bölgesinde Baker'in bildirdiği beş önşarta bağlılığı temin etmek amacıyla ilk olarak demokratikleşme yanlısı görülen Kazakistan ve Kırgızistan'la diplomatik ilişki kurdu.¹²⁵ Fakat birkaç ay gibi kısa bir süre içerisinde bölgede İran'ın etkisinin artabileceği kaygısıyla ABD, Batı'daki tabirle "reform yanlısı" olmayan diğer Orta Asya hükümetleriyle de diplomatik ilişkiler kurmak durumunda kaldı.¹²⁶

Buna ek olarak, özellikle siyasi alandaki reform konusunda bölge ülkelerinde birçok pürüzün baş göstermesi, demokratikleşme işinin Doğu Avrupa'daki kadar kolay olmayacağını gösterdi. Doğu Avrupa ile ilgili olarak demokratik geçişin sağlanmasında Batı Avrupa'nın etkisinin temel olduğu varsayılıyordu. Bush yönetimi, uyguladığı politika ile dış aktörlerin "yumuşak gücünü" arttırma yoluna gitmişti. Doğu Avrupa'da liberal demokrasiden yana kesin bir tavır koyan ABD yönetimi, liberal modele uyulmaması durumunda söz konusu ülkelerin Batı liberal ekonomik kurumlarından mahrum kalacaklarını göstermişti.¹²⁷

¹²⁵ Friedman, "Soviet Disarray".

¹²⁶ Jim Nichol, **Central Asia's New States: Political Developments and Implications for US Interests**, Congressional Research Service Issue Brief, 19 Aralık 1996. <http://www.fas.org/man/crs/93-108.htm>, erişim tarihi 12 Mart 2008.

¹²⁷ Smith, **America's Mission**, s. 95.

2.2.5 Demokratik Geçište Rusya'ya Biçilen Rol

1990'ların başında ABD'nin eski Sovyet alanına yönelik resmi politikası çoğu zaman Rusya merkeziliği dolayısıyla eleştirilmiştir. Zaman zaman "önce Rusya" ("*Russia first*") şeklinde ifade edilen ve daha çok ABD Başkanı Bill Clinton'un ilk döneminde (1993-1996) uygulandığı varsayılan bu politika, eski Sovyet alanında ABD açısından Rusya'nın öncelikli olduğu görüşüne dayanıyordu. ABD yönetiminin bu tutumu, BDT alanının Rusya'nın doğal etki alanı olarak kabul edildiği eleştirilere yol açıyordu. Hunter'e göre bu tutum özellikle Orta Asya ile ilgili olarak baskındı. Bu yoruma göre söz konusu tutumun sebebi, Avrasya'da dengeler Rusya veya Çin'in yayılması sonucunda değişmediği sürece, ABD'nin Orta Asya'da Rusya'yı dışlamasını gerektirecek çıkarlara sahip olmadığı şeklindeki algılamaydı. Ayrıca bölge güvenliğinin sağlanması ve radikal İslamcılığın engellenmesi açısından Rusya'nın istikrarlaştırıcı etkide bulunacağı düşünülüyordu.¹²⁸

Buna ek olarak, Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının kalıcılığı konusunda temkinli değerlendirmeler ağırlıktaydı.¹²⁹ Özellikle Kazakistan'ın karşılaşacağı siyasi, ekonomik ve güvenlik problemlerinden dolayı, tekrar Rusya ile bütünleşmeye yönelebileceği düşünülüyordu. Kazakistan'ın demografik yapısının (bağımsızlık kazandığı zaman Kazakların oranı yaklaşık % 40,

¹²⁸ Hunter, **Central Asia Since Independence**, s. 16, 158-159.

¹²⁹ Lena Jonson ve Roy Allison, "Central Asian Security: Internal and External Dynamics", Roy Allison ve Lena Jonson (der.), **Central Asian Security: The New International Context**, Londra, Royal Institute of International Affairs, 2001 içinde, s. 2.

Ruslarınki ise % 37,7 idi) da Rusya'ya bağımlı bir politikaya sebep olduğu düşünülüyordu. Kazakistan, ekonomik olarak da Rus ekonomisiyle tamamen bütünleşmiş bir ekonomiye sahipti. Bütün bunlardan yola çıkan Olcott'a göre baştan beri Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesinin şartı Rusya'nın hoşgörüsüydü. Sovyet döneminde Sovyetoloji araştırmaları çerçevesinde Kazaklar konusunda kapsamlı bir araştırma yaptığından dolayı ABD'de Kazakistan konusunda otorite olarak kabul edilen bu yazara göre¹³⁰ 1990'ların başında Kazakistan'ın önemli Rus çıkarlarına aykırı bir dış politika yürütmesi mümkün değildi.¹³¹

1990'ların ilk yıllarında Orta Asya cumhuriyetlerinin Batılılaşması açısından Rusya'nın öncelikli rol oynadığı ve oynamaya devam edeceği kabul edilmişti.¹³² Clinton'un birinci döneminde de bu görüş bir müddet devam ettirildi. 1994'de Clinton, eski Sovyet alanında güvenliğin sağlanması açısından Rusya ve diğer eski Sovyet ülkelerindeki siyasi ve ekonomik reformların desteklenmesi gerektiği görüşünü ifade ediyordu.¹³³ Ayrıca "demokrasi ve piyasa reformları açısından Rusya anahtar ülkedir" görüşü, aslında ABD'nin bu yöndeki politikasının değişmeye başladığı 1994'de bile Clinton tarafından ifade ediliyordu.¹³⁴ Diğer taraftan, Rusya'nın demokratikleşmesi

¹³⁰ Bkz. Martha Brill Olcott, **The Kazakhs**, 2. baskı, Stanford, California, Hoover Institution Press, 1995.

¹³¹ Martha Brill Olcott, **Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy, and Regional Security**, Washington D.C., U.S. Institute for Peace Press, 1996, s. 59, 64-65.

¹³² Eski Sovyet alanının demokratikleşmesi açısından Rusya'nın önemi konusunda bkz. Simes, "America and the Post-Soviet Republics".

¹³³ William J. Clinton, "Address before Joint Session of Congress on the State of the Union", 25 Ocak 1994, <http://www.presidency.ucsb.edu>, erişim tarihi 23 Mayıs 2008.

¹³⁴ Stephen Blank, "Energy, Economics and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals", **Central Asian Survey**, 1995, C.14, S.3, s. 397.

açısından da komşu ülkelerde liberal reformların desteklenmesi önemliydi.¹³⁵ Dolayısıyla bir tür etkileşimin yaratılmasının planlandığı söylenebilir. Yani bir taraftan Rusya eski Sovyet alanının Batılılaşması açısından anahtar ülke konumundaydı, diğer taraftan ise, eski Sovyet alanındaki Batılılaşmanın ana hedefi de Rusya'nın kendisiydi. ABD'de Batılılaşan bir Rusya'nın Orta Asya'da Batı'ya ters düşen çıkarlara sahip olmayacağı varsayılıyordu. Tabii burada Batılılaşmaktan, demokratikleşmekten ve liberalleşmekten kastedilen, bu ülkelerin sadece demokratik sistemi kabul etmeleri değildi. Özellikle Rusya ile ilgili olarak bu kelimelerin özel anlamı, emperyal arzularından ve Batı'nın çıkarlarına ters politikalarından vazgeçmesiydi.

Başlangıçta Rusya'nın gerçekten de etrafındaki devletlerde ekonomik ve siyasi reformları tetikleyici bir rol oynamaya hazır olduğu, çevre ülkelerine nazaran sahip olduğu gücü sayesinde böyle bir rol icra ettiği söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin son zamanlarında bir merkez olarak Rusya, çevresindeki değişiklikleri tetiklerken, bu konumunu Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da sürdürdü. Özellikle ekonomik reformlar konusunda Rusya'nın girişmiş olduğu “şok terapinin” etkisi muazzamdı. Fiyatların birden serbestleştirilmesi en tutucu politika izleyen eski Sovyet ülkelerini bile derinden etkilemiş ve fiyat serbestleşmesini başlatmalarına sebep oldu. Batı'da Rusya'nın bu etkisi olumlu olarak değerlendirilirken, uygulamada Rusya'ya komşu ülkelerin kendi iradeleriyle karar vermedikleri ve kontrol edemedikleri bir durumla karşı karşıya kalmalarına sebep oldu. Zira Rusya, reformu ihraç etmekle birlikte ekonomik krizi de ihraç ediyordu.

¹³⁵ Ibid, s. 397.

Orta Asya'ya bakarsak, burada Rusya ile karasal sınıra, hem de dünyadaki en uzun kesintisiz karasal sınıra (6846 km)¹³⁶ sahip olan tek devlet Kazakistan'dı. Kazakistan'ın Rusya'ya bu coğrafi ve aynı zamanda ekonomik bağımlılığı nedeniyle, Rusya'daki “şok terapi” uygulaması Kazakistan'daki ekonomik reformun seyrini de önemli ölçüde etkiledi. Buna ek olarak, İMF tarafından Kazakistan'a ısrarla önerilen milli para birimine geçiş ve dolayısıyla Rusya'nın hâkim olduğu “ruble bölgesinden” çıkış bile, Kazakistan'ın değil, Rusya'nın inisiyatifiyle başlatıldı. Dolayısıyla eski emperyal alanının parçalanması bile, 1990'ların başında, Rusya'nın inisiyatifiyle ilerleyen bir süreçti.¹³⁷ Böylece 1990'ların başında Batı tarafından kendisine yüklenen rolü Rusya kendi isteğiyle ve kendi çıkarına olduğu düşüncesiyle icra etti.

1993'de Rusya'da yaşanan siyasi ve ekonomik reform sonuçlarının “yakın çevresinde” doğurduğu etkiler liberal demokrasi hedefi açısından olumlu olmaktan ziyade, olumsuz olmaya başladı. Sadece Rusya Federasyonu'ndaki reformların değil, daha Sovyetler Birliği döneminde merkezde gerçekleşen reformların siyasi sonuçları, Rusya etrafındaki devletlerin gelişim stratejileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmalıdır.

¹³⁶ CIA, **The World Factbook**, “Kazakhstan”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, erişim tarihi 18 Mayıs 2008.

¹³⁷ Dönemin Rusya yöneticileri, etrafındaki etkin olmayan ekonomilerin yükü olmadan Rusya'nın geçiş sürecinin zorluklarını daha kolay atlatacağı kanısındaydı. Bkz. mesela Irina Zviagelskaya, **The Russian Policy Debate on Central Asia**, Londra, Royal Institute of International Affairs, 1995.

2.3 ABD ve Kazakistan Arasında “Demokratik Ortaklığın” Kurulması

ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) Milli İstihbarat Konseyi'nin (*National Intelligence Council*) eski başkan yardımcısı olan Graham E. Fuller, 1992'de ABD Savunma Bakanlığı için hazırladığı raporda 1990'ların başında Orta Asya'daki ABD milli menfaatlerini tanımlarken, bunların oldukça sınırlı ve özellikleri itibariyle de “negatif” olduğunu vurguluyordu.¹³⁸ Bunlar, Rusya'nın muhtemel yayılmasından, bölgede barış ve istikrarın bozulmasından ve nükleer yayılmadan kaçınılmasıydı. Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının bölgedeki bütün güçler için büyük öneme sahip olduğunu belirten Fuller, buradaki güvenlik ve istikrar durumunun korunmasına vurgu yaptı. Söz konusu istikrarın korunması açısından Fuller, ABD'nin Orta Asya'da nüfuzunu tesis etmek için kaçırılmaması gereken bir fırsatın ortada olduğunu düşünüyordu. Yakın ilişkilerin kurulması için ABD'nin diğer ülkelerle ilişkilerinde olduğu gibi, demokrasi ve insan hakları konusunun öne çıkarılması gerektiğini, ancak başka güçlerin, mesela Rusya ve Çin'in ABD'nin bu çabalarını dengeleyebileceğini belirtmişti.¹³⁹ 1994'de Orta Asya'daki ABD menfaatlerini tekrar değerlendiren Fuller, bölgedeki “pozitif” milli menfaatleri “insan hakları, demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve daha temiz küresel çevrenin desteklenmesi”, diğerini ise hammadde konusu başta olmak üzere bölgenin ekonomik gelişmesinde ABD'nin yerini almasının sağlanması olarak tanımladı.¹⁴⁰

¹³⁸ Graham E. Fuller, **Central Asia: The New Geopolitics**, Santa Monica, RAND, 1992, s. 77-78.

¹³⁹ Ibid, s. 77-81.

¹⁴⁰ Graham E. Fuller, “Central Asia and American National Interests”, Hafeez Malik (der.), **Central Asia: Its Strategic Importance and Future Prospects**, New York, St. Martin's Press, 1994, s. 130.

Orta Asya'daki ABD jeopolitik çıkarlarının belirgin olmadığı ortamda¹⁴¹ ABD'nin genel küresel ajandasındaki demokratikleşme ve ekonomik liberalleşme ön plana çıkarıldı. Bunlardan esas vurgunun siyasi dönüşümün tetikleyicisi olarak ekonomik dönüşüme yapıldığı söylenebilir. Fuller'in de vurguladığı gibi, o dönemde ABD'nin Orta Asya'daki güvenlik çıkarları sınırlıydı. Bu durum, uzun vadeli güvenlik ve ekonomik çıkarların sağlanmasına yönelik politikanın, yani bu ülkelerin ekonomik ve siyasi serbestleşme yoluyla Batı ile bütünleşmelerine yönelik politikanın öne çıkmasına yardımcı oldu.

2.3.1 Kazakistan'ın ABD İle Yakın İşbirliği Kurma Çabası

Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Kazakistan, “çok yönlü dış politika” izlemeye çalıştı.¹⁴² Farklı güçler arasında denge politikası izlemek şeklinde gelişen bu yaklaşımda ABD'ye önemli bir yer ayrılmıştı. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde temkinli politika izleyen Kazakistan SSC Komünist Partisi Genel Sekreteri ve daha sonra Devlet Başkanı Nazarbayev, Sovyetler Birliği dağılana kadar Kazakistan'ın tam bağımsızlığını talep etmemişti. Nazarbayev'in Kazakistan'ın bağımsızlığa hazır olmadığını düşündüğü tahmin edilebilir.¹⁴³ Fakat Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Kazakistan'ın bağımsızlığının pekiştirilmesi meselesi gündeme geldi. Kazakistan yönetimi, Rusya ve Çin ile iyi ilişkileri sürdürmeye, bu iki bölgesel süpergücü dengeleyebilmek içinse,

¹⁴¹ Değişik görüşlerin özeti için bkz. Nichol, **Central Asia's New States**.

¹⁴² Bolat Sultanov, “Mnogovektornaya Vneşyaya Politika Kazahstana: Opit i Perspektivi”, Bolat Sultanov (der.), **Kazakistan Respublikasına 15 Jil: Jetistikteri Men Bolaşığı**, Almatı, KİSİ, 2007, s. 9-15.

¹⁴³ Hale, “Cause Without a Rebel”.

ABD başta olmak üzere Batı ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye yöneldi. Bu politika kapsamında Kazakistan, topraklarındaki nükleer başlıklardan ABD'nin duyduğu endişeyi, bu ülke ile özel ilişkilerin kurulması için bir araca dönüştürmeye çalıştı.¹⁴⁴

Kazakistan bağımsız bir devlet olarak dünya sahnesine çıktığında topraklarında 104 adet SS-18 kıtalararası balistik füze, 1040 nükleer başlık, 240 nükleer füzeye sahip 40 stratejik bombardıman uçağı bulunuyordu.¹⁴⁵ Bazı hesaplamalara göre, Kazakistan'daki nükleer başlık sayısı, o dönemde İngiltere, Fransa ve Çin'in toplam sahip oldukları nükleer başlıklardan daha fazlaydı.¹⁴⁶ Ayrıca Kazakistan'ın bilimsel ve sınaî potansiyeli, neredeyse nükleer silahın bütün üretim safhalarını gerçekleştirmeye imkân sağlayacak nitelikteydi. Buna ek olarak Sovyet uranyumunun % 40'ı Kazakistan'da üretiliyordu.¹⁴⁷ Bu durum haliyle ABD'yi endişelendiriyordu. Özellikle nükleer başlıkların ABD'nin istemediği tarafların eline geçme ihtimalinin bulunması, korkulu senaryoların üretilmesine sebep oldu. Bu yüzden ABD, Kazakistan'da bulunan nükleer başlıkların Rusya'ya teslim edilmesi için yoğun diplomatik çaba gösterdi.

Nazarbayev'in anılarından, daha 1991'de Baker-Nazarbayev görüşmelerinde Nazarbayev'in nükleer silah konusunu ABD ile ilişkileri geliştirme aracı olarak benimsediği anlaşılıyor.¹⁴⁸ Dönemin Kazak devlet adamlarınca yazılan anılar, bu konudaki görüşme sürecinin zorlu geçtiğini, ABD'nin başka konulardaki ilişkilerin gelişmesinin ön şartı olarak nükleer konudaki taleplerinin yerine getirilmesi konusunda

¹⁴⁴ D.B.Kıdırbekulı, **Geostrategiya SŞA v Kazahstane: Ot Global'nogo k Malomu İzmereniyu**, Almatı, MerSal, 2003, s. 103.

¹⁴⁵ Ertisbayev, **Kazahstan i Nazarbayev**, s. 468.

¹⁴⁶ Werner ve Purver-Roberts, "After the Cold War", s. 467.

¹⁴⁷ Ertisbayev, **Kazahstan i Nazarbayev**, s. 468.

¹⁴⁸ Nazarbayev, **Yüzyılların Kavşağında**, s. 61-62.

resmi ve gayri resmi (medya yoluyla) baskı uyguladığını ortaya koyuyor.¹⁴⁹ Diğer yandan Kazakistan tarafı, nükleer görüşmeleri ikili ilişkileri daha üst düzeye taşımak için kullanmaya kararlıydı. 23-24 Ekim 1993’de ABD Dışişleri Bakanı Warren Cristopher’in Almatı ziyaretinde Nazarbayev, Kazakistan’ın prensip olarak nükleer silahlardan vazgeçme konusunda anlaşmaya hazır olduğunu, fakat bu anlaşmanın daha üst düzeyde imzalanması gerektiğini ifade etti. Sonunda orta yol bulundu ve ABD Başkan Yardımcısı Albert Gore Kazakistan’a davet edildi.¹⁵⁰ 13 Aralık 1993’de Gore’un ziyareti sırasında Kazakistan’ın nükleer başlıklarının Rusya’ya iade edileceği konusunda anlaşma sağlandı. Ziyaret sonucunda Kazakistan parlamentosu Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasını onayladı.¹⁵¹

Kazakistan’ın bütün ısrarlarına rağmen, nükleer başlıklardan vazgeçmesi karşılığında ABD Kazakistan’a doğrudan güvenlik garantisi vermeyi reddetti. Bununla birlikte Aralık 1994’de Budapeşte’deki AGİK zirvesinde Kazakistan, Rusya, İngiltere ve ABD tarafından imzalanan beyanatta Kazakistan’a karşı nükleer silah kullanma tehdidi veya saldırısı gerçekleşirse, imzacı ülkeler BM Güvenlik Konseyi’nin bir an önce yardım etmesini sağlamaya çalışacaklarını beyan ettiler.¹⁵² Kazak uzmanlara göre

¹⁴⁹ Bkz. Ibid, s. 56-78; Ertisbayev, **Kazahstan i Nazarbayev**, s.468-475.

¹⁵⁰ Tokayev, **Galibiyet**, s. 281-283.

¹⁵¹ Richard L. Berke, “Prodded by Gore, Kazakhstan Signed Arms Accord”, **The New York Times**, 14 Aralık 1993.

¹⁵² “Memorandum o Garantyah Bezopasnosti v Svyazi s Prisoyedineniem Respubliki Kazahstan k Dogovoru o Nerasprostraneniye Yadernogo Orujiya”, Bolat Sultanov ve Leyla Muzaparova, **Stanovleniye Vneşney Politika Kazahstana: İstoriya, Dostijeniya, Vzglyad v Buduşeye**, Almatı, IWEP, 2005 içinde, s. 258-259.

1995’de nükleer başlıkların Rusya’ya iade edilmesinden sonra ABD’nin Kazakistan’a ilgisi azaldı.¹⁵³

Kazakistan’a gerçek güvenlik garantilerinin verilmemesi, 1990’lardaki ABD’nin Orta Asya coğrafyasına bakışını ve buradaki çıkar değerlendirmesini yansıtıyordu.¹⁵⁴ ABD, Orta Asya’nın güvenlik garantörü olacak kadar burada çıkar algılamıyordu. Kazakistan açısından bakılırsa, tarihte kendi topraklarını ele geçirmiş olan ve bugün nükleer güce sahip olan iki ülke (Rusya ve Çin) arasında bulunan ve bütün Orta Asya cumhuriyetleri içerisinde Rusya’ya en fazla bağımlı olan ülkenin, bağımsızlığını pekiştirmesi açısından üçüncü bir güçle özel ilişki kurması şarttı. Bölge devletlerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesini bölgedeki çıkarı olarak ilan eden ABD, pratikte Kazakistan’ın bağımsızlığını pekiştirici adımları atmakta kararsızdı. Böylece özellikle 1990’lı yılların ilk yarısında Kazakistan ve ABD arasındaki ilişkilerde nükleer silahsızlanma konusu baskın kaldı. Bu konu haricindeki gündem maddeleri ise ABD’nin eski Sovyet alanına uyguladığı genel yaklaşımdan ibaretti.

1990’ların başında ABD açısından Kazakistan’ın sahip olduğu enerji potansiyeli, bugüne oranla daha düşük bir öneme sahipti. 1990’ların başında Kazakistan’ın enerji kaynaklarının potansiyel değeri konusunda değerlendirmeler yapıldıysa da, bağımsızlığın başında Kazakistan’ın hidrokarbon kaynakları üretim sektörü gelişmemişti. Dünya Bankası verilerine göre Sovyet petrol ve doğal gaz

¹⁵³ L.G.Erekeşeva, “Politika i İnteresi SŞA”, Bolat Sultanov (der.), **Politika i İnteresi Mirovih Derjav v Kazahstane**, Almatı, Dayk-Press, 2002, s.88.

¹⁵⁴ Evgeny F. Troitsky, “US Policy in Central Asia and Regional Security”, **Global Society**, 2007, C.27, S.3, s. 419.

üretiminde Kazakistan'ın payı sırasıyla sadece % 6 ve % 1'di.¹⁵⁵ Ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarının çoğu araştırılmamıştı. 1991'de Kazakistan'daki büyük enerji kaynaklarının varlığı ancak ortaya çıkarılmaya başlanmıştı. Dolayısıyla Kazakistan'ın büyük yatırımlara, yani ABD'nin ekonomik gücüne ihtiyacı vardı.¹⁵⁶

ABD ile nükleer silahsızlanma görüşmeleri sürecinde Kazakistan, bağımsızlığını pekiştirecek, sağlam ilişkilerin kurulmasına temel sağlayacak anlaşmaları imzalamaya çalışmıştı. Bu hukuki belgelerden ilki, Nazarbayev'in ABD ziyareti sırasında 19 Mayıs 1992'de imzalanan deklarasyondur. Bu deklarasyon temelinde daha sonra 14 Şubat 1994'de Kazakistan Cumhuriyeti ile ABD arasında Demokratik Ortaklık Anlaşması imzalandı. Anlaşmada tarafların "Kazakistan Cumhuriyeti'nin güvenliği, bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü ve demokratik gelişmesini çok önemli" gördükleri tescil ediliyordu.¹⁵⁷ Anlaşma "demokratik ortaklık" olarak adlandırıldıysa da, metinde öne çıkan konular temelde güvenlik konularıydı. Anlaşmada Kazakistan'ın demokratikleşmesi ile alakalı olarak tek bir madde bulunmazken, iki madde ekonomik reformlara ayrılmıştı. Dolayısıyla ABD'nin bütün demokrasi söylemine rağmen, esas olarak Kazakistan'la ilişkilerinde öncelikli gördüğü konular bu belgede de öne çıkan güvenlik ve ekonomiydi.

Anlaşmanın hayata geçirilmesi için oluşturulan ortak komitenin faaliyet alanları iki ülke ilişkilerindeki öncelikleri açıkça gösteriyordu. Bunlar ticaretin geliştirilmesi,

¹⁵⁵ Pauline Jones Luong ve Erica Weinthal, "Prelude to the Resource Curse: Oil and Gas Development Strategies in Central Asia and Beyond", **Comparative Political Studies**, 2001, C.34, S.4, s. 367-368.

¹⁵⁶ Jones Luong ve Weinthal, "Prelude to the Resource Curse", s. 367-399.

¹⁵⁷ "Hartiya o Demokratičeskom Partnyorstve Mejdu Respublikoy Kazahstan i Soyedinyonimi Ştatami Ameriki", Bolat Sultanov ve Leyla Muzaparova, **Stanovleniye Vneşney Politika Kazahstana: İstoriya, Dostijeniya, Vzglyad v Buduşeye**, Almatı, IWEP, 2005 içinde, s. 248-253.

savunma işbirliği, savunma sanayi tesislerinin dönüştürülmesi, bilim ve teknoloji ile çevreydi.¹⁵⁸ Demokratikleşme bu konular arasında bulunmadığı gibi, söz konusu komite çerçevesinde ele alınan faaliyetler de sınırlıydı ve çoğunlukla Kazakistan'da Sovyet döneminden kalma nükleer silah, ürün ve teknolojilerin bertaraf edilmesiyle ilgiliydi. Dolayısıyla 1994'de imzalanan anlaşma “demokratik işbirliği” gibi çarpıcı bir isme sahip olmasına rağmen, bu anlaşma çerçevesinde ele alınan işbirliği konuları sınırlı kaldı. Hâlbuki bazı Kazak uzmanlara göre, bu anlaşma Kazakistan-ABD ilişkilerinin çerçevesini belirledi ve stratejik ortaklığın başlangıcı oldu.¹⁵⁹ Bu görüş aslında Kazakistan yönetiminin meseleye bakışını yansıtıyordu. 1994 görüşmelerinin öncesinde Nazarbayev tarafından Kazakistan Dışişleri Bakanlığı'na verilen görev, Kazakistan-ABD ilişkilerini en üst ortaklık seviyesine taşımaktı.¹⁶⁰ Bu hedef ABD nezdinde kabul görmeyince, “demokratik ortaklık”, yani iki ülke arasındaki ortaklığın temeli olarak Kazakistan'ın liberal ekonomik reformlara devam etmesini gerektiren bir ortaklık türü kuruldu. Fakat dikkat çekici olan husus, bu belgenin bile Kazakistan tarafının yoğun çabaları sonucunda ve nükleer silahlardan vazgeçmesinin “ödülü” olarak imzalanmasıydı.¹⁶¹ Anlaşılan, ABD yönetimi ABD-Kazakistan “demokratik ortaklığının”, ABD'den çok, Kazakistan için önemli olduğu kanısındaydı.

¹⁵⁸ Murat Laumullin, *Tsentral'naya Aziya v Zarubejnoj Politilogiye i Mirovoy Geopolitike*, 2. Cilt, Almatı, KİSİ, 2006, s. 214.

¹⁵⁹ Bkz. mesela A.K. Bakayev, D.B. Kızırbekulı, “Kazahstan v Fokuse Geopolitiki SŞA v Naçale XXI Veka”, *SŞA-Kanada*, 2002, S. 8, s. 77-78.

¹⁶⁰ Tokayev, *Galibiyet*, s. 289-291.

¹⁶¹ *Ibid*, s. 289-291.

2.3.2 ABD-Kazakistan Ekonomik İşbirliğinin Başlangıcı

1990'lı yılların ilk yarısında Kazakistan özellikle Kazakistan-ABD ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi konusuna çok ilgi gösteriyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi, Kazakistan'ın yabancı yatırımlar konusunda ABD'ye ihtiyacı vardı. Ayrıca Kazakistan ekonomisinin geliştirilmesi amacıyla Nazarbayev, uluslararası finans kuruluşlarıyla ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyordu.¹⁶² Ekonomik ilişkiler alanında ABD açısından öncelikli konular ise, yeni keşfedilen ve gelecek vaat eden Kazak petrol yataklarından ABD şirketlerinin pay alması ve Kazakistan'ın İMF üyesi haline gelip İMF yönetiminde serbest piyasa reformlarını gerçekleştirmesiydi. Birinci öncelik Kazakistan'ın potansiyel büyük enerji üreticisi olarak değerlendirilmesiyle ilgiliydi; ikincisi ise ABD dış politikasının standart bir yaklaşımıydı.

Daha Sovyetler Birliği'nin yıkılması sürecinde ABD, Kazakistan'daki enerji potansiyeline ilgi göstermişti. 1990'lı yılların başından itibaren ABD yönetimi, Kazakistan yönetimiyle yaptığı görüşmelerde Chevron başta olmak üzere şirketlerinin çıkarlarını sağlama alma peşindeydi.¹⁶³ Kazakistan yönetimi ise kendisi için önemli olan konularda görüşmeler yaptığı zaman, baştan beri Chevron ile işbirliğine açık olduğunu gösteriyordu.¹⁶⁴ Bu konu, en üst düzey görüşmelerin konusuydu. Nihayet Nisan 1993'de Chevron ve Kazakistan hükümeti arasında yapılan anlaşmaya göre, tarafların eşit paylara sahip oldukları Tengizchevroil şirketi kuruldu. Söz konusu şirket,

¹⁶² Ertisbayev, **Kazahstan i Nazarbayev**, s. 470-471, 476.

¹⁶³ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 107-113.

¹⁶⁴ Kıdırbekulı, **Geostrategiya SŞA v Kazahstane**, s. 111.

40 yıl süreyle Tengiz yatağında petrol üretme hakkına sahip oldu.¹⁶⁵ O dönemde Tengiz, 1970'lerden beri dünyadaki en büyük petrol yatağı keşfi olarak sayılıyordu. İspatlanmış yüksek kaliteli petrol rezervleri 6-9 milyar varil olarak değerlendirilmekteydi.¹⁶⁶

En başından beri, Kazakistan'ın ABD ile ilişkileri kurmaya çalışmasının temel amaçlarından birisi, ABD'nin ekonomik gücünden yararlanmaktı.¹⁶⁷ Bağımsızlığın pekiştirilmesi ve Rusya'ya ekonomik ve jeopolitik bağımlılıktan kurtulmak açısından Kazakistan, hammadde kaynaklarını geliştirmeyi stratejik öncelik olarak belirlemiştir.¹⁶⁸ Bu bağlamda Kazakistan ekonomisinin dışarıya açılması, sadece ekonomik değil, jeopolitik bir tercih olarak ortaya çıkmıştır.

2.3.3 Kazakistan'a Demokratik Yardımın Başlatılması

Demokrasi özendirme teorisyenlerinden Carothers'in belirttiği gibi, bir ülkeye demokratik yardım yapılması, ödül-ceza mekanizmasının dışında olup, o ülke demokratikleşme konusunda ABD'nin istediği performansı sergilese de sergilemese de,

¹⁶⁵ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 111-112. Bugün Tengizchevroil içindeki Kazakistan devlet enerji şirkerti Kazmunaygaz'ın payı % 20'dir. Ariel Cohen, **Kazakhstan: The Road to Independence. Energy Policy and the Birth of a Nation**, Washington D.C., Central Asia-Caucasus Institute & The Silk Road Studies Program, 2008, s. 149.

¹⁶⁶ Ibid, s. 150.

¹⁶⁷ Bkz. Nursultan Nazarbayev, **Kazakstanın Egemenli Memleket Retinde Kalıptasuvı men Damuvının Strategiyası**, Almatı, Deuvir, 1992, s. 22.

¹⁶⁸ Dave, **Kazakhstan**, s. 163.

yapılır.¹⁶⁹ Carothers, bu yardım için “demokrasi ilacı” benzetmesini yapar ve bu yardımın bir ülkede liberal demokrasinin temellerinin atılması ve pekiştirilmesi amacıyla yapıldığını belirtir. Bu temeller olarak serbest seçimler başta olmak üzere liberal demokrasinin pratiklerine toplumun alıştırılması, liberal Batı değerleri savunan partilerin gelişmesi, liberal demokrasi fikirlerini uygulamaya geçirecek yeni elitlerin hazırlanması veya en azından bu fikirleri toplumda yayacak etkili kişilerin desteklenmesi ve yetiştirilmesi, söz konusu fikirlerin eğitim yoluyla yaygınlaştırılması, sivil toplum örgütlerinin ve liberal değerlere sahip çıkan medyanın oluşturulması ve geliştirilmesi, yasal mevzuatın liberal demokratik değerlere uygun hazırlanması ve uygulanması şeklinde özetlenebilir.¹⁷⁰

ABD’nin eski Doğu Bloku ülkelerine yönelik demokrasi özendirme politikasının kanunlaşması anlamında dönüm noktası sayılan gelişme, 28 Kasım 1989’da Doğu Avrupa Demokrasisini Destekleme Kararı’nın (*Support for Eastern European Democracy Act*) kabul edilmesiydi.¹⁷¹ Arkasından 1 Nisan 1992’de Özgürlük Destekleme Karar (*Freedom of Russia and Emerging Eurasian Democracies and Open Market Support Act- FREEDOM Support Act*) tasarısı Bush yönetimi tarafından ortaya atıldı.¹⁷² Bu kararın kanunlaşmasından önce, 1992’de eski Sovyet ülkelere yöneltilen ekonomik yardım, özgürlüğe destek olarak gösterildiyse de, buradaki destek 22 Ocak

¹⁶⁹ Thomas Carothers, “Taking Stock of US Democracy Assistance”, Michael Cox, G.John Ikenberry, Takashi Inoguchi (der.), **American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts**, New York, Oxford University Press, 2000 içinde, s. 187.

¹⁷⁰ Ibid, s. 188.

¹⁷¹ George H.W. Bush, “Statement on Signing the Support on East European Democracy Assistance (SEED) Act of 1989”, 28 Kasım 1989, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=17874>, erişim tarihi 19 Haziran 2008.

¹⁷² Curt Tarnoff, **The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance in 1992: The Role of Congress**, Congressional Research Service, CRS Report for Congress, 20 Mayıs 2004.

1992’de Yeni Bağımsız Devletlere Yardımı Koordine Etme Konferansı’nda ABD Başkanı Bush’un konuşmasından da anlaşıldığı gibi, daha çok kötüleşen ekonomik durumu atlatmaları ve insani krizi önlemeyi amaçlıyordu.¹⁷³ Dolayısıyla burada özgürlüğün desteklenmesi dolaylıydı. Amaç, kötüleşen ekonomik sorunların eski Sovyet ülkelerindeki halkların siyasi tercihlerine yansımalarını, yani eski rejime özlem duymalarını önlemektir.

Özgürlük Destekleme Kararı’nın kanunlaşması 24 Ekim 1992’yi buldu.¹⁷⁴ Bu aşamadan sonra eski Sovyet ülkelerinde demokrasinin desteklenmesine yönelik önemli miktarda finansman ayrıldı. Böylece 1992’de eski Sovyet ülkelere 150 milyon dolar ayrılırken, 1993’de bu rakamın 410 milyon dolar olmasına karar verildi.¹⁷⁵ İlk yıllardan başlayarak bu kararla bağlantılı uygulanan demokrasiyi destekleme yardımının en büyük alıcıları Rusya ve Ukrayna’ydı.¹⁷⁶ Özgürlük Destekleme Kararı’nın Baker tarafından tamamen güvenlik gerekçeleriyle ne pahasına olursa olsun desteklenmesi gereken bir karar olarak sunulması dikkat çekicidir.¹⁷⁷ Kurulmakta olan yeni dünyanın güvenlik teminatı olarak START anlaşmasını ve Özgürlük Destekleme Kararı’nı bir arada Kongre’ye sunan Bush yönetimi, demokratik barışın kurulabilmesi için Rusya

¹⁷³ George H.W. Bush, “Coordinating Assistance to the New Independent States”, Yeni Bağımsız Devletlere Yardım Koordine Etme Konferansı’ndaki konuşma, 22 Ocak 1992, **US Department of State Dispatch**, 27 Ocak 1992, s. 57-58.

¹⁷⁴ U.S. Congress, **Freedom Support Act, Public Law 102-501**, 24 Ekim 1992, <http://fas.org/nuke/control/ctr/docs/s2532.html>, erişim tarihi 23 Temmuz 2008.

¹⁷⁵ Curt Tarnoff, **The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance in 1992: The Role of Congress**, CRS Report for Congress, 20 Mayıs 2004, s. 19.

¹⁷⁶ Carothers, “Taking Stock of US Democracy Assistance”, s.185.

¹⁷⁷ Baker, “From Cold War to Democratic Peace”, s. 505-507.

başta olmak üzere eski Sovyet alanının demokratikleşmesine yardımcı olacak bu kararın desteklenmesini istedi.¹⁷⁸

1990'lı yılların başında Kazakistan'da uygulanan demokrasi özendirme yaklaşımına Reagan dönemindeki “yapıcı işbirliği” (*constructive engagement*) yaklaşımının devamı olarak bakılabilir. Hatırlarsak, bu yaklaşım çerçevesinde, esas ağırlık hükümetlerle işbirliğine verilerek, baskıdan ziyade “yapıcı işbirliği” yoluyla hükümetlerin istenen reformları gerçekleştirmeleri sağlanmaya çalışılıyordu. Hükümetlerin kalkınma arzuları kullanılarak, şartlı hale getirilen yardımlar demokratikleşme performansına bağlanıyordu. Bu şekilde sivil topluma yönelik olarak çalışmaların başlatılması için sınırlı da olsa bir zemin sağlanmış oluyordu.¹⁷⁹ Soğuk Savaş döneminde hedef ülkenin elitlerinin ABD ile “yapıcı işbirliği” içerisine girmeleri ortak güvenlik çıkarları üzerinde bina edilirken, Soğuk Savaş sonrası dönemde doğrudan değil, ancak dolaylı olarak güvenlikle bağlantılı ortak çıkarların öne çıktığı söylenebilir. Kazakistan durumunda bu öncelikli ortak çıkar, Kazak enerji kaynaklarının üretilmesi ve ihraç edilmesiydi.

1990'lı yılların başındaki yaklaşım çerçevesinde ABD, Kazakistan'a teknik yardım vererek bir taraftan hukuki mevzuatın yazılmasına önemli katkı sağladı, diğer taraftan ekonomik yardım programı sayesinde STK ağının ülkede yerleşmesi için gerektiğinde baskı uygulama imkânına erişti.¹⁸⁰ Mesela 1993'de ABD'nin Demokrat ve Cumhuriyetçi partileriyle bağlantılı olan ve siyasi alanda demokratik yardımın iliticileri

¹⁷⁸ Ibid

¹⁷⁹ Smith, **America's Mission**, s. 274-285.

¹⁸⁰ S.S.Jiltsov, İ.S.Zonn, A.M.Uşkov, **Geopolitika Kaspiyskogo Regiona**, Moskova, Mejdunarodniye Otnoşeniya, 2003, s.214.

olan NDI ve IRI'nin çalışmaları Kazakistan makamları tarafından engellenmeleri üzerine ABD, USAID yardım programını tümünden gözden geçirilebileceği uyarısında bulundu.¹⁸¹

1990'lı yılların başında ABD'nin sivil toplumu destekleyici çalışmalarının büyük ölçüde Kazakistan devletiyle işbirliği çerçevesinde yapıldığı söylenebilir. ABD STK'larının Kazakistan'a yerleşme süreci Aralık 1992'de resmi bir ABD kuruluşu olan Barış Birlikleri'nin (*Peace Corps*) Kazakistan'daki faaliyetlerinin hukuki temelini sağlayan anlaşmanın imzalanmasıyla başladı.¹⁸² 1962'den beri faaliyet gösteren Barış Birliklerinin ilan edilen amacı, gönüllü uzmanlar aracılığıyla kalkınmakta olan ülkelere teknik yardım sağlamaktır.¹⁸³ Orta Asya cumhuriyetlerinde “barış gönüllüleri” faaliyetleri çerçevesinde yüzlerce Amerikan gencinin en ücra yerlere kadar girişlerine ve bire bir toplumla çalışmalarına izin verilmesi, söz konusu devletlerin Sovyet dönemine nazaran dışarıya açıldıklarının ve ABD'ye güvenlerinin göstergesiydi.

Aslında birçok ülkedeki “barış gönüllülerinin” çalışmaları Amerikan yanlısı nesiller yetiştirmek ve istihbarat toplamakla da ilişkilendiriliyordu.¹⁸⁴ Üstelik eski Sovyet ülkelerinde sadece Barış Gönüllüleri konusunda değil, genel olarak STK'ların çalışmaları konusunda da benzer şüpheler baştan beri mevcuttu. Gerçekten de yerel halkla doğrudan temasa geçen ve çeşitli toplumsal ve ekonomik faaliyetlerde bulunan gönüllülerin son derece değerli istihbarat bilgileri edindikleri tahmin edilebilir. Ne var

¹⁸¹ S. Neil MacFarlane, **Western Engagement in the Caucasus and Central Asia**, Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1999, s. 13.

¹⁸² Sultanov ve Muzaparova, **Stanovleniye Vneşney Politiki Kazahstana**, s. 104.

¹⁸³ Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları”, Mustafa Aydın (der.), **Küresel Politikada Orta Asya**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 28-29, 37. dipnot.

¹⁸⁴ Ibid., s. 28-29, 37. dipnot.

ki, bu tip açık sayılabilecek istihbaratın toplanmasının aslında zımni olarak davet eden ülkenin kabulüyle gerçekleştiği de söylenmelidir. Aynı mesele, kiliseler dâhil diğer yabancı sivil derneklerin çalışmalarıyla ilgili olarak da geçerlidir. Yani yerel hükümet bu kuruluşların kendi milli güvenliğine zarar getirici faaliyetlerde bulunabileceği konusunda endişeler taşıdığı halde, dünyada kabul görmüş uygulamalar ile kuruluşların ait oldukları ülke veya ülkelerin hükümetlerinin baskısından dolayı, bu kuruluşların faaliyetlerine izin vermek durumunda kalmaktadır. Bu karmaşık sistem, çeşitli Batı kurum ve kuruluşlarının çabalarını da kapsamakta ve netice itibariyle bir ülkenin Batı ile iyi geçinmesinin ön şartı olarak uygulanmaktadır.¹⁸⁵ Demokrasi ve insan haklarına saygı konusuna, ülkenin olumlu uluslararası imajı çerçevesinde bakan Kazakistan yönetiminin de bu konuya uluslararası arenada sosyalleşme pratiği olarak baktığı söylenebilir.¹⁸⁶ Batı'nın desteğine ihtiyaç duyan Kazakistan yönetimi, Batı'nın belirlemiş olduğu pratikleri benimsemek durumunda olduğunu düşünüyordu.

Özgürlük Destek Kararı uyarınca 1994'de Yeni Bağımsız Devletler (YBD) için ABD yardım ve ekonomik işbirliği stratejisi hazırlandı. Aynı yıl Orta Asya için ortak bir strateji hazırlandı. 1994 yılı, YBD için demokratik yardımın önemli bir yere ulaştığı ilk yıl oldu.¹⁸⁷ 1994'de belirlenen stratejiye göre YBD'ye yapılan ABD yardımlarının

¹⁸⁵ Orta Asya ve Kafkasya'da Batı'nın faaliyetlerini inceleyen MacFarlane Batı'yı, özellikle Soğuk Savaş sırasında birbirlerine ittifakla bağlanan gelişmiş ülkeler başta olmak üzere aynı çıkarlara ve aynı tarz fikirlere sahip olan sosyal gruplar olarak tanımlamaktadır. MacFarlane, Batı'nın çıkarları ve idealleri doğrultusunda hareket eden diğer sosyal gruplar olarak Batı'nın oluşturduğu uluslararası kuruluşları, sadece Batı'nın oluşturmadığı ancak Batı ülkelerinin baskın olduğu uluslararası kuruluşları veya uzantıları (BM Gelişme Programı gibi (UNDP)), STK benzerleri (NDI, IRI) ve STK'ları göstermektedir. MacFarlane, **Western Engagement in Caucasus and Central Asia**, s. 6-18, s. 26.

¹⁸⁶ Nazarbayev, **Kazakstanın Egemenli Memleket Retinde Kalıptasovı men Damuvının Strategiyası**, s.6.

¹⁸⁷ U.S. Department of State, **U.S. Assistance to and Cooperative Activities with NIS: 1994 Annual Report**, s. 4.

1992-1993'de "reformları tercih eden yönetimlere" yöneltilmesi kararlaştırıldı. Bunlar Rusya, Moldova, Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelerdi.¹⁸⁸ Burada dikkat çekici nokta, "reform" adı altında ekonomik reformlara ağırlık verilmesiydi.

Kasım 1994'de Almatı'da Kazakistan'a yönelik ABD yardım programlarını gerçekleştiren STK'ların faaliyetlerinin hukuki dayanağını sağlayan genel bir anlaşma imzalandı. ABD hükümetinin bütçesinden beslenen Amerikan STK'ları bu tarihten itibaren Kazakistan'da temsilcilik açmaya başladılar. Ayrıca birçok Amerikan ve diğer Batılı STK'lar, Kazakistan'ı Orta Asya'daki faaliyetlerinin merkezi olarak kullanmaya başladı. Diğer bölge ülkelerine nispeten Kazakistan'ın gelişmiş altyapıya sahip olması ve devletin STK'ların yayılması için kolaylık sağlaması bu kararların alınmasında rol oynamıştı. (Çok sayıda Amerikan STK'sının Kazakistan'da ofis açmaları 1995'e denk geldiği için, bunların 1990'lı yıllardaki faaliyetleri ayrıntılı olarak 3. bölümde ele alınacaktır.)

¹⁸⁸ U.S. Department of State, a.g.e., s. 5.

2.4 İlk Reformların Değerlendirilmesi

2.4.1 Geçiş Modeli

Eski Sovyet ülkelerinin yeni gelişme modeli arayışları sırasında tek başına ABD'nin değil, genel olarak Batı olarak tabir edilen liberal demokratik ülkelerin “yumuşak gücünün” etkileri küresel çapta kendisini gösteriyordu. Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu siyasi engelin ortadan kalkmasıyla Sovyetler Birliği kendi isteğiyle ABD'nin kültürel etkisi altına girmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nde eski sistemin eksiklikleri genel olarak kabul edilen bir husustu, fakat bu durumdan nasıl çıkılacağı konusunda net bir model görünmüyordu. ABD başta olmak üzere Batı olarak tabir edilen taraf, hızlı liberalleşmeyi bir çözüm önerisi olarak sunuyordu.

Bu ortamda Batı'nın önerdiği türden bir dönüşüm yaşayan bir ülke olarak Türkiye'nin ekonomik dönüşüm deneyimi, daha Sovyetler Birliği'nin son yıllarında “Türk mucizesi” olarak Sovyet basınında tanıtılmıştı.¹⁸⁹ Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri açısından ise Türkiye deneyiminin, halkı Türk ve Müslüman olan bir ülkenin Batılılaşma modeli olarak çok daha farklı bir anlamı vardı. Dolayısıyla hem dönemin başarılı Batılılaşma modeli olarak hem de bölgede İran'ın etkisini engellemek açısından, Türkiye'nin Batı ile bütünleşme modeli “Türk Modeli” adı altında Türk cumhuriyetlerine Batı tarafından sunuldu.¹⁹⁰ Ne var ki, dikkat edilmesi gereken husus,

¹⁸⁹ V. Hovratoviç, “Retseptı Stabil'nosti”, *İzvestiya*, 9 Mart 1991.

¹⁹⁰ İdris Bal'a göre, Türk Modeli'nin Türkiye tarafından mı yoksa Batı tarafından mı ilk olarak önerildiği konusunda görüş farklılığı bulunsa da, Türk Modeli'nin popülerleştirilmesi sürecinde Batı'nın anahtar rol

Batı'nın ele aldığı şekliyle “Türk modelinde” Türkiye'nin on yıllarını alan modernleşme deneyiminden çok, bu sürecin sadece bir kısmının, yani 1980'li yıllar sonrası hızlı liberalleşme döneminin modelleştirilmiş olmasıdır. Bir taraftan Türkiye, halkının büyük çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, laik demokratik çağdaş bir hukuk devletinin yegâne örneği olarak sunuldu, diğer taraftan 1980 sonrası dönemde yaşanan ekonomik reformlara özel vurgu yapıldı.¹⁹¹ Şubat 1992'de ABD Başkanı George H.W. Bush, Türkiye'nin “Orta Asya'nın takip edebileceği demokratik, laik bir model” olduğunu belirtti. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Orta Asya Cumhuriyetlerinin siyasi ve ekonomik gelişmeleri için Türk modelini benimsemeleri gerektiğini belirtti. Kısacası “Türk modelinin” Orta Asya açısından uygunluğu Batılı karar vericiler tarafından dile getiriliyordu.¹⁹² Orta Asya yöneticileri açısından ise Türkiye'nin diğer ilgi çekici yanı, bir imparatorluğun küllerinden başarılı ve çağdaş bir ulus-devlet olarak ortaya çıkma deneyimiydi.¹⁹³ Yani Orta Asya'daki elitler için Türkiye'nin liberal ekonomik ve siyasi reformlarının yanı sıra, Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlar özellikle ilgi çekiciydi.

Söz konusu modeller tüm Sovyetler Birliği alanında olduğu gibi, Kazakistan'da da karar vericiler tarafından tartışılan ve basın yoluyla kamuoyuyla da paylaşılan

oynadığı kesindir. İdris Bal, **Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the “Turkish Model”**, Aldershot, Burlington USA, Ashgate, 2000, s. 107-115; Ayrıca bkz. Kemal H. Karpat, “Eski Soyet Cumhuriyetlerinin Dünya Sistemiyle Bütünleşmesinde Türkiye ve İran'ın Rolü”, Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Hakan Gür (çev.), Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 352-359.

¹⁹¹ Bkz. mesela Bal, **Turkey's Relations with the West**, s. 113-115.

¹⁹² Dietrich Jung, Wolfango Piccoli, **Turkey at the Crossroads: Ottoman Legacies and the Greater Middle East**, Londra, Zed Books, 2001, s. 179-180; Heinz Kramer, **A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States**, Washington DC, Brookings Institution Press, 2000, s.98.

¹⁹³ Kemal H. Karpat, “Orta Asya Ülkeleri, Türkiye ve İran'ın Dış Politikası”, Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, 2003 içinde, s. 315-316.

tartışmalardı. Bu arayışa rağmen, aslında hedef baştan beri belliydi: “uygar dünyaya katılmak”, diğer bir ifadeyle Batı ile bütünleşmek. Bu hedefe ulaşma yolları konusunda çok tartışmalar yapıldıysa da, hedefin kendisi ne karar vericiler arasında ne de kamuoyunda ayrıntısıyla tartışılabilmişti. Bu kararın alınmasında etkili olan yönetimdi. Liberal demokrasi ve kapitalist sistemin Soğuk Savaş’tan zaferle çıkması, önünde durulmaz ve tartışılması mümkün olmayan bazı “doğruları” ortaya koymuştu. Bu “doğruların” etkisiyle Kazakistan yönetimi, Kazakistan’ın liberal demokrasiye geçişte olan bir ülke (*transition country*) olduğunu kabul etti. ABD ve Kazakistan arasında yapılan ilk görüşmelerde ABD yetkilileri de özellikle Kazakistan’ın demokratikleşme konusundaki kararlılığı konusunda ilgilenmişlerdi. Bu nedenle, Orta Asya devletleri gibi Kazakistan yönetimi de ABD yetkililerine demokratikleşmekte olduğu görüntüsünü temin etmek durumundaydı. Ayrıca 1992’de AGİT’e katılan Orta Asya devletleri, bu teşkilatın öncelik saydığı demokrasi ve insan hakları konularına bağlı olduklarını göstermeye çalıştılar.¹⁹⁴ Bu kavramların görünürde de olsa yönetim tarafından kabul edilmesi, Kazakistan’daki reform sürecinde Batılı ülkeler ve kurumların yönlendirici rol almalarını sağladı.

Tutarlı ve önceden düşünülüp planlanmış bir gelişme ve devlet inşası stratejisine sahip olmayan bu ülkelere Batı’nın hazırladığı stratejiler önerildi. Hem ekonomik hem siyasi alanda önerilen stratejilerin özünü birden, hızlı ve eş zamanlı (ekonomik ve siyasi alanın ikisinde de) serbestleşme olarak özetleyebiliriz. Bilimsel olarak temellendirilmeye çalışılan önerilere göre, herhangi bir ülkenin kısa sürede demokratik bir ülke haline gelmesi ve serbest piyasa ekonomisine sahip olması mümkündür. Bunun

¹⁹⁴ Nichol, *Central Asia’s New States*.

için sadece yönetimin siyasi iradesi gerekli ve yeterliydi.¹⁹⁵ Böyle bir geçişin sancılı olsa da, kısa sürede aşılacağı varsayılıyordu. Özellikle Avrupa'nın çekim bölgesinin uzağında kalan Baltık cumhuriyetleri dışındaki eski Sovyet cumhuriyetlerinin kendilerine özgü şartlara sahip olmalarından dolayı hızlı geçişi gerçekleştiremeyecekleri itirazlarına rağmen, bütün eski Doğu Bloku alanında bu tek tip reçete öneriliyordu. İMF ve Dünya Bankası vasıtasıyla Batı politikasına dönüştürülen bu öneriler, ekonomik ve siyasi geçiş literatüründeki değişikliklerle teorik olarak 1980'lerin sonunda temellendirilmeye başlanmıştı.¹⁹⁶ 1990'lara gelindiğinde, bu literatürde yerleşen baskın görüşe göre, başlangıç şartlarının farklılığı geçişi etkileyebilecek ciddi faktörler değildi.¹⁹⁷ Böylece siyasi ve ekonomik demokratikleşme açısından bağımsızlığını yeni kazanan ve uzun süredir bağımsız olan, zayıf devlet ve sivil topluma sahip olan ve olmayan ülkeler eşitleniyordu. Bir nevi genel geçer bir teorinin geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir.¹⁹⁸

Neoliberal geçiş (*transition*) araştırmaları, hem ekonomik hem de siyasi alanda aşamalı geçiş (*gradualism*) anlayışına karşı çıkıyordu. Ekonomi ile ilgili olarak birden ve hızlı geçiş önerisi, topyekûn geçiş önerisinden önce gelişmişti. Böylece ekonomik

¹⁹⁵ Geçiş çalışmalarında teorileştirilen geçiş modelinin özeti konusunda bkz. Thomas Carothers, "The End of the Transition Paradigm", **Journal of Democracy**, Ocak 2002, C. 13, S. 1, s. 5-9.

¹⁹⁶ Smith, **A Pact with the Devil**, s. 129-134.

¹⁹⁷ Söz konusu yaklaşım ilk olarak 1970'de Dankwart A. Rustow tarafından ortaya atılmıştı. Rustow, o zamana kadar karşılaştırmalı çalışmalarda hakim olan anlayışa karşı çıkarak, bir toplumun demokratikleşmesi için ön şartların gerekmediğini savundu. Carothers'e göre bu bakış açısının hem araştırmacılar açısından hem de politika üreticiler açısından "özgürleştirici" bir etkisi vardı. Zira bu bakışa göre herhangi bir toplum hızlı bir şekilde demokratikleşebilir. Carothers, "The End of the Transition Paradigm", s. 8; Dankwart A. Rustow, "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model", **Comparative Politics**, Nisan 1970, C. 2, S. 3, s. 337-363.

¹⁹⁸ Ekonomik geçiş konusundaki neoliberal çalışmalar konusunda bkz. Anar Somuncuoğlu, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri: Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, Ankara, ASAM Yayınları, 2001; karşılaştırmalı çalışmalar alanındaki neoliberal literatürün değerlendirilmesi konusunda bkz. Smith, **A Pact with the Devil**, s. 123-139.

alandaki gelişmeler çoğunlukla olduğu gibi siyasi alandaki gelişmelere öncülük etti. ABD başta olmak üzere Batı dünyası ekonomilerinin 1970’lerde ihtiyaç duydukları liberal genişlemenin teorik altyapısı dışa dönük büyüme ve karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımlarının popülerleştirilmesi ve ithal ikameci yaklaşımdan vazgeçirme şeklinde neoklasik iktisatçılar tarafından geliştirilmişti. Önerilen reçetenin özü, gelişmekte olan ülkelerin korumacılıktan vazgeçip serbestleştikleri, yani Batı ekonomilerinin tartışılmaz üstünlüklere sahip oldukları dünya piyasasına eklemelendikleri takdirde, refahlarını artıracaklarıydı. Doğu Bloku’nun yıkılmasından sonra ise, sosyalist ülkelerin Batı’nın etki alanına eklemelene meselesi ortaya çıktığında, geçiş çalışmaları ünlü “şok terapi” yaklaşımıyla anılır oldu. Ekonominin bütün alanlarında hızlı ve birden serbestleşmenin gayet basit bir siyasi amacı vardı: Çin modeline benzer “piyasa sosyalizmi” modellerinin ortaya çıkmasını engellemek.¹⁹⁹ Bu amacın gerçekleştirilmesi için sadece ekonomik alanda uygulanan “şok terapi” yeterli değildi. Bunun için ekonomik geçişle aynı anda siyasi alanda da bir tür “şok terapinin” gerçekleştirilmesi gerekiyordu.

Yukarıda da özetlendiği gibi, yeni yaklaşım eşzamanlı hızlı bir geçişi öneriyordu. 1980’lerin sonundan başlayarak geçiş araştırmaları çerçevesinde teorileştirilen bu yaklaşım, Soğuk Savaş yıllarında karşılaştırmalı çalışmalar çerçevesinde ortaya atılan geçiş çalışmaları mirasının reddedilmesi üzerine kuruluydu. Zira o dönemde yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda, bir ülkenin demokratikleşmesi sürecinde dışarıdan gelen bir etkinin ancak marjinal öneme sahip olabileceği, değişik ülkelerin demokratikleşme deneyimleri incelenerek ortaya konmuştu.²⁰⁰ 1980’li yılların

¹⁹⁹ Somuncuoğlu, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri**, s. 13.

²⁰⁰ Bkz. Smith, **A Pact with the Devil**, 2007; Huntington, **Üçüncü Dalga**, 2002.

sonundan başlayarak ise belirli bir ülkede demokrasinin gelişmesi açısından dışarıdan verilen desteğin belirleyici olduğu yaklaşımı ağır basmaya başladı²⁰¹

Önerilen geçiş reçetesi aynı zamanda elitist bir mantığa da sahipti. Buna göre geçişin başarısı yöneticilerin hızlı demokratikleşme ve liberalleşmeye istekli olup olmamasına bağlıydı. Liderlerin siyasi iradesi dışındaki diğer yerel şartlar önemsiz görülüyordu.²⁰² Böylece, Batı ülkelerinin demokrasi özendirme politikasının yararlı olduğu konusu, geçiş çalışmaları içerisinde teorileştirildi. Karşılaştırmalı çalışmalarda yaşanan değişiklik sayesinde bu yaklaşım da, demokratik barış yaklaşımıyla birlikte, ABD'nin demokrasi özendirme politikasının teorik temellendirilmesine yaradı.

Bu yaklaşımın ortaya çıkma sebebine gelirse, bunların ABD dış politikasından ve çıkarlarından soyutlanmış bir şekilde, salt bilimsel kaygıyla üretildiğinden ve daha sonra dış politika karar alıcılarını etkilediğinden bahsetmek mümkün değildir. ABD siyaset biliminde bu tarz yaklaşım popüler hale gelmeden çok önce dışarıdan demokrasinin yerleştirilmesine dayanan rejim değişikliği uygulamaları başlamıştı. Bu anlamda teorinin pratiği değil, pratiğin teoriyi etkileme sürecinden bahsedilebilir. Kimi araştırmacılar, yeni liberal uluslararasılığın ve geçiş yaklaşımının gelişme sırasında üniversiteler dâhil ABD bilimsel bilgi üretme merkezleri ile devlet arasındaki ilişkiye işaret etmekte ve devletin destekledikleri projelerde neoliberal görüşteki bilim adamlarının istihdam edildiğine, neoliberal düşüncenin gelişmesi açısından belirli

²⁰¹ Bkz. mesela Philippe C. Schmitter, "The International Context of Contemporary Democratization", **Stanford Journal of International Affairs**, 1993, C. 2, s. 1-34; Geoffrey Pridham, "Democratic Transition and the International Environment: A Research Agenda", Geoffrey Pridham (der.), **Transitions to Democracy**, Dartmouth, Aldershot, 1995, s. 445-483.

²⁰² Bkz. mesela Giuseppe di Palma, **To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transition**, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1990.

projelerin devlet tarafından desteklendiğine dikkat çekmektedir.²⁰³ Ayrıca ABD’de bilimsel çevrelerin dış politika karar alma sürecine doğrudan ve dolaylı etkisi de bilinen bir durumdur. Buna ek olarak, milliyetçiliğin Amerikan toplumunda yüksek olması da, bilimsel çevreler tarafından üretilen bilginin ABD çıkarlarının karşılanması ve meşrulaştırması doğrultusunda olmasını sağlamaktadır. 1980’li yılların sonundan başlayarak ABD hükümetinin NED ve USAID gibi kurumlarının, uluslararası kuruluşların, Amerikan üniversitelerinin ve nihayet çok sayıda sivil toplum ile düşünce kuruluşunun yardımıyla üretilen neoliberal fikirler, ABD yetkilileri, büyük medya kuruluşları ve halkla ilişkiler çalışmalarıyla desteklenmiştir.²⁰⁴

2.4.2 Geçiş Modelinin Kazakistan’da Karşılaştığı İlk Zorluklar

Diğer Orta Asya cumhuriyetlerine nazaran Kazakistan’daki yabancı STK’ların hareket serbestisini yorumlayan Schatz, bunun sebebini devletin meşruiyeti ile ilgili alınan kararlara bağlayarak, Kazakistan’da başlangıçta sadece söylemsel olarak ilan edilen demokratikleşme sürecinin “yön bağımlılığına” (*path dependence*) yol açtığını belirtmektedir. Buna göre başlangıçta seçilen yön daha sonraki süreçte bu yöndeki her yeni adımla aynı yöndeki bir sonraki adımın gerçekleşme ihtimalini artırır. Aynı yönde ilerledikçe, alternatif yola sapma maliyeti her geçen gün artar. Dolayısıyla zaman

²⁰³ Pickel, geçiş yaklaşımının gelişmesi noktasında uluslararası bilim-hükümet-iş çevreleri kompleksinin anahtar rol oynadığı görüşündedir. Şüphesiz burada kastedilen, Batı kavramı adı altında aynı çıkar ve ideallere sahip olan devletler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve etkili bireylerden oluşan bir bütündür. A. Pickel, “Transformational Theory: Scientific or Political?”, **Communist and Post-Communist Studies**, 2002, C. 35, s. 105-114; Smith, **A Pact with the Devil**, s. 93-94.

²⁰⁴ Smith, **A Pact with the Devil**, s. 93.

içerisinde bilinçli kararlar doğrultusunda hareket etmek yerine, alışkanlıkların gücüyle hareket etme davranışı kalıplaşır. Elitlerin meşruiyeti temellendirme ile ilgili kararlar bundan sonraki siyasi gelişmeler için bir çeşit çerçeve sağlar.²⁰⁵ Buna göre “çerçeveler mevcut maddi faktörler tarafından üretilmezler, toplum taleplerinin doğrusal ürünü de değildirler.”²⁰⁶

Yeni bağımsız bir ülke olarak Kazakistan yönetiminin meşruiyetini demokratikleşme ve liberalleşme söylemi içerisinde kurgulaması, bir sistem olarak liberal demokrasinin Soğuk Savaş’taki zaferi ve dünyada ilerlemenin nihai aşaması olarak geniş bir şekilde kabul edilmesinden kaynaklanmıştır. “Tarihin sonu” söyleminin Kazakistan’da böylesi etkiye sahip olması ise, 1990’lı dönemin ilk yarısından başlayarak, ABD ve genel olarak Batı’nın Kazakistan’daki demokrasi özendirme politikasına güç kattı ve Kazakistan-ABD ilişkilerinin çerçevesini de belirledi. Bu süreçte bariz bir şekilde dış faktörün önemli rol oynadığı görülüyor. Batı’nın “yumuşak güç” etkisi ABD’nin demokrasi özendirme politikası tarafından desteklenerek, bu ülkenin Kazakistan’ın iç politikasında etki araçları oluşturmasına imkân sağladı.

Bununla birlikte, Kazakistan’da ne elitlerin ne de halkın liberal siyasi değerleri derinden benimsediği söylenebilir. Yeni kurulan bir devlet olarak Kazakistan’da yaşanan otorite boşluğu, hem yönetici eliti hem halkı siyasi özgürlüklerin sağlanması değil, öncelikle düzen ve istikrarın tesis edilmesiyle ilgilenmeye sevk ediyordu. Üstelik nüfusunun yaklaşık % 38’inin Ruslardan oluşması, bu insanların yeni devletten çok Rusya’ya, daha doğrusu dağılmış Sovyetler Birliği’ne aidiyet duygusuyla bağlanmaları

²⁰⁵ Sosyolojide “çerçeveleme” (*framing*)- sosyal ve siyasi aktörlerin gerçekliğin yapılanmasına katıldıkları süreçtir. Schatz, “Access by Accident”, s. 268.

²⁰⁶ Ibid, s. 268.

ve Rusya ile sınır bölgelerde yoğunlaşmış olmaları, demokrasi konusunu baştan itibaren Kazakistan'ın parçalanması ihtimaliyle yakından alakalı hale getirmişti.²⁰⁷ Kısacası, liberal siyasi değerler yeni kurulan devletin söylemsel meşruiyet temelini oluştursa da, sadece nominal öneme sahipti. Buna karşılık ekonomide liberalleşmenin gerekleri yönetici elit tarafından benimsenip uygulamaya sokuldu ve liberal söylem ekonomideki reformları gerçekleştirmek amacıyla yoğun olarak kullanıldı.

Kazakistan yönetiminin reform stratejisinin ilk tezahürlerinden birisi, 1992'de yayınlanan “Bağımsız bir devlet olarak Kazakistan'ın gelişme stratejisi” oldu.²⁰⁸ Her ne kadar stratejide çok partili sistemin ileride gelişmesi gerektiğine değinildiyse de, esas vurgu ekonomik reformlara yapıldı. Stratejide insan hakları ve özgürlükleri içerisinde öncelikle mülkiyet hakkının vurgulanması dikkat çekiciydi.²⁰⁹ Kazakistan'da kurulacağı iddia edilen sistem tanımlanırken, bunun ne “liberal kapitalizm” ne de “modernleşmiş sosyalizm” olacağı, “karma serbest piyasa ekonomisine sahip normal demokratik toplum” olacağı belirtiliyordu.²¹⁰ Dokümandan anlaşıldığı kadarıyla geçiş sürecinde özellikle ekonomik reformlara ve devlet inşasına önem veriliyor, yapılmakta olan reformların gerçekleşebilmesi için güçlü başkanlık sisteminin kurulması şart olarak görülüyordu. Üstelik stratejide başkanlık yönetiminin *de facto* sağlanmasından bile bahsedilip, gerektiğinde devlet başkanının diğer bütün kuvvetlerin hareketlerini düzeltme hakkına sahip olması gerektiği belirtiliyordu.²¹¹

²⁰⁷ Bkz. Ian Bremmer ve Cory Welt, “The Trouble with Democracy in Kazakhstan”, **Central Asian Survey**, 1996, C. 15, S.2, s. 179-199.

²⁰⁸ Bkz. Nazarbayev, **Kazakstannın Egemendi Memleket Retinde Kalıptasuı** .

²⁰⁹ Bkz. Ibid.

²¹⁰ Ibid, s. 8.

²¹¹ Ibid, s. 10.

Güçlü başkanlık sisteminin kurulması ve ekonomik reformların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlarına uygun olarak Kazakistan'da iki kez üst üste parlamentonun feshedildiğini görüyoruz. İlki 1993'de gerçekleşen, milletvekillerinin büyük bir kısmının istifa etmesi yoluyla parlamentonun (Yüksek Sovyet) kendi kendini feshi, Batı'ya da Kazakistan'daki demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak sunuldu. Yenilenen seçimlerden sonra oluşan parlamentoda ise "gerici", yani ekonomik reformlara temkinli davranan milletvekillerinin etkili bir muhalefet oluşturdukları, bu süreç içerisinde Kazak ve Rus milliyetçilerinin bile bir araya geldikleri bir siyasi platformun ortaya çıktığı görülünce parlamento bu sefer 1994'de Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla feshedildi.²¹²

Bir yıllık çalışma neticesinde sadece yedi kanunu kabul eden parlamento, özellikle özelleştirme gibi alanlarda reformları önemli ölçüde yavaşlatacak güce sahipti.²¹³ Resmi görüşe göre, 7 Mart 1994'de yapılan seçimlerden sonra işbaşına gelen parlamentonun yavaş işlemeden dolayı, ekonomik reformlar uygulanamaz hale geldi. Parlamentoda hükümet tarafından önerilen yasalar aktif bir şekilde tartışılıyor, süreç uzuyordu.²¹⁴ Bu arada 6 Mart 1995'de Anayasa Mahkemesi, eski bir milletvekili adayının açtığı dava sonucunda, 1994'de yapılan seçimleri usulsüz olarak kabul etti. Dolayısıyla yeni seçilen parlamentonun meşruiyetinin bulunmadığı ilan edildi. Bu

²¹² Süreç konusunda ayrıntılı olarak Bremmer ve Welt, "The Trouble with Democracy in Kazakhstan", s. 191-192.

²¹³ Martha Brill Olcott, "Democratization and the Growth of Political Participation in Kazakhstan", Karen Dawisha ve Bruce Parrot (der.), **Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s. 230.

²¹⁴ Nazarbayev, **Kazakistan Yolu**, s. 63.

kararın ardından hükümet de istifa ederek, bütün gücün devlet başkanının elinde toplanmasının yolunu açtı.²¹⁵

Anayasa Mahkemesi'nin devlet başkanının telkiniyle davrandığı konusunda bir izlenim oluşmuşsa da, Mahkeme'nin aslında o sıralarda parlamento tarafından yetkisinin kısıtlanması tehdidiyle karşı karşıya kaldığı ve dönemin şartlarına göre oldukça bağımsız bir güç olduğu da biliniyor.²¹⁶ Bununla birlikte mahkeme kararının siyasi sebeplerden kaynaklandığı neredeyse kesin olarak söylenebilir.²¹⁷

Parlamentonun feshedilmesi, ekonomik reformlar konusunda Nazarbayev'in tek yetkili olmasına yol açtı. Parlamentonun yokluğunda serbest piyasa ekonomisinin tesisi için bazı hayati kararlar alındı. Bu süreçte Nazarbayev, 133'ü kanun hükmünde kararname olmak üzere 531 kararname imzaladı. Söz konusu kararnameler içerisinde petrol, toprak, iflas, merkez bankası gibi konularda önemli kararnameler bulunuyordu.²¹⁸ Lağvedilen parlamentonun ekonomik reformlara engel olması, Nazarbayev'in ise "reform yanlısı" olması, ABD resmi tutumunun başlangıçta olumlu olmasını sağladı.²¹⁹ Parlamentonun lağvedilmesinden sonra açıklama yapan ABD'nin

²¹⁵ A.A.Morozov, **Kazahstan za Godı Nezavisimosti**, Almatı, KİSİ, 2005, s. 42-43.

²¹⁶ Olcott, yargıçların, Anayasa Mahkemesi'nin parlamento tarafından lağvedilme ihtimaline karşı bu şekilde hareket etmiş olabileceklerine vurgu yapıyor. Bremmer ve Welt ise, mahkemenin zaman zaman yürütmenin aleyhine de kararlar aldığını ve bağımsız olarak davrandığını vurguluyor. Martha Brill Olcott, **Kazahstan: Neproydenniy Put**, Moskova, Moskova Carnegie Merkezi, Gendalf, 2003, s.133; Bremmer ve Welt, "The Trouble with Democracy in Kazakhstan", s. 193.

²¹⁷ Nazarbayev'in yakınındaki siyasetçilerden Ertisbayev, Nazarbayev'in konuyla ilgili açıklamalardaki çelişkilere değinerek, lağvetme kararının kesinlikle siyasi olduğunu vurguluyor. Bkz. Ertisbayev, **Kazahstan i Nazarbayev**, s. 370-377.

²¹⁸ Morozov, **Kazahstan za Godı Nezavisimosti**, s. 44.

²¹⁹ Nisan 1994'de seçilen Kazakistan parlamentosu Yüksek Sovyet'in içerisinde reform karşıtı gruplar birleşerek, etkili bir muhalefet sergilemişlerdi. Muhalefetin temel talebi, İMF'in tavsiyelerini reddetmekti. Mayıs 1994'de parlamentonun kabul ettiği bir kararla Sergey Tereşenko'nun başbakanlığındaki hükümetin sosyo-ekonomik politikasına parlamentonun güven duymadığı duyuruldu. Oluşan güvensizlik ortamı Nazarbayev'in 1994'ün sonbaharında hükümeti görevden almasına sebep

Kazakistan Büyükelçisi Courtney, Kazakistan'ın artık demokrasinin öğrencisi olmaktan çıkıp, demokrasi dersleri vermeye başladığını belirtti. Büyükelçinin bu açıklaması, muhalefetin tepkilerine sebep oldu ve lağvedilen parlamentonun milletvekillerinden V. Çernişev, bu açıklamayı duyunca ABD Büyükelçiliği'nin önünde kendisini yakmak istedi.²²⁰

Kazakistan'ın bağımsız olmasının hemen ardından Nazarbayev'in bölgesine göre hızlı ekonomik reformları benimsemesi, buna karşılık siyasi reformlar konusundaki temkinliliği sadece iktidarı koruma hırsı gibi nedenlerle açıklanacak bir hadise değildir. Yeni kurulan bu ülkenin nasıl gelişmesi gerektiği konusunda kafa karışıklığı devam etse de, temel konseptin hemen hemen belirlenmiş olması dikkat çekicidir. Bu konseptin oluşmasında bir dereceye kadar o dönemde çok popüler olan Doğu Asya ülkeleri ve Çin'in kalkınma deneyimlerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nazarbayev'in ilk yurtdışı gezilerinden birisinin Güney Kore'ye yapılması tesadüfî değildi. Ayrıca Nazarbayev, gelişme stratejisini tasarlamak için yabancı danışmanları davet eden bölgedeki tek liderdi. Danışmanları arasında özellikle Güney Kore kökenli ABD'li Chan Young Bang öne çıkmıştı. Nazarbayev'in Singapur'un eski başbakanı Lee Kuan Yew'nin görüşlerinden etkilendiği de bilinmektedir.²²¹

Asya modelinin başarısı kadar ve belki de ondan daha çok Nazarbayev ve Kerimov gibi yöneticileri etkileyen faktör, Rusya örneği olmuştur. Bu etkinin 1992 gibi

olmuştur. Nazarbayev liberal görüşleriyle tanınan Akejan Kajegeldin'i başbakan atayarak, ekonomik reformlara hız vermek istediğini gösterdi. Bkz. Şeretov, **Noveşşaya İstoriya Kazahstana**, s. 45.

²²⁰ Ibid, s. 47.

²²¹ Rafis Abazov, **Foreign Policy Formation in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan: Perceptions and Expert Assessments**, The Countemporary Europe Research Centre Working Paper Series, No.4, 2000, <http://www.cerc.unimelb.edu.au/publications/CERCWP042000.pdf>, erişim tarihi 23 Ağustos 2008.

erken bir dönemde kendisini göstermesi, Rusya Federasyonu'ndaki ekonomik reformların başarısızlıklarıyla ilgili olmadığına işareti olarak sayılabilir. O dönemdeki etki, Sovyetler Birliği'nin başarısız reform deneyiminin ve dağılışının yıkıcı etkisiydi. Genellikle Orta Asya'daki yöneticilerin Sovyet döneminden kalma oluşları öne sürülür ve bu özellikleri öne çıkarılır. Fakat bu yaklaşım biraz eksiktir. Bu liderlerin iktidara geldikleri dönem, Sovyetler Birliği'nin topyekûn kriz geçirdiği, sosyalist sistemin bütün yanlışlıklarının ve reform ihtiyacının ortaya çıktığı dönemdir. Ne var ki akabinde gelişen reform dönemi de bu yöneticileri derinden etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nde reformların siyasi alandan başlatılmasının devletin zafiyetine ve sonunda dağılmasına yol açması, bu liderler açısından unutamayacakları bir ders olmuştur.²²² Özellikle reform sırasında iktidarı kaybetme deneyimi konusundaki Gorbaçov örneğinin Nazarbayev'i derinden etkilediği ortadadır.²²³ Böylece Kazakistan gibi bir ülkenin şartlarında Sovyetler Birliği'nin son yıllarından miras kalan serbesti ortamında halkın refahını önemli bir şekilde etkileyecek ekonomik reformları gerçekleştirmenin mümkün olmadığı 1993'e gelindiğinde anlaşılmıştır.

²²² Bu derslerden birisi, reformlar sırasında yürütme ve yasama kuvvetleri arasındaki uyumsuzluğun oluşmasının yasaların uygulanamamasına, ekonomik reformun durmasına ve sonuçta iktidar boşluğunun oluşmasına yol açtığı ile ilgiliydi. Bkz. Nazarbayev, **Özgürlük ve Demokrasi Yolunda**, s. 218-219.

²²³ Nazarbayev, **Yüzyılların Kavşağında**, s. 81, 85-92.

2.4.3 Ekonomik Reformun Siyasi Reforma Önceliği

1990'ların başında bölge halkları nezdinde gerekliliği benimsenmemiş liberal ekonomik reformların gerçekleşebilmesi için, bu reformları gerçekleştirmeye niyetli yönetimlerin iktidarda olması gerekiyordu. Fakat Rusya dâhil olmak üzere “reformcu” eski Sovyet ölkelerinde siyasi arenada ABD açısından fazla seçenek bulunmuyordu. Ekonomide liberal reformları benimsemiş, fakat bu reformları gerçekleştirirken otoriter yöntemleri kullanan yönetimler bir tarafta, yükselen reform karşıtı muhalefet ve/veya halk rahatsızlığı diğer taraftaydı.

Seçeneklerin darlığı, neoliberal teorinin bazı bölgelerdeki uygulanamazlığını ortaya koyuyordu. Doğu Avrupa şartlarında işlediği varsayılan teori, eski Sovyet alanında uygulandığında teklemeye başlamıştı. Aslında mesele, eski Sovyet alanının başlangıç şartlarının Doğu Avrupa'dakinden farklı ve hızlı ekonomik geçiş açısından elverişli olmamasıydı. Bölgenin tarihi, sosyal, siyasi ve ekonomik şartları, mesela buradaki sosyalist ekonominin Doğu Avrupa'ninkinden daha uzun süreden beri uygulanması, demokratik geleneklerin neredeyse hiç bulunmaması, ekonomik yapıların çarpık ve tek yanlı olması, çoğu devletin tarihlerinde ilk defa bugünkü şekliyle bağımsız olmaları, formel iktidar ilişkilerinden çok toplumun içerisine sinmiş geleneksel himaye (patronaj) ilişkilerinin hâkim olması, dünya piyasasından uzak olması gibi hızlı demokratikleşmeye imkân vermeyen şartlar vardı. Bunlara ek olarak, yakınlarında çekim gücüne sahip bir Batılı devletin olmaması ve toplumda reformlar konusunda uzlaşmanın oluşmamış olması gibi şartlar, Orta Asya'daki durumun Doğu Avrupa'daki

demokratik devrim sırasında oluşan şartlardan farklı olmasına sebep oldu. Bundan dolayı kısa sürede ekonomik ve siyasi reformlar birbirini tamamlayan değil, birbirine engel olan iki faktör haline geldi. Siyasi serbestleşmenin devam etmesi, kaçınılmaz bir şekilde ekonomik reform karşıtı muhalefetin güçlenmesine yol açtı. 1991'den başlayarak reformların halka rağmen olmasa da, halkın endişeli suskunluğunun hâkim olduğu ortamda yapılması ve akabinde fakirleşmeye sebep olması, Sovyet yıllarında ekonomik reformlardan duyulan umutların kaybolmasına yol açmış, eski sisteme özlemi ortaya çıkarmıştı.

ABD bölgeye yönelik politikasında tam da halkın endişelendiği ekonomik reformların ne olursa olsun hayata geçirilmesi gerektiği kanaatiyle hareket ediyordu. ABD'nin bazı güvenlik sorunlarının dışında liberal ekonomik reformların yapılmasını bölge için temel öncelik görmesi sonucunda, Rusya başta olmak üzere eski Sovyet alanında başlayan otoriterleşme eğilimleri, ekonomik reformlar sırasında "istikrarın sağlanması" olarak değerlendirildi.²²⁴ Nitekim Ekim 1993'de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Sovyet döneminden kalma Rus parlamentosu Yüksek Sovyet arasındaki iktidar mücadelesi sırasında ABD, Yeltsin'in Yüksek Sovyet'in önünde toplanan halka karşı kuvvet kullanmasına rağmen, Yeltsin'i destekledi. YBD'den sorumlu büyükelçi Strobe Talbott, Rus parlamentosunun bombalanma olayını, "birlikte çalışabileceği bir parlamentoya sahip olana kadar Yeltsin ekonomik programını tam olarak uygulayamaz" sözleriyle açıkladı.²²⁵ Bu ortamda, 1993'de parlamentosunu

²²⁴ Strobe Talbott, "U.S. Policy on Support for Reform in the New Independent States", **U.S. Department of State Dispatch**, 18 Ekim 1993, C. 4, S. 42, s. 721-723.

²²⁵ Ibid, s. 723.

fesheden Kazakistan yönetiminin Batı'dan gelebilecek eleştiriler konusunda Olcott'un deyimiyle "bir endişe taşımaması normaldi."²²⁶

"Kazakistan'ın ABD ile özel ilişki kurma çabası" altbölümünden anlaşıldığı üzere 1990'ların başında ABD'li yetkililerin bakış açısına göre ABD'nin Kazakistan'a ihtiyaç duyduğundan çok Kazakistan'ın ABD'ye ihtiyacı vardı. Kitle imha silahlarının ve malzemelerinin yayılmasının önlenmesi konusu hariç tutulursa, bu bakış açısının gerçeklerden çok da uzak olmadığı söylenebilir. Benzer durum diğer Orta Asya cumhuriyetleri ile alakalı olarak da geçerliydi. Bölge uzmanlarına göre bundan dolayı 1990'lı yılların başında ABD bölgede demokrasi konusunu rahat bir şekilde takip edebildi. Mesela Martha Brill Olcott, George H.W. Bush ve Clinton dönemini karşılaştırırken, Clinton döneminde enerjinin ön plana çıkmasından dolayı demokratikleşme konusunun arka plana itildiğini savunur. Buna karşılık 1992'de, Orta Asya'yı ziyaret eden Baker'in bölge yöneticilerine ulaştırmaya çalıştığı mesaj, özellikle demokratikleşmenin ekonomik gelişmeyle paralel alınması gerektiği üzerine kuruluydu.²²⁷ Shireen Hunter ise, Clinton'un ilk yılları ile 1994-1995 sonrasını karşılaştırırken, zaman içerisinde demokrasi özendirme amacının önüne stratejik ve ekonomik çıkarların geçtiğini vurgular. Buna göre, Clinton'un iktidara yeni geldiği 1993'de, Strobe Talbott Orta Asya gezisinde demokrasiyi öncelik olarak öne çıkartmış ve ABD'nin bu doğrultuda ekonomik ve diplomatik baskı araçlarını kullanmaya kararlı olduğunu ifade etmişti.²²⁸

²²⁶ Olcott, **Kazahstan: Neproydenniy Put'**, s. 124.

²²⁷ Ibid, s.20.

²²⁸ Hunter, **Central Asia Since Independence**, s. 162-163.

1990'ların başında Kazakistan ve Kırgızistan ABD tarafından sadece diğer Orta Asya ülkelerine değil, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine örnek gösteriliyordu. Bütün eski Sovyet ülkelerini kapsayan ABD resmi belgelerinde ve karar verme sürecinde yer alan uzmanların değerlendirmelerinde bu iki ülkeden “reformcu” olarak söz edildiğine sık sık rastlanır.²²⁹ Bölge geneline karşı takınılan diplomatik tutum değerlendirildiğinde, gerçekten de ABD'nin demokrasi konusuna dikkatle yaklaştığı yorumu yapılabilir. Örneğin ABD ziyareti sırasında insan hakları ihlalleriyle suçlanan Türkmenistan liderinin ABD Başkanı tarafından kabul edilmemesi, bunun bir örneği olarak gösterilir. Ne var ki, “reformcu” olan ve olmayan ayırımı daha ayrıntılı olarak incelendiğinde, “reformcu” niteliğinin bir yönetimin siyasi alandan çok, ekonomik alanda izlediği politikayla ilgili olduğu ortaya çıkacaktır.²³⁰

Aslında bu tutum, ABD resmi söylemine dâhil edilen demokrasi özendirme politikasının teorik temelini oluşturan neoliberal reform yaklaşımıyla çelişir. Zira her ne kadar ekonomik alanda yapılan reformların siyasi dönüşüme neden olacağı varsayılsa da, dönüşümün başarılı olabilmesi için dönüşümün mutlaka iki alanda aynı anda yapılması gerektiği savunulmaktadır. Teorik olarak bu reformların geri döndürülemez bir süreci başlatacağı ve eninde sonunda siyasi ve toplumsal dönüşüme de sebep olacağı düşünülüyordu.²³¹ Neoliberal dönüşüm modelinde ve ABD resmi söyleminde ekonomik dönüşümün siyasi dönüşümü tetikleyeceği varsayılsa da, demokrasiye ancak

²²⁹ Bkz. mesela U.S. Department of State, **U.S. Assistance and Related Programs for the New Independent States of the Former Soviet Union; 1994 Annual Report**, 31 Ocak 1995, <http://dosfan.lib.uic.edu>, erişim tarihi 8 Ağustos 2008.

²³⁰ Bkz. mesela Bush, “Coordinating Assistance to the New Independent States”, s. 57.

²³¹ Marie Lavigne, **The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy**, 2. baskı, New York, St. Martin's Press, 1999, s. 119.

demokratik yolla ulaşılabileceği de varsayılır. Ne var ki uygulamada ekonomik reformlar ne pahasına olursa olsun ulaşılması gereken bir hedef olarak ele alınmış, bu uğurda ABD yönetimi “reformcu” yönetimlerin bariz otoriterleşme eğilimini desteklemiştir.

1990’ların başında Rusya ve Kazakistan gibi ölkelerde başlıca muhalefet, ekonomik reform karşıtlarından oluşuyordu. ABD’nin eski Sovyet ölkeleri için istediği demokrasi ise, serbest piyasa ve Batı ile iyi ilişkilerden yana olan değişik elit gruplar arasındaki serbest rekabete dayanan bir demokrasiydi. Bu bakış ağısıyla “geçmişe” ve Sovyet tipi “halk demokrasisine” ait olan 1993 ve 1994 Kazakistan Yüksek Sovyetleri (parlamentoları) ve içerisindeki muhalefetin ABD açısından savunulacak bir tarafı yoktu. Böylece, 1993 gibi erken bir dönemde dahi bölgeye yönelik demokrasi özendirme politikasının tutarlılığının kaybolduğundan bahsedilebilir. Aslında reform karşıtı olsun olmasın iki parlamentonun arka arkaya feshedilmesi ve süreç içerisinde devlet başkanının yetkilerini olabildiğince genişletmesi, siyasi serbestleşme konusunda geriye adımların atılmış olduğunu gösteriyordu. Diğer bir ifade ile ABD’nin bölgede çok fazla kaybedecek bir şeyi olmadığı bir dönemde bile ABD, demokratik prosedürlere riayet edilmemesini hoş görmüştür. Bunun sebebi ise, önceliğin ekonomik reformlara, dolayısıyla Kazakistan’ın ABD’nin hâkim olduğu uluslararası ekonomiye katılmasına verilmesiydi.

Sonuç

Sovyetler Birliği çöküŖe doğru giderken, ABD yönetimi tarafından Doğu Bloku'ndaki reformları desteklemek güvenlik politikasının önemli bir parçası olarak ele alındı. Eski Doğu Bloku alanı ABD'nin hâkim olduğu uluslararası ekonomik düzenin bir parçası haline gelecek, bu şekilde yeni uluslararası düzenin sağlanması için önemli bir adım atılmış olacaktır. Böylece Reagan döneminde başlayan süreç desteklenerek, eski Sovyet alanında da liberal demokratik düzenin yayılması hedef haline getirildi.

1991'de ABD yönetimi Sovyetler Birliği'nin çöküŖüyle karşılaŖınca, bu eski süper güçten arta kalan alanı dönüŖtürmek için kullanılabilir uluslararası ve Amerikan kurumları zaten hazırды. Bu ekonomik ve siyasi dönüŖtürme kurumları ve önlemleri büyük ölçüde Reagan döneminde uygulamaya kondu. Ekonomik dönüŖüm açısından özellikle İMF ve Dünya Bankası'nın rolü öne çıkarken, demokratik dönüŖüm açısından Reagan döneminde oluşturulan "demokrasi bürokrasisi" eski Sovyet alanında faaliyetlerine başlamak için hazırды. Ayrıca dışarıdan demokratikleŖtirme yardımı açısından Reagan döneminin kazandırdığı en önemli açılımlardan birisi, söz konusu yardımın açık hale getirilmiş olmasıdır. Reagan döneminde NED ve yan kuruluşları devreye sokulmadan önce bu tarz demokratikleŖme yardımları çoğunlukla örtülü operasyonlar şeklinde CIA tarafından gerçekteŖiyordu.

Demokratik yardımın legalleŖmesi ve aracı kurumlar vasıtasıyla ABD devleti tarafından açık bir şekilde gerçekteŖtirilmesinin, uluslararası güç dengesinin ABD lehine deđiŖmesiyle yakından alakalı olduğu tahmin edilebilir. Böylece çağdaŖ

demokrasi özendirme politikasının 1980'lerde ortaya çıkmakta olan tek kutupluluğun sonucunda oluştuğu söylenebilir. Hem uluslararası kurumlar vasıtasıyla ekonomik liberalleşirmenin hem de finansal ve amaçsal açıdan ABD devletine bağımlı STK'lar vasıtasıyla demokratikleştirmenin giderek bütün dünyada meşru olarak kabul edilmesi, ABD'nin tek süper güç düzeyine ulaşmasıyla mümkün olmuştur.

Kazakistan özelinde ise liberal demokratik ideolojinin devletin meşruiyet temeli olarak belirlenmiş olması, demokrasi özendirme politikasına bir dereceye kadar kolaylık sağlamıştır. Fakat Kazakistan yönetiminin ülkenin demokratikleşmekte olduğunu iddia etmesine rağmen, siyasi alandaki liberal değişim vurgusu sadece formel bir değere sahipti. Doğu Avrupa yöneticilerinden farklı olarak Orta Asya yöneticilerinin baştan beri ekonomik ve siyasi değişimin niteliği ve yöntemi konusunda Batı tarafından telkin edilen modeli uygulamak niyetinde olmamaları, aslında daha 1990'ların başında hissedilmeye başlanmıştı.

Anayasa başta olmak üzere Kazakistan'ın hukuki mevzuatı modern değerlere göre düzenlenmeye çalışıldıysa da, aslında Kazakistan toplumunun gündeminde bu değerler öncelikli değildi. Kazakistan yönetimi baştan beri liberal demokrasiyi çok uzaktaki bir hedef olarak belirlemişti. Burada can alıcı bir noktaya ulaşıyoruz. Zira liberal teori açısından belirleyici olan, bu hedefe ulaşma yoludur. Buna göre, demokrasiye ancak demokratik yolla ulaşılır. Daha Sovyet döneminde Bush yönetiminin Sovyet cumhuriyetlerine ulaştırmaya çalıştığı mesaj buydu. ABD'nin amacı Sovyetler Birliği'nin güvenlik krizlerine yol açmadan, barışçıl bir şekilde dağılmasını sağlamaktı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre sonra ise,

ABD tarafından eşzamanlı ekonomik ve siyasi reformlara bağıllık ve bu çerçevede AGİT ilkelerine bağıllık ön şart olarak öne sürüldü.

1990'lı yılların başından başlayarak ABD, savunucusu olduğu dönüşüm teorisinin bu bölgede pratikte uygulanma zorluğunu gördü. Böylece, çeşitli yerel yapısal faktörlerden dolayı ABD bölge gerçeklerine uyarak ekonomik reformların uygulanması sırasında otoriter yöntemlerin kullanılmasına göz yumdu. Özellikle reformlara karşı çıkan ve iktidar mücadelesinde Yeltsin'in yetkilerini sorgulayan parlamentonun (RF Yüksek Konseyi) bombalanması olayı çarpıcı bir gelişmeydi. Bu örnekten ABD'nin benimsediğı demokrasi anlayışının, sadece belirli tipteki demokrasilerin "demokrasi" olarak kabul etmesinin sonucunda, "reform yanlısı" sayılan fakat pratikte otoriter bir devlet başkanının demokratik olarak seçilmiş fakat sosyalizmi temsil eden bir parlamentoyu bombalayarak dağıtması mazur görüldü. ABD açısından, bir ülkenin yönetimi veya muhalefetinin demokratik sayılabilmesi için halk tarafından seçilmesi yetmiyor, liberal demokratik değerleri kabul etmiş olması gerekiyordu. Dolayısıyla, 1990'lı yıllarda eski Sovyet alanında genel olarak ve Kazakistan'da özel olarak demokratikleşme ve ekonomik liberalleşme birbirini güçlendiren değil, birbirini dışlayan iki süreç olarak cereyan etmiştir. Böylece, aslında önemli bir parlamentarizm deneyimi olan ve devlet başkanlığı makamının gücünü sınırlandıran Yüksek Sovyetler, Sovyet döneminin kalıntısı ve reform karşıtı güçlerin odağı sayıldığı için, dağıtılmaları (örneğin Rusya) veya kendi kendilerini feshetmelerinin sağlanması (örneğin Kazakistan) olumlu karşılandı. Hâlbuki hem Rusya hem Kazakistan'da Yüksek Sovyetleri dağıtma sebebi sadece ekonomik reformları yavaşlatmaları değildi. Daha

doğrusu bu sebep aslında daha temel bir faktörün parçasıydı. Mesele, bu parlamentoların yürütme kuvvetini dengelemeye çalışmalarıydı.

Halkın iradesi açısından bakıldığında, Kazakistan'daki Yüksek Sovyet, seçilmesi sırasındaki bütün eksikliklere rağmen, halktaki reformlar konusunda ortaya çıkan kafa karışıklığı ve endişeleri yansıtıyordu. Halkın bir kısmı, bazı reformlara ya toptan karşıydı ya da yavaş ve dikkatli yapılmasından yanaydı. Özellikle toprak konusunda özel mülkiyetin ortaya çıkışı ve genel olarak özelleştirme konusunda halkın büyük bir kısmı temkinliydi. Bu görüşler Yüksek Sovyet platformundan ifade edilebiliyordu. Buna karşılık o döneme gelindiğinde Nazarbayev, liberal ekonomik reformların gerekliliği konusundaki kafa karışıklığını çoktan aşmış, bu reformların bir an önce gerçekleştirilmesi gerektiği kanısına ulaşmıştı. Nazarbayev'in halk nazarındaki yüksek popülaritesi reformlar için açık çek verir gibiydi. ABD'nin milli çıkarları açısından bu liderin desteklenmesi gerekiyordu. Reformlar konusunda kafası karışık olan bir toplumda Nazarbayev, ABD açısından en iyi seçeneği temsil ediyordu.

Aslında, demokrasi özendirme politikasını temellendiren geçiş literatüründe reformların başarısı için siyasi iradenin gerekliliği üzerinde duruyordu. Ne var ki geçiş literatürü, çoğunlukla Latin Amerika, Güney ve Doğu Avrupa demokratikleşme deneyimlerine dayandığından buradaki deneyimlere has varsayımlar içeriyordu. Bu varsayımlardan birisi, liberal demokrasi değerlerini savunan liderlerin varlığıydı.²³²

Rusya ve Kazakistan gibi ülkelerin şartlarında ise liberal demokratik reformları savunan

²³² Geçiş literatürü özellikle söz konusu “demokratikleştiricilerin” ne şekilde iktidara gelebilecekleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ne var ki, geçiş literatürü, liberal demokratik muhalefetin mevcut olmadığı durumlarda geçişin nasıl sağlanacağı konusuna cevap veremiyordu. İktidar değişikliği modelleri için bkz. Huntington, **Üçüncü Dalga**, s. 105-200; Manfred G. Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, M. Emin Köktaş (çev.), Ankara, Vadi Yayınları, 2002, s. 307-308, 314-315.

güçlü liderlerin bulunmamasından dolayı, sadece ekonomik reformları savunan liderler “hiç yoktan iyidir” anlayışıyla desteklendi. ABD’nin böyle bir tercihle karşı karşıya kalması, neoliberal geçiş yaklaşımının bölge şartlarına uygunsuzluğunu sergilerken, böyle bir tercih yapması da neoliberal yaklaşımdan türetilen demokrasi özendirme politikasının zafiyetini ortaya koyuyordu. Açıkça, Kazakistan’ın yapısal şartlarından dolayı, o dönemde liberal ekonomik reformları gerçekleştirmenin başka bir yolu da yoktu.

Böylece, ABD’nin eski Sovyet alanının dünya ekonomisine katılmasına öncelik vermesi sonucunda izlenen demokrasi özendirme politikasında liberal demokratik değerler ihlal edildi. Eski Sovyet ülkelerinin bulunduğu şartlarda hızlı ekonomik reformlar ancak otoriter yöntemlerle, tepeden inme bir şekilde gerçekleştirilebilirdi. Böylece paradoksal olarak, önerdiği teorik dönüşüm modelinin, yani eşzamanlı ekonomik ve siyasi reformların bölge şartlarında uygulanamaz olduğunu bizzat ABD izlediği politikalarla kendisi göstermiştir. Söylemsel olarak demokratikleşmeye vurgu yapılırken, pratikte ekonomik reformların gerçekleşebilmesi için tepeden inme yöntemin izlenmesi istenmiştir. Dolayısıyla eski Sovyet alanındaki liberalleşme deneyimi neoliberal teorisinin genel geçerliğini inkâr eder hale gelmiştir. Çin başta olmak üzere bazı Asya ülkelerinin uygulamaya koydukları otoriter liberalleşme yöntemi, ülkenin şartlarında ekonomik reformları gerçekleştirmenin tek yolu olarak Kazakistan yönetimi tarafından uygulamaya koyulunca, bu süreç, tersi resmi söylemine rağmen, ABD tarafından desteklenmiş oldu.

Böylece 1993 gibi erken bir tarihte, yani Rusya ve Çin'in bölge rekabetine tam anlamıyla atılmadıkları, Hazar enerji kaynaklarının Batı enerji güvenliği açısından öneminin daha yeni anlaşılmaya başlandığı bir dönemde bile, demokrasi özendirme politikası Amerikan resmi söylemindeki şekliyle bölgede uygulanmaya konabilmiş değildi. Her ne kadar bölge uzmanları tarafından ABD'nin bu tercihi geleneksel güvenlik çıkarlarının yeğlenmesiyle açıklansa da, bu tercihin esas sebebi dönemin demokrasi özendirme politikası kavramının kendisinde saklıdır. Zira her ne kadar ABD yönetimi, bölge yönetimlerine eşzamanlı ekonomik ve siyasi reform telkininde bulunsa da, demokratikleşmenin ve Batılılaşmanın esas itici gücü olarak serbest piyasaya geçiş reformları görüyordu. Bu reformların gerçekleştirilmesi uğruna antidemokratik yollara sapılmasının ABD yönetimi nezdinde kabul edilebilir görülmesinin esas sebebi, birtakım güvenlik veya enerji çıkarlarının korunması değil, ekonomik reformların ancak bu şekilde gerçekleştirilmesinin mümkün olduğunun algılanmasıydı. Dolayısıyla eski Sovyet alanında Batılı uzmanlar tarafından sıkça dile getirilen “demokrasiye ancak demokratik yolla ulaşılır” formülü uygulamaya konmamış veya konamamıştır.